T.C.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SÜLEYMAN DEMİREL VE RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN SEÇİM ÖNCESİ BÜYÜK KONGRE KONUŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI SÖYLEM ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARDA SÜAR

085223001

ANABİLİM DALI: İLETİŞİM BİLİMLERİ

PROGRAMI: İLETİŞİM BİLİMLERİ

KOCAELİ

2011

T.C.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SÜLEYMAN DEMİREL VE RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN SEÇİM ÖNCESİ BÜYÜK KONGRE KONUŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI SÖYLEM ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: ARDA SÜAR

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Kurulu Tarihi ve No: 14.09.2011 / 23

Doç. Dr İdil Sayımer | Doç. Dr. Pınar Eraslan Yayınoğlu | Yrd. Doç. Dr. Gamze Yetkin Cılızoğlu

KOCAELİ - 2011

ÖNSÖZ

21.yy'la beraber dünya iletişim devrimi ile daha önce hiç şahit olmadığı kadar hızlı bir değişim sürecini hayatın her alanında yaşıyor. Bu değişim rüzgarları insanların birey olarak yaşam alışkanlıklarını ve dolayısıyla hayattan beklentilerini doğrudan etkilerken, insanların bir araya gelmesi ile oluşan toplumların da kitlesel beklentilerini hiç şüphesiz hızlı değişimlere tabi tutuyor. 2000'li yılların başında internet teknolojisi 56k adı verilen bağlantı hızı ile bir şarkıyı bilgisayara indirmek bazen günlerce sürebilirken, sadece on yıl sonrasında, günümüze geldiğimizde ise HD adı verilen yüksek görüntü kalitesine sahip filmleri bile saatler içinde bilgisayarlarımıza indirebiliyoruz. İnternet teknolojisi alanında yaşanan bu gelişim bile insanların yaşam alışkanlıklarında köklü değişiklikler yaratıyor. Bu gelişmelere ayak uydurabilmeyi arzu eden insanlar da bu imkanları devletlerinden istiyorlar.

Liberal bir demokrasi olma yolunda hızlı adımlar atan Türkiye'de de insanların çağa ayak uydurabilmek adına yeryüzü standartlarını devletten talep etmelerinin tarihsel geçmişi Osmanlı İmparatorluğu'nun demokratikleşme sürecine kadar uzanmaktadır. İlk başlarda yurtdışında eğitim görmüş kadroların talepleri ile başlayan bu süreç, cumhuriyetin eğitim devrimi ile günümüzde artık kitleselleşmiş durumda. Siyasal sistemimiz gereğince bu taleplerini oy verdikleri partiler yoluyla dile getiren Türk halkının, çok partili rejime geçişimizden bu yana merkez sağ iktidarlara verdiği destek ve güven incelenmeye değerdir. Sosyolojik yapısı ve tarihsel geçmişi dolayısıyla siyasal hareketlerin liderler üzerinden anlam kazandığı toplumumuzda siyasi liderlerin söylemlerinin incelenmesinin, bu ülke halkının siyaset kurumundan beklentilerini görmek ve bu beklentilerin ne derece karşılandığını anlamak bakımından önemi çok büyüktür.

Hukuken siyaset yapabilme hakkına kavuştuğum günden bu yana resmen mensubu olduğum merkez sağ siyasi geleneğin 21.yy için yeniden inşası amaçlı fikir hareketleri ve siyasi parti çalışmaları içinde bulunmuş birisi olarak bu çalışmanın uzun vadede ülkemiz akademik yaşamında büyük bir eksiklik olarak gördüğüm lider söylemleri üzerinden dönemsel siyasi atmosfer ve genel ideolojik çıkarımlar yapılması konusunda yararlı bir çalışma olduğuna inanıyorum. Benzer çalışmaların Türk siyaset tarihindeki tüm liderler için yapılması, siyasi tarihimizi anlayabilmek adına yol gösterici temel metinlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Siyasi tarihe genel geçer kalıplardan ve katı ideolojik taraftar olmadan bakabilmemi sağlayan, Kocaeli Üniversitesi Uluslar Arası İlişkiler Bölümü'nde tamamladığım lisans eğitimim sırasında zihin açıcı ve yol gösterici yaklaşımı ile bilginin ve bilmenin sonsuzluğunda gezmenin hayattan elde edilebilecek en büyük hazlardan biri olduğunu kavramamı sağlayan ve bunların hepsinden öte öğrencilerine bir baba şefkati ile yaklaşan Süleyman Şah Üniversitesi akademisyenlerinden Doç. Dr. Bekir Günay'a, aktif siyaset yaşamı ve akademik çalışmaların zihinsel entegrasyonu konusunda bana her daim yol göstermiş olan ve bu tezin konusunun fikir babası olan ve her hata yapma eşiğinde beni çekip alan değerli ağabeyim Bahçeşehir Üniversitesi Hükümet ve Liderlik Okulu Başkanı Yrd. Doç. Dr. Burak Küntay'a, iletişim fakültesi günlerine sancısız bir şekilde uyum sağlamamda büyük emekleri olan Yrd. Doç. Dr. Gamze Yetkin Cılızoğlu'na, çalışmanın ilk danışmanı olan İstanbul Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Vedat Demir'e, çalışmamın ikinci danışmanı olan İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hülya Yengin'e, çalışmanın üçüncü danışmanı olan Yrd. Doç. Dr. Tuğçe Gürel Boran'a, ve nihayetinde çalışmanın son danışmanı olan ve dört danışman değişimi dolayısıyla içinden çıkılmaz eskizler bütünü halini almış olan çalışmanın yeniden akademik bir çalışma halini almasındaki emekleri bir kenara sıcaklığı, içtenliği, samimiyeti ve öğrencilerine karşı sonsuz ilgi ve alakasından nasiplenmemi sağlamış olan Kocaeli Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Başkanı Doç. Dr. İdil Sayımer'e, çalışmamın tıkandığı her anda akademik olarak yol göstermesi, bilgi ve doküman eksiğimin tamamlanmasında tarif edilmez emekleri olan ve motivasyonumu kaybettiğim her anda beni yeniden mücadelenin içine sokan kuzenim Mehmet Yavuz'a, yüksek lisans eğitimim ve tez yazım sürecim boyunca bana her zaman destek olan Mehmet Kılıç, Uğur Saral, Uygur Mete, Umutcan Müftügil, İsa Emek, Hayati Polat, Bihter Esin Yücel, Ayşe Şehnaz Kart'a ve dünyaya gelmeme sebep olan anne ve babama, hayatta başarılı olmam konusunda bana en büyük ilham kaynakları olan eniştem Cavit Çoban ve rahmetli dedem Ali Ecer'e sonsuz teşekkür, saygı ve minnetlerimi sunarım.

Arda SÜAR

Kocaeli, 2011

T.C.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SÜLEYMAN DEMİREL VE RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN SEÇİM ÖNCESİ BÜYÜK KONGRE KONUŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI SÖYLEM ANALİZİ

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti çok partili siyasal rejime geçtikten sonra tek başına hükümet kurabilen partilerin hepsinin merkez sağ siyasetin temsilcileri olmaları, bu siyasal akımın Türkiye'nin siyasal yaşamının anlaşılmasında ne derece önemli olduğunun bir göstergesidir. Yaşanan iki doğrudan üç dolaylı askeri müdahalelerin dördünde tek başına merkez sağ iktidarlar görevden ayrılmış, birinde ise merkez sağ koalisyon kabul edilebilecek bir hükümet görevden el çektirilmiştir.

Bu çalışmada merkez sağ siyasetin iki önemli lider figürü olan Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan'ın ilk tek başına iktidar dönemlerinin sonlarına doğru yaptıkları ve partilerinin en yetkili organı olan büyük kongrelerinde yaptıkları konuşmalar karşılaştırmalı söylem analizi incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde siyaset ve liderlik kavramları incelenmiştir. İkinci bölümünde ise merkez sağ siyasetin Osmanlı İmparatorluğu'nun demokratikleşme sürecine dayanan tarihi incelenmiş ve bu siyasal akımın sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve entelektüel kodlarını içeren bir tarihi portre çizilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise

yöntem üzerine açıklamalar yapılmış, iki liderin siyasi yaşamları özetlenmiş ve söylem analizi yapılmıştır.

Çalışmanın amacı iki siyasi liderin söylemlerindeki temel ortaklıkları tespit ederek merkez sağ siyasetin zamana göre kendisini yenilerken temel dayanakları olan ideolojik yaklaşımlarından doğan göstergeleri ortaya koymak ve siyasi liderlerin söylemlerinde bu göstergelere nasıl yer verdikleri dönemsel şartlar dikkate alınarak incelemektir. Sonuç bölümünde Türkiye'de merkez sağ siyasetin milliyetçi muhafazakar ve piyasa ekonomisine dayanan temel çizgilerinin liderlerin söylemine yansımaları açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Demirel, Recep Tayyip Erdoğan, merkez sağ, söylem analizi, parti kongresi

T.C.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DISCOURSIVE ANALYSIS OF SÜLEYMAN DEMİREL AND RECEP TAYYIP ERDOGAN'S PRE-GENERAL ELECTION PARTY CONGRESS SPEECHES

ABSTRACT

After Turkey's political systems change to multiparty regime, only centre-right parties had opportunity to rule the country as majority governments, thus that proves the importance of this political movements role to understand Turkish political life. Two direct, three indirect military interventions banished four majority centre-right governments and a centre-right coalition.

Süleyman Demirel and Recep Tayyip Erdogan's pre-general election party congress, the most commissional association of their parties, speeches which are made through the end of their first majority government periods explicated with discoursive analysis. The first chapter of thesis the concepts of politics and leadership are identified. In the second part; centre-right ideologises history, which's origin figured on Ottoman Empire's democratization process, explicated and social, economic, cultural, political and intellectual codes of the movements are portrait painted. In the third part; explanations made about the methodology of thesis, political careers of two leaders abstracted and discoursive analyses of speeches made.

The study aimed centre-right movement's main ideological understandings effect on the ideologises renovation by findings of discoursive analysis of two speeches. It's also aimed that how these leaders use this semiotics in their speeches. The conjonctural circumstances of local and global politics of the eras are explained for abstaining from anachronic mistakes. Finally in the conclusion part, how the; nationalist, conservative and market economy notions of centre-right movement significance to retoric of centre-rightlist leaders.

Keywords: Suleyman Demirel, Recep Tayyip Erdogan, centre-right, discoursive analysis, party congress

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i
ÖZET iii
ABSTRACT v
TABLOLAR ix
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM: SİYASET VE LİDER 8
1.1 SİYASET KAVRAMININ AÇIKLANMASI 8
1.1.1 SİYASAL KÜLTÜR VE SİYASAL TOPLUMLAŞMA 10
1.2 LİDER KAVRAMININ AÇIKLANMASI 12
1.2.1 SİYASİ LİDER 15
1.2.2 TÜRKİYE'DE SİYASİ LİDERLİK 19
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE MERKEZ SAĞ SİYASET 21
2.1 OSMANLI'DAN CUMHURİYETE TARİHSEL KÖKLERİ 21
2.1.1 İLK MERKEZ SAĞ GİRİŞİM AHRAR FIRKASI 25
2.1.2 İKİNCİ VE İLK BAŞARILI MERKEZ SAĞ GİRİŞİM HÜRRİYET VE İTİLAF FIRKASI 28
2.1.3 AHALİ FIRKASI 29
2.1.4 MUTEDİL HÜRRİYETPERVERANE (MUTEDİL LİBERALLER) 30
2.1.5 HÜRRİYET VE İTİLAF FIRKASININ KURULMASI VE SİYASİ YAŞAMI 32
2.1.6 MÜTAREKE DÖNEMİNDE HÜRRİYET VE İTİLAF FIRKASI 39
2.2 CUMHURİYET DÖNEMİNDE MERKEZ SAĞ SİYASET 43
2.2.1 DEMOKRAT PARTİ 47
2.2.2 ADALET PARTİSİ 63
2.2.3 ANAVATAN PARTİSİ 87
2.2.4 DOĞRU YOL PARTİSİ 96
2.2.5 ADALET VE KALKINMA PARTİSİ 116
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SÖYLEM ANALİZİ 127
3.1 YÖNTEM ÜZERİNE 127
3.2 SÖYLEM KAVRAMININ AÇIKLANMASI 132
3.3 SÜLEYMAN DEMİREL'İN SİYASİ YAŞAMI 135

3.4 RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN SİYASİ YAŞAMI 139
3.5 SÜLEYMAN DEMİREL VE RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN SEÇİM ÖNCESİ BÜYÜK KONGRE KONUŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI SÖYLEM ANALİZİ 146
SONUÇ 153
EKLER 156
KAYNAKÇA 157

TABLOLAR LİSTESİ

TABLO 1: SÜLEYMAN DEMİREL VE RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN İNCELENEN KONUŞMARINDAN SEÇİLMİŞ ANAHTAR KELİMELERİN KULLANIM SIKLIKLARI 152

GİRİŞ

Dünya siyasi tarihini incelendiği zaman “iktidar”; üzerinde en çok düşünülen, en çok tartışılan ve ele geçirildiği zaman istismale ve suistimale en açık kavram/olgu/mevkilerden biri olarak öne çıkmaktadır. İnsanların bir arada yaşama geçtikleri günden, yani yaşamlarındaki salt kendilerine ait olan kişisel iktidarlarını bir kenara koyarak, kendi rızaları ile üst bir otoritenin varlığını kabul ederek “kişisel egemenlik haklarından” bir kısmını soyut bir güce devretmişlerdir. Bu soyut iktidar kavramı zaman içerisinde somutlaşma evreleri geçirmiştir. Antik Yunan site devletlerinin denemiş olduğu salt demokrasi süreçleri de dahil olmak üzere, 19.yy'a kadar egemenlik her zaman bir kişi ya da sınıfın elinde olmuştur. Kimi zaman bir kral, kimi zaman kilise, kimi zaman da ekonomik gücü elinde bulunduran sınıflar tarafından kullanılan “iktidar aracı”nın, ilk ortaya çıktığı dönemlerle, yani insanların daha iyi şartlarda yaşayabilmek için “kişisel egemenliklerinin” bir kısmını devrettikleri otorite, zaman içerisinde otoriteyi elinde tutanların kişisel ya da sınıfsal çıkarları için bir araç haline gelmiştir. İnsanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen 1789 Fransız İhtilali'nin peşi sıra, insanlar, kendi iradeleriyle ortaya koydukları yönetim aracının kullanımında yeniden söz sahibi olma sürecine girmişlerdir. Bu süreç insanlık tarihi açısından kanlı ve sancılı bir dönem olmuştur. Egemenlik çatışmaları sadece entelektüel ya da fikirsel boyutta kalmamış, dünyanın dört bir yanında bu mücadele milyonlarca insanın yaşamlarını bedel olarak ödemelerine kadar uzanmıştır.

Fransız İhtilali sonrasında kıta Avrupa'sında imparatorluklar, güçlü bir şekilde esmeye başlayan mikro milliyetçilik dalgaları karşısında dayanamamış ve 19.yy'la beraber başlayan imparatorlukların tarih sahnesinden silinme süreci 20.yy'ın ilk çeyreğinde vuku bulan Birinci Dünya Savaşı ile tamamlanmıştır ve klasik manada son imparatorluklar olan Avusturya Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu hukuken ortadan kalkmışlardır. İmparatorlukları ortadan kaldıran süreci başlatan Fransız İhtilali dünya siyasi tarihinde geri dönülmez bir siyaset yapma anlayışı ortaya koymuştur. Sınıfların, etnisitelerin, dinlerin, mezheplerin, kültürlerin ve bunlar gibi kökeni aslında insanlık tarihinden daha eski ontolojik birikimlere dayanan; insanların sosyal genlerinden ve kişilerin yaşadıkları

hayatlardan beslenen “dünya görüşlerinin” kendi hayatları hakkında en yüksek irade sahibi devletin yönetiminde etkin kılınması amacıyla ortaya çıkan ve kendi içlerinden beslenen ideolojiler, 21.yy'a gelindiğinde artık siyasetin temelinde yer alan fikir hareketleri haline gelmiştir.

Antik çağdan itibaren insanların devlet yönetiminde söz sahibi olmaları adına oy verme işlemi uygulana gelmiştir. 20.yy'la beraber tüm dünyada moda siyasal akımlardan biri haline gelen ve 21.yy itibariyle karşıtlarının, kendi adının negatif ekiyle tanımlanacağı kadar hakim konuma gelen liberal demokrasi anlayışı ile birlikte (karşıtı: illiberal demokrasi); insanların devlet yönetiminde genel oy sistemi ile söz sahibi olduğu ve şeffaf devlet anlayışının hakim kılındığı bir süreç yaşanmaktadır. Aslında kendisi de bir ideoloji olan liberalizm, çağımızda modern devlet algısının mütemmim cüzlerinden biri konumuna gelmiştir. Piyasa ekonomisi, halka hesap veren devlet anlayışı, din dışı kaynaklara dayalı pozitif hukuk gibi temellere dayanan liberal demokrasi, 20.yy boyunca fikirsel ve aynı zamanda reel politik alanında çarpıştığı sosyalizm karşısında, insanlık genelinde üstünlük sağlamıştır. Öyle ki sol ve sosyalizm yerini, liberal demokrasinin yaşandığı ülkelerde sosyal demokrasiye bırakmıştır.

18.yy'da zihinsel temelleri atılan, 19 yy.'da bir fikir olarak taraftar toplayan, 20.yy'ın ilk yarısında büyük ekonomik ve siyasi krizler dolayısıyla, bir daha toparlanamayacağı düşünülen, ancak 20.yy'ın ikinci yarısında fikirsel ve reel politik alanında mücadele ettiği sosyalizm karşısında “zafere ulaşan” liberal ideoloji, 21.yy itibariyle insanlık tarihine mal olmuş ve bu dönemden itibaren doğacak her fikir hareketinde yadsınamaz etkileri, olumlu ya da olumsuz manada, olacak bir konuma ulaşmıştır, ki artık ideoloji olarak tanımlanması da tartışılabilir hale gelmiştir. Tıpkı dünya siyasi tarihindeki monarşi dönemleri, ruhban sınıfı idareleri, mikro milliyetçilikler ya da dünya ekonomik tarihindeki merkantilist dönem, sanayi kapitalizmi, finans kapitalizmi gibi karşıtlarını ortadan kaldırarak hakimiyeti kurulmuş entelektüel girişimler gibi liberalizm de artık dünya insanlık tarihinde bir süreç olarak yerini almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte oluşan iki kutuplu dünya

düzeni ile birlikte her ülke safını seçme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Bağlantısızlar Hareketi olarak adlandırılan ve iki yayılmacı bloğa karşı durmak isteyen yüzün üzerinde ve çoğunu üçüncü dünya ülkelerinden oluşan yapı bir kenara koyulursa, insanlık tarihinin ekonomik, siyasal, kültürel ve entelektüel birikimini sağlayan coğrafyalardaki ülkeler, liberal ve sosyalist iki bloktan birini tercih ederek 20.yy'ın sonuna kadar süren bu gerilimli süreci yaşamışlardır.

Dünya devletlerinin saflarını belirledikleri bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti batı bloğu olarak adlandırılan ve önderliğini Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptığı liberal blokta yer almıştır. Bu tercih ile beraber çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde incelediğimiz Türk siyasi tarihi önemli dönüm noktalarından birini yaşamış ve çok partili siyasal sisteme geçmiştir. Kökenleri Osmanlı coğrafyasının ilk siyasal parti hareketi olan İttihat ve Terakki Fırkası'na dayanan Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 yılında yapılan seçimlerle iktidarı, entelektüel ve ideolojik altyapısı İttihat ve Terakki'nin antitezi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na uzanan Demokrat Parti'ye devretmiştir.

Dünya liberalizm ve sosyalizmin bipolar yapısını yaşarken, Türkiye'de süreç sosyolojik ve ekonomik nedenlerle farklı bir düzlemde sürmüştür. Çalışmanın Türk siyasi tarihi ile ilgili bölümlerinde detaylarına değindiğimiz, ülkenin kendine özgü şartları ve tabi ki dünya reel politiğinin de zorlamaları ile Türkiye'de yaşanan siyasal ortam liberalizm sosyalizm ikiliğinden ziyade sağ ve sol şeklinde adlandırılmış ve bu iki siyasi hareketin sert iktidar mücadelesinin yaşandığı yıllarda Türkiye'de iktidarlar kansız bir şekilde el değiştirirken iki askeri müdahale ve üç muhtıra ile Türkiye bu çalışmanın hazırlandığı 2011 yılına gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun monarkın yetkilerini kısıtlayarak, iktidarın bir kısmını halka devretme süreci ilk anayasal girişim olan 1839 Tanzimat Fermanı ile başlamış, 1876'da Birinci Meşrutiyet'in ilanı, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile sürmüştür. Bu süreçte Jön Türkler adıyla anılan yurtdışında okumuş ve dünya siyaset anlayışının ilerlediği noktayı yerinde görerek ülkelerine getiren ilk kuşakla beraber, ülke siyasetinin sadece sarayda belirlendiği dönem de sona ermiştir. Birinci Dünya Savaşı'yla beraber çöken ve Kurtuluş Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimli

kadroları tarafından rejim değiştirilerek ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti ekonomik kalkınma ve sosyal hakların halka verilmesi sürecini çok partili demokrasiye geçmeden yaşamıştır. Türkiye çok partili demokrasiye geçerken toplumsal tabandan tek parti yönetimine karşı yükselen itirazların yanı sıra uluslar arası konjonktürün zorlaması süreci örtüşmüştür.

İktidarı seçim yoluyla devralan Demokrat Parti'nin sağ ya da merkez sağ bir parti olarak adlandırılması geçmişe yönelik bir tespittir. Zira dönemin şartları gereğince ülkede sol örgütlü bir şekilde güç kazanamamıştır ve zaten batı bloğunun bir parçası olan ülkede hakim iki siyasi partinin de buna müsaade etmeyeceği açıktır. 1924 Anayasası'nın yürürlükte olması bu iktidar devri sürecinde gerçek manasıyla liberal bir demokrasinin oturması karşısında en büyük engeldir. Tek partili bir rejim için hazırlanmış olan bu anayasa, çok partili rejimde; iktidarı elinde bulunduran kesimin karşı tarafı yok edebilme gücüne sahip olması gibi bir durum ortaya çıkartmıştır. 1950'li yılların Türkiye'sinde meclisin tamamı Amerikan yanlısı bir politikadan yanadır ve aradaki temel fark bir tarafın diğerine göre bu konuda daha proaktif oluşudur.

Demokrat Parti iktidarını sağ çizgiye oturtan sebepler incelendiği zaman, bunun aslında Cumhuriyet Halk Partisi'nin dış politika hariç hemen her konuda antitezi olma misyonuna halk tarafından büründürülmesi sürecidir diyebiliriz. Sivil ve askeri bürokrasi tarafından yönetilen ülkede yaşanan bu iktidar değişimi ile bürokrasi – millet ikiliği siyasal bir söyleme bürünmüştür. Demokrat Parti'nin ilk sloganı olan “Yeter! Söz Milletindir” söylemi, millet – devlet ikiliğinden ziyade, millet – bürokrasi ikiliğine yapılan bir atıftır.

Sivil ve askeri bürokrasi tarafından beslenen resmi ideoloji ve onun uygulayıcısı olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkın algısında “din karşıtı” olarak şekillenen imajı da Demokrat Parti'yi sağ bir parti yapan reflekslerden birisidir. Genel hatlarıyla muhafazakar olarak tanımlanabilecek bir dünya görüşü ve yaşam tarzına sahip olan Anadolu insanının, ki bunda inandıkları din olan İslamiyet'in yaklaşık bin yıldır bayraktarlığını yapan devlete mensup olmanın getirdiği etki yadsınamaz boyuttadır, Demokrat Parti'den daha muhafazakar bir siyaset beklentisi

partiyi bu sürece itmiştir. “Dinin sosyal hayattan dışlanmaması” şeklinde hayata geçen bu muhafazakar siyaset anlayışı, laiklik karşıtlığı olarak tanımlansa da, küresel anlamda laiklik kavramının da ada Britanya’sı ve kıta Avrupa'da uygulanış biçimlerinin farklarına benzer bir laiklik algısı olarak görülebilir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti yönetimi yıllarında uyguladığı ekonomi politikalarından, Demokrat Parti yıllarında sert bir değişim yaşanmaması, Türkiye'nin liberalleşme sürecinin dünya düzleminden daha farklı gidişine dair net bir göstergedir. Demokrat Parti yönetimi kambiyo rejimini değiştirmemiş, dış ticaret rejimine dokunmamış, kamu iktisadi teşekkülleri mevzuatında hiçbir değişime gitmemiştir. Dönemin General Franco diktatörlüğünde yönetilen İspanya'sında turizm atağı başlamışken Türkiye'de bu girişimler yapılmamıştır. Ancak tarımda makineleşmenin sağlanması ile tarım ürünü ihraç eden ülkeye döviz girişi artmıştır. Dönemin Amerikan dış politikasından kaynaklı Marshall Yardımları ile ülkede bir refah ortamı doğmuştur ve bu süreçte Demokrat Parti devlet eliyle birçok sanayi tesisini hizmete sokmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kişisel mülkiyet yoluyla kapital birikimine pek olanak sağlamayan toprak rejimi, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarının bıraktığı derin ekonomik hasarlarla birleşince, 1950'li yıllar Türkiye'de sermaye birikiminin daha emekleme yılları olarak kabul edilebilir.

Demokrat Parti'yi halkın algısında Cumhuriyet Halk Partisi'nin antitezi olarak şekillendiren ve bu noktaya iten toplumsal damar, 1960'lı yıllarla beraber milliyetçilik nosyonunu da Demokrat Parti'nin devamı olan Adalet Partisi'ne eklemiştir. 1960'lı yıllarda dünyayı saran sosyalist öğrenci hareketleri Türkiye'de de çok sert bir şekilde yaşanmış ve sosyalizmin antitezi olarak milliyetçi muhafazakar çizgi yükselmeye başlamıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylarına değindiğimiz bu süreçle beraber merkez sağın; milliyetçi muhafazakar çizgisi siyasi kültüre ve söyleme yerleşmiştir. 1950 yılından itibaren 1973 yılına kadar ara rejim dönemleri dışında iktidara gelemeyen Cumhuriyet Halk Partisi'nin, tek parti rejiminde son iktidar yılları olan ve İkinci Dünya Savaşı ve hemen akabindeki sürece denk gelen yıllarda uyguladığı ağır vergi uygulamaları ve sanayileşme ve kalkınmayı gündemine almayan ekonomik politikalarının yarattığı ağır sosyal travmaların üzerine Demokrat Parti'nin devlet eliyle açtığı sanayi tesisleri ve bu atılımın Adalet

Partisi iktidarı döneminde de devam etmesi, merkez sağın halkın algısında; ekonomik açıdan kalkınmacı bir siyasi hareket olduğu izlenimini güçlendirmiştir.

1960'lı yılların ortasından itibaren kendisini "ortanın solu" olarak tanımlayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin antitezi olan Adalet Partisi ister istemez algılarda "sağ" bir parti konumuna gelmiştir. Dünya siyasetindeki sağ algısı olan milliyetçilik ve muhafazakarlık nosyonlarını kültürel geçmişinde bulunduran parti, bu misyonu kolay bir şekilde sahiplenmiştir. 1970'li yıllarla beraber milliyetçi ve dindar siyasal akımların bu büyük sağ koalisyondan ayrılarak münferit birer siyasi hareket haline gelmeleri de, ki ikisinin de entelektüel geçmişleri Osmanlı İmparatorluğu'na dayanır, Adalet Partisi'ni "merkez sağ" bir parti konumuna getirmiştir. Özetle merkez sağın Türkiye'de bir siyasal kavram olarak algılardaki şeklini alması bu sürece dayanır. Ekonomik alanda liberalizm ise 1980'li yıllarda Anavatan Partisi ve 1990'lı yıllarda Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi ve 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından merkez sağın temel ayaklarından birisi olarak yerini almıştır. İkinci Meşrutiyet yıllarında ortaya çıkan ve bu çalışmada merkez sağın fikirsel öncülerinden olarak konumlandırdığımız Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf ve Fırkası'nın savunduğu liberal ekonomik model, ancak aradan geçen yaklaşık yetmiş sene sonra eksikleriyle de olsa uygulamaya geçebilmiştir. Yaşanan savaşlar, askeri müdahaleler ve Soğuk Savaş yıllarının ağır tahribatları dolayısıyla tam anlamıyla bir piyasa ekonomisine geçişi sağlayacak olan sermaye birikimi bu süreçte oluşmuştur.

Yukarıda özetini sunduğumuz tarihsel çözümlemelerin ışığında, bu çalışmada merkez sağ siyasetin siyasal, kültürel, ekonomik, sosyolojik ve entelektüel geçmişinden yola çıkarak, Türk merkez sağ siyasi tarihinde çok önemli yere sahip iki siyasi lider olan Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan'ın seçim öncesi büyük kongre konuşmaları söylem analizi incelenmiştir. Çalışmanın amacı iki güçlü siyasi figürün, partilerinin en yetkili organı olan büyük kongrelerinde yaptıkları konuşmalarda verdikleri mesajların, anakronizme düşme yanılgısından uzak durarak, kendi dönemsel şartları içinde incelenmesi ve iki liderin konuşmalarından söylem analizinden ortaya çıkan temel yaklaşımlar karşılaştırılarak merkez sağ siyasetin, siyasal iletişimin en temel dinamiği olan söylemlerinin ortak noktalarının ortaya çıkarılmasıdır. Bu sayede Türk siyasal hayatında önemli bir yere sahip olan merkez

sağ siyasetin kültürel kodları ortaya konularak, her siyasi ideolojinin kendisini zaman içerisinde yenileme zorunluluğuna bir katkıda bulunmak ve Türk siyasi tarihindeki iki önemli siyasal figürün detaylı birer söylem incelemesi yapılması amaçlanmıştır.

Çalışmada söylem analizi yapılan iki konuşmanın seçilme sebebi; iki siyasi parti liderlerinin tek başlarına iktidar süreçlerinin ilk dönemlerinin sonuna doğru yaptıkları büyük kongre konuşmaları olmasıdır. Siyasi partilerin mahalle, belde, ilçe, il ve genel merkez teşkilat seçimleri silsilesi şeklinde ilerleyen seçim öncesi yeniden yapılanma süreçlerinin çatı noktası büyük kongrelerdir. Partiyi seçime sokacak kadroların seçildiği ve gelecek seçim sürecinde partinin temel söylemlerinin şekillendiği ortamlar olması, bu konuşmalarının seçilmesinin sebebidir.

Sosyal bilimlerde hakim olan başlıca temel yaklaşımlardan fenomenolojik yaklaşım bu çalışmanın yönteminin temeli oluşturmaktadır. Fenomenolojik yaklaşım özü itibariyle daha çok bilgiye ulaşmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın yorum üzerine inşa edildiği fenomenolojik yaklaşımla yapılan çalışmalarda somut bulgular ortaya koymaktan ziyade, yeni bilgiler elde etmeye yarayacak yolun açılması esas amaç olarak kabul edilebilir. Bu çalışmada da merkez sağın kültürel köklerinin lider söylemlerine yansımasına dair ortaya somut bulgular koyulmaya çalışılmıştır, öte yandan daha detaylı incelemelere tabi tutulabilecek saptamalar da ortaya çıkmıştır. Tanımlayıcı bir çalışma olma özelliğini taşıyan bu inceleme, merkez sağın tarihsel gelişimine dair ortaya genel bir portre koymaya amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde lider ve siyaset kavramları üzerinde durulmuş, tarihsel bağlamda değerlendirilen bu iki kavram alt başlıklarla daha derinlemesine incelenmiş ve çalışmanın inceleme konusu olan siyasi liderlerin dünyada ve Türkiye'de ne anlama geldiği açıklanmıştır. İkinci bölümde ise incelenen iki siyasi liderin mensubu olduğu savunulan merkez sağ siyasetin Türkiye'deki tarihi incelenmiş, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve entelektüel arka planı derinlemesine ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise çalışmanın yöntemi olan söylem analizi incelenmiş, iki siyasi liderin siyasal yaşamları kısaca anlatılmış ve konuşmaların söylem analizi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASET VE LİDER

1.1 Siyaset Kavramının Açıklanması

İnsanlar tarihsel süreçte doğada tek başına yaşam mücadelesi verdiği günlerden, bir arada yaşama, bu bir arada yaşama sürecine bir isim vermek ve kurallar manzumesi çerçevesinde devlet mekanizmasını oluşturmaya ve "devleti nasıl daha iyi yapabiliriz?" sorusunu sorarak binlerce yıl içerisinde sürekli gelişime ve değişime tanık olmuştur.

"Uygarlıkların değişmesinden hemen önce, meydana gelen büyük karışıklıkların, ilk görünüşte kavimlerin istilaları ve hükümdar ailelerin devrilmesi gibi büyük siyasi değişikliklerin etkisi altında ortaya çıktığı sanılır. Fakat bu hadiseler dikkatle incelenirse, onların dıştan görünen sebeplerinin arkasında, kavimlerin düşünce ve görüşlerinde meydana gelen değişmelerin gerçek sebepleri olduğu hemen anlaşılır."[1]

Yaşanan her değişimin ardında yatan bir sebep vardır. Siyaset anlayışı, siyaset kavramı ve siyaset araçları da tarih boyunca sürekli değişime uğramıştır. Yaşanan tüm değişiklikler "devleti nasıl daha iyi yapabiliriz?" sorusu ekseninde sorgulanarak fikirler ortaya atılmış, kuramlar bina edilmiş, söylemler türemiş ve tarihin o döneminin siyasal araçlarına hakim olanlar dünya tarih sahnesinde uygulamaya geçirilebilmiştir.

"Tarihte meydana gelen asıl gerçek karışıklıklar, büyüklük ve şiddetleriyle bizi hayrete düşürenler değildir. Uygarlıkların yenileşmesini doğuran başlıca önemli değişiklikler fikirlerde, alışkanlık ve inançlarda meydana gelen değişikliklerdir."[2]

Heraklitos'un dediği gibi "değişmeyen tek şey değişimin kendisidir"[3]. Tarih boyunca yaşanan değişimler ve bu değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan gelişmelerin

1 Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, İstanbul: Hayat, 2005, s 7
2 Le Bon, a.g.e., s 7
3 William Sahakian, **Felsefe Tarihi**, İstanbul: İdea, 1990, s 7 – 8

birer süreç olarak insanlar tarafından yönetilmesi çabasının altında yatan amaç, insanların yaşamının yeni şartlara göre daha uygun bir hale getirilmesidir. Süreçlerin yönetiminde değişime bağlı olarak ortaya çıkan yeni durumlar karşısında insanlar, yeni duruma göre kararlar almış ve bunları uygulamaya geçirmişlerdir. İnsanların birlikte yaşamlarının gidişatı belirleyen bu hayata dair karar alma süreci siyaset olarak tanımlanabilir. Michel Foucault'ya göre bir iktidar ilişkisinin bulunduğu her yerde siyaset vardır.[4]

"Siyaset, en genel anlamıyla insanların yaşamlarını düzenleyen birtakım genel kurallar koymak, onları uygulayıp korumak ve/veya değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetler olarak da tanımlanır. Bu tanımdan da anladığımız üzere siyaset herkese ortak olan, herkesi ilgilendiren kurallarla ilgili bir faaliyet ve bir süreçtir. Herkesi ilgilendiren kurallar dediğimiz zaman da genellikle devleti, toplumu ve kamusal yaşamı kastederiz. Dolayısıyla siyaset bu üç unsurla ilgili bir faaliyettir."[5]

Siyaset kavramı incelenirken kelimenin etimolojik kökeni bize tarihsel evrim içerisinde siyasetin ne zaman ve nerede günümüzdeki anlamıyla kurgulandığını gösterir. "Siyaset (politika) kavramı Latince kökenli olup, kente ait anlamına gelmektedir."[6] Siyaset kavramının sözcük anlamının "kente ait" olması, bize kavramın insanların bir arada yaşama geçmeleriyle beraber, en basit kabile tarzı yaşamdan itibaren, oluşturdukları yönetim sisteminin işleyiş ve gelişimi için ortaya attıkları görüş ve fikirlere verdiği isim olduğu anlaşılıyor.

Tarih boyunca siyaset kavramı ve bu kavramla etkileşim halinde olan unsurlar sürekli değişime uğramışlardır. "Siyaset, toplumlar kalabalıklaştıkça, yönetenler ile yönetilenlerin ortaya çıktığı tarihten beri vardır. Toplumları oluşturan bireylerin yönetilmesinde, onlardan beklenen ile halkın (yönetilenlerin) onları yönetenlerden bekledikleri tutum ve davranış farklıdır. Bu farklılık, toplumdan topluma, nesilden nesle de değişiklikler gösterir. Bu ise siyaset biliminin dar ve geniş anlamı ile

4 Noam Chomsky, Michel Foucault, İnsan Doğası İktidara Karşı Adalet, İstanbul: BGST, 2005, s 40 – 44

5 Cengiz Çağla, **Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi,** İstanbul: Omnia, 2010, s 11

6 Aysel Aziz, **Siyasal İletişim**, Ankara: Nobel, 2007, s 3

bilinmesine, yorumlanmasına sıkı sıkıya bağlıdır."[7]

"Siyaset kavramına dair en eski tanımlardan birisi Aristoteles'e aittir. Aristoteles, siyaseti içinde yaşadığı siyasal/toplumsal topluluk olan polis'ten hareketle tanımlamıştır. Bu bağlamda siyaset, polis'in işleridir, polis'e ait faaliyetlerdir, insanların polis'e ait, polis'le ilgili faaliyetler gerçekleştirmesidir... Dolayısıyla Aristoteles'ten kaynaklanan bir siyaset tanımının eş zamanlı olarak devletle, toplumla ve yaşam biçimiyle ilgili faaliyetler olarak anlaşılması gerekir."[8]

1.1.1 Siyasal Kültür ve Siyasal Toplumlaşma

Siyaset kavramıyla etkileşim halinde olan grupların bir parçası oldukları "siyasal kültür"ü etkileyen değişkenler; siyaset kavramının tarih içerisine gösterdiği değişikliklerin açıklanması konusunda yol gösterici olabilir.

"Siyasal Kültür: Bir siyasal sistem içindeki normlar, inançlar, değerler ve tutumlar toplamı. Bu toplam, siyasal sistemin tarihince ve bu sistemin üyelerinin deneyimlerince ortak olarak belirlenir."[9] "Siyaset bilimi çalışmaları içinde bir siyasal sistemin içinde işlediği değer, inanç ve davranışlar dizisine siyasal kültür adı verilmektedir."[10]

Alexis de Tocqueville'e göre, "siyasal kültür bir ülkeye özgü ahlaki ve entelektüel karakteristikler bütünüdür"[11]

Siyasal kültür kavramının öncüsü olan Gabriel Almand'a[12] göre ise "siyasal kültür, insanın yaşadığı sosyo ekonomik çevreye anlam vermesine yaratan bilişsel bir

7 Aziz, a.g.e., s 10
8 Çağla, a.g.e., s 11
9 Erol Mutlu, **İletişim Sözlüğü,** Ankara: Ayraç, 2008, s 257
10 Çağla, a.g.e., s 67
11 Bedri Gencer, **Türk Siyasal Kültürü ve Ahmed Cevdet Paşa**, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXI, Sayı 2, 2002, s 219
12 Bedri Gencer, a.g.m., s 219

haritadır."[13]

Siyasal kültürün oluşması ise, içinde oluştuğu toplumun "siyasal toplumlaşması" ile başlar. "Siyasal Toplumlaşma: Herhangi bir toplumda, siyasal normların, değerlerin, inançların ve tutumların, kısacası siyasal kültürün edinilme ve içselleştirme süreci."[14] "İnsanların siyaseti öğrendikleri ve siyasal değerler kazandıkları süreç ya da süreçler dizisine siyasal toplumsallaşma adını veriyoruz. Bu kavram oldukça önemlidir, çünkü insanlar dünyaya siyaset hakkında kalıtımsal bir bilgiyle gelmezler."[15]

Siyasetin sadece bir yönetim rejimi ve rejim içerisinde dönemsel olarak görev alacak insanların belirlenmesinden daha derin bir kavram olduğu yönünde görüşler vardır. Yukarıda kısaca değindiğimiz Michel Foucault'nun iktidar ilişkisi olan her yerde siyasetin var olduğunu iddia etmesi gibi[16], Alexis de Tocqueville'e göre de bir siyasal rejim olan demokrasi, sadece bir siyasal rejim olmakla kalmaz, aynı zamanda bir toplum biçimi de olur.

"ABD ziyaretimde fırsat eşitliğinin toplum üzerinde yaptığı olağanüstü etkiyi görme fırsatım oldu. Bunu siyaset ve hukuk üzerindeki etkisinin gerçekliği ile karşılaştım."[17]

Tocqueville'e göre "kesinlikle rastlantısal bir olgu olarak sunulmasına karşı çıkılması gereken demokratik devrim, toplumsal yapının içsel değişimi sonucunda ortaya çıkan, kaçınılmaz ve karşı konulamaz bir süreçtir."[18]

Siyasetin toplumla doğrudan ilgili bir alan olması dolayısıyla siyaset biliminin en önemli dallarından birisi siyaset sosyolojisidir. Bu alan, "iktidar, devlet, siyasal zorlama üstüne sosyolojik düşünce üretimini işaret eder"[19]. Siyaset

13 Gabriel Almand, **Comparative Political Systems**, Journal of Politics, Sayı 18, 1956, s 402
14 Mutlu, a.g.e., s 259
15 Çağla, a.g.e., s 51
16 Chomksy, Foucault, İnsan Doğası İktidara Karşı Adalet, s 40 – 44
17 Pierre Manent, **Tocqueville and the Nature of Democracy**, e-kitap, 1996, s 1
18 Alexis de Tocqueville, **Democracy in America vol I,**New York: Alfred A. Knopf, 1948, s 3
19 Çağla, a.g.e., s 35

sosyolojisinin ana inceleme alanları; yöneten – yönetilen, devlet – birey, siyasal toplum – sivil toplum gibi ayırımlar, siyasal değişme, siyasal katılım, siyasal kültür gibi kavramlardır.

1.2 Lider Kavramının Açıklanması

Sosyal bilimlerin doğası gereğince kavramların kısa, net ve açık tanımlamalarını yapmak her zaman zor olmuştur. Bu zorlukla karşılaştığımız bir diğer kavram da "lider" ve "liderlik" kavramlarıdır.

"Lider" kavramının tanımlaması yapılırken, tanımlamayı yapan kişinin genel bir "lider" tanımı mı yaptığı, yoksa belli bir alana dair bir "lider" tanımı mı yaptığı önemlidir. İş dünyası, siyaset, spor gibi birbirinden çok farklı alanlarda tarih boyunca liderler her zaman var olmuşlardır ve var olmaya devam edeceklerdir.

Büyük bir işletmenin sahibi ya da yöneticisi, bir siyasi parti lideri, bir devlet başkanı, bir spor takımı kaptanı ya da teknik direktörü hatta spor kulübü başkanı birer lider örneği olabilir. Her biri kendi alanlarına özgü liderlerdir ve birbirlerinden çok farklı meziyetleri sayesinde liderlik yapabilmektedirler ve farklı kitleler tarafından lider olarak algılanırlar.

Liderliği tanımlarken "lider"in farklı kişiler için farklı anlamlara gelebileceğine dikkat edilmelidir. Bireyin ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal konumu ilk aşamada, 'lider' kavramının çağrıştırdıkları açısından önemlidir.

"Basit bir şekilde tanımlamak gerekirse, liderlik diğer insanları ortak hedeflere ulaşmak üzere harekete geçirmek demektir."[20]

Ancak tüm bu farklara rağmen, "lider" ve "liderlik" kavramlarının var olabilmesi için ortak bir gereklilik mevcuttur: kitle. Lider, "birbirleri ile az çok belirli statü ve rol ilişkileri içinde bulunan kişilerden oluşan ve en azından grubu ilgilendiren önemli meselelerde üyelerin davranışını düzenleyen kendine ait bir dizi

20 **Liderlik,** Harvard Business School Press, İstanbul: Optimist, 2007, s 9

değer ve normu olan sosyal bir birim"[21] olarak tanımlanan grupla ilişkilidir.

"Lider", bir kitleyi peşinden sürükleyen kişidir. Liderlik çalışmaları yapan Amerikalı bilim adamı Warren Bennis'e göre "liderlik, ilham almış, enerji kazanmış takipçilere sahip olmak demektir"[22]. "Liderlik" ise o liderin, "lider" sıfatıyla ortaya koyduğu kitleyle iletişim tarzıdır diyebiliriz. "Lider ve liderlik ayrı kavramlar olarak var olmalarına rağmen, her ikisinin tanımlanması birbiri ile doğrudan bağlantılıdır. Liderlik diye ele aldığımız olgu, lider kişinin lider olarak gösterdiği tüm düşünce ve davranışları kapsar."[23]

"Lider"i topluluk içerisinde bu konuma çıkartan en önemli etkenlerden biri inisiyatif kullanabilme yeteneğine sahip olması ve bu konuda "liderlik" ettiği kitlenin onayını almış olmasıdır. "Her sosyal topluluk içerisinde diğerlerine nazaran daha aktif olmak zorunda bulunan bazı kişiler vardır. Sosyal topluluklarda her zaman aynı olmasa da, durumdan meydana gelen bir yapı ve işlev oluşturan bir rol farklılaşması mevcuttur"[24]

Liderler kitle tarafından lider seçildikleri zaman o kitleye karşı sorumludurlar. Kitlenin liderden bir beklentisi vardır. Lider, bir grubun başına otorite sahibi tarafından görevlendirilerek getirilmiş ise, öncelikle yöneticilikten liderliğe geçebilmesi gerekir. Bu durumda da kendisini yönetici olarak görevlendirenlere karşı ve liderliğini kabul ettirdiği gruba karşı sorumludur.

"Örgütün menfaatlerini koruyarak yüksek yönetim seviyesinde örgütü temsil etmek ve örgüt üyelerinin örgütün bütünlük içerisinde amaçları doğrultusunda çalıştırmak formal örgüt liderinin amaçlarını oluşturmaktadır."[25] Hz. Muhammed'e atfedilen bir söze göre (kesinliğinden emin olunmadığından hadis diyemiyoruz) "Bir yola çıkıldığında yolcuların lideri aynı zamanda o insanların hizmetkarıdır."[26]

---

21 Muzaffer Şerif, Carolyn W. Şerif, **Sosyal Psikolojiye Giriş I**, Çev: Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, İstanbul: Sosyal, 1996, s 144
22 **Liderlik,** Harvard Business School Press, s 16
23 Ayşegül Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel**, İstanbul: Bengi, 2008, s 22
24 İsmail Dalay, **Yönetim ve Organizasyon: İlkeler, teoriler ve stratejiler,** Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2001, s 361
25 A. Selçuk Yalçın, **Personel Yönetimi,** İstanbul: Beta, 1999, s 200
26 John Adair, **Bir Lider Nasıl Yetişir,** İstanbul: BKY, 2009, s 27

16. yüzyılın başlarında yazılan ve çağlar boyunca “lider”, “liderlik” ve “siyaset” konularında önemli başvuru metinlerinden biri olarak kabul edilen Niccolo Machiavelli'nin Prens adlı eseri “lider” ve “liderlik” konularında yazılmış kapsamlı yapıtlardan birisidir. Genç yaşında çok önemli görevlerde bulunan ve sürgün yıllarında Prens'i yazan Machiavelli bu eserinde, prenslere devlet idaresine dair öğütler vermekte, dönemin Kıta Avrupa’sının siyasal atmosferini tanımlamakta, İtalyan Prensliklerinde yaşanan problemlere dair çözüm önerilerini sıralamaktadır. Sürgün yıllarında Prens'in yanı sıra birçok önemli siyasal eser ve makale yazmış, aynı şekilde mektupları da önemli eserler arasında kabul görmüştür.

Machiavelli, Modern anlamda devletin kavramsal altyapısının ortaya çıkmasında[27] ve realizm akımının üzerine inşa edildiği entelektüel mirasın sahiplerinden biridir.[28]

“Bireylerin aleyhine olan bir şey, eğer yönetici tarafından devlet için iyi olarak görülüyorsa, zorunlu bir görev olarak kabul edilebilir. Bu doktrin Makyavelizm adını kurucusu Niccolo Machiavelli'den alır. Niccolo Machiavelli siyaset bilimini teolojinin esaretinden kurtarmıştır. O dönemde siyaset kurama dayanmıyordu ve teolojinin bir koluydu... Eserlerinde Makyavelizm adlı bir doktrin yoktur. Bir cumhuriyetin nasıl yönetileceğine dair fikirler ve öneriler vardır.”[29]

Machiavelli'nin Prens adlı eserini oluşturan makaleler incelendiğinde yirmi altı makalenin on ikisinin başlığı doğrudan prense öğüt verici olduklarının görülür.

“Prens”e cevaben Prusya Kralı II. Friedrich'in yazdığı “Anti – Makyavel” adlı eser; “Prens'in yaklaşımına karşı, erdem, adalet ve sorumluluğu kişiliğinde birleştiren bir hükümdar portresi çiziyordu. Ne var ki, aynı dönemde Hume, Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürler, Machiavelli'yi siyasal zorbalığın doğasını açığa vuran bir düşünür olarak görüyorlardı. Rousseau Toplum Sözleşmesi'nde Prens'i

27 Çağla, **Siyaset Bilimi**, s 255
28 Çağla, **Siyaset Bilimi**, s 327
29 Guglielmo Ferrero, **Machiavelli and Machiavellism**, e-makale, 1938, heinonline.org, s 1

'cumhuriyetçilerin kitabı', Machiavelli'yi ise 'dürüst bir insan, iyi bir yurttaş' olarak nitelendiriyor, onu 'krallara öğüt verir gibi görünüp halklara büyük öğütler' verdiğini belirtiyordu"[30]

Liderlik Araştırmaları Profesörü John Adair'e göre, "liderlik, toplumdaki bir topluluğu herhangi bir eylem akışına uyması için etkileme sanatıdır; onları kontrol altında tutmak, yönetip yönlendirmek ve içlerinden en iyi olanı seçme hüneridir. Liderliğin en büyük bölümünü 'insan yönetimi' oluşturur."[31] Liderliğin işlevlerini incelerken yönetim sürecini planlama, başlatma, denetleme, destekleme, bilgilendirme ve değerlendirme olarak sıralar.[32] Liderliği üç kademeli olarak tanımlayan Adair, bunu bir piramitte aşağıdan yukarıya, takım liderliği, eylemsel liderlik ve stratejik liderlik olarak tanımlar.[33] Bu çalışmada incelenen siyasi liderler, bu piramidin en üstünde yer alan stratejik liderlerdir.

1.2.1 Siyasi Lider

Siyaset kavramı kadar eski bir geçmişe sahip olduğu düşünülen "siyasal liderlik", kelime anlamından da anlaşılacağı üzere siyasi arenada liderlik etmek olarak kısaca tanımlanabilir. "Çok eski tarihlerden beri insan; kimin yönettiği veya yönetmesi gerektiğini, siyasal otoritenin temellerinin bir toplumda neler olduğunu veya olması sorularının cevaplarını ve bazı bireylerin toplumun kurallarının ve siyasetinin belirlenmesindeki istisna-i etkiyi nasıl ve niçin ele geçirdiğini, uyguladığını ve diğerlerinin bunu yapamadığını sormuş, tartışmış, kurgulamaya çalışmıştır."[34]

"Siyasal Liderlik" kavramının önemi ve diğer liderlik türlerinden ayrılmasını sağlayan en önemli faktör, "lider"in hemen her alanda karar verme hakkına sahip olan devlet idaresini hedef alan bir hareketin lideri olmasıdır. Bir siyasi lider partisi

30 Niccolo Machiavelli, **Prens,** İstanbul: Can, 2010, s 30
31 John Adair, **Bir Lider Nasıl Yetişir,** s 24
32 John Adair, a.g.e., s 32 – 33
33 John Adair, a.g.e., s 63
34 Lewis J. Edinger, **Political Leadership in Industrialized Societies**, New York: Rober E. Krieger Publishing Company, 1976, s 3'den aktaran Ayşegül Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel,** s 32

üzerinden yüz binlere hatta milyonlara liderlik etmekte ve ülkenin önemli sosyal dinamiklerinden birini kontrol etmektedir.

Michel Foucault kendisine neden siyasetle çok ilgilendiği sorusu sorulduğunda şu cevabı vermiştir. "Siyasetle neden bu kadar ilgileniyorum, diye soruyorsunuz. Size çok basit bir cevap verecek olsaydım, 'neden ilgilenmeyeyim ki?' derdim. Yani, belki de hayatımızın en can alıcı konusuyla, yani içinde yaşadığımız toplumla, onun içinde işlediği ekonomik ilişkilerle ve davranışlarımızın düzenli biçimlerini, tabi oldukları düzenli izin ve yasakları tanımlayan iktidar sistemiyle ilgilenmemek için nasıl bir körlük, nasıl bir sağırlık, ne kadar yoğun bir ideoloji çökmüş olmalı insanın üzerine! Hayatımızın özü kendimizi içinde bulduğumuz toplumun siyasi işleyişinden ibarettir ne de olsa. Yani neden ilgilendiğim sorusuna cevap veremiyorum, sadece neden ilgilenmeyeyim ki diye cevap verebiliyorum... Sorun olan siyasetle ilgilenmemek."[35]

Liderlerin toplumlara ve dönemlere göre farklılık gösterirler. Amerikan siyasetinde liderler karşıt siyasal akımlara karşı daha uzlaşmacı bir tutumda siyasetlerini sürdürürler. Çünkü seçim sistemi gereğince Başkan, meclislerin kendi partisinin temsilcileri ağırlıklı olmaması tehlikesi ile karşı karşıyadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde iki büyük parti arasındaki ideolojik fark çok azdır.[36] Kıta Avrupa'sında ise liderlerin karşılıklı tutumları daha sert ve yıpratıcıdır. Çünkü temel ideolojik farklar Kıta Avrupa'sında daha belirgindir. Parlamenter sistem gereğince başbakan ya da devlet başkanı genellikle kendi partisinin parlamentoda çoğunluğa sahip olduğu için o makamdadır ve bunu bir sonraki seçim sürecine kadar bir güvence olarak görür. Siyasal akımların Kıta Avrupa'sında birbirleriyle daha çok alanda farklı görüşlere sahip olmaları da bu karşıtlığı güçlendiren bir niteliktir.

Başarıya ulaşmış bir siyasi lider, yani ülke yönetimini lideri bulunduğu parti ya da siyasal harekete kazandırmış bir lider artık bir uluslar arası siyasal aktör konumundadır ve sorumluluğu ve önemi çok daha artmıştır.

35 Chomsky, Foucault, **İnsan Doğası İktidara Karşı Adalet**, s 40 – 41
36 Maurice Duverger, **Seçimle Gelen Krallar,** İstanbul: Kelebek, 1975, s 49

Liderlik üzerine bazı liderlik teorilerine yakından bakmak yararlı olacaktır. Müslüman düşünürler içerisinde felsefi bir disiplinle insan, toplum ve siyaset üzerine sosyolojik bir bakış açısıyla görüşler üreten ilk filozof olan Farabi'ye göre liderlik tanımını anlamak için tüm dünyayı kapsayan ideal devletinin başkanına bakmak gerekir. Farabi bu başkanı tanımlarken, "fiziksel olarak eksiksiz olması, karşısındakini anlayıp söylenen her şeyi idrak edebilmesi, güçlü bir hafızaya sahip olması, en ufak bir delile göre alakalı olayı kavrayabilecek kadar zeki olması, iyi bir hatip olması, öğrenmeye istekli olması, doğruluktan yana olması ve yalandan ve yalancıdan nefret etmesi, yemek içmek ve cinsel zevklere düşkün olmaması ve kumar ve benzeri zevklerden kaçınması, ruhen aşağılık ve çirkin şeylere eğilimli olmaması, dünya mallarına değer vermemesi, doğası gereği adil olup adil kişileri sevmesi ve zalim ve despotlardan nefret etmesi, azimli ve kararlı olması ve korku ve zaaf göstermemesidir.[37]

Modern siyaset biliminin kurucularından kabul edilen Niccolo Machiavelli'ye göre ise bir liderde bulunması gereken özellikler, "cömert olması ya da cömert görünmesi, merhametli olması ya da merhametli görünmesi, acımasız damgası yemekten çekinmemesi, inanma ve eyleme geçme konusunda temkinli olması, aşırı güven ve aşırı güvensizlikten kaçınması, halkın ondan korkması ancak halkı halk için çalıştığına inandırması, başkasının malından ve kadınından uzak durması, savaşta acımasız olması, halka karşı hem insanca (yasalarla) hem hayvanca (zor kullanarak) davranabilmesi, küçümsenmeye ya da nefret edilmesine yol açacak şeylerden kaçınmaya özen göstermesi, kararlarının geri döndürülemez olduğuna inandırması, danışman seçerken dikkatli olması, danışmanlarını onurlandırması ve kendine borçlu kılması, dalkavuklardan uzak durması, değişken, hoppa, kadınsı, ödlek ve kararsız olmaması"dır. [38]

Karizmatik otorite konusunda temel başvuru kaynaklarından biri olan Max Weber'e göre otorite (egemenlik), "üstün olanın kendisine itaat borçlu olandan itaat

37 Muhammed Mustafa Yüksel, **Karizmatik Lider Örneği Olarak Hz. Ömer,** yüksek lisans tezi, Konya, 2006, s 15 - 16
38 Niccolo Machiavelli, **Prens,** s 97 - 128

elde etme şansıdır."[39] Weber'in otorite sınıflandırması ise "otorite, ortak hafızadaki gelenek ve alışkanlıklardan kaynaklanıyorsa 'geleneksel', istisnai bir şahsiyetin kendine özgü özelliklerinden kaynaklanıyorsa 'karizmatik', bürokratik yönetim anlayışından kaynaklanıyorsa 'yasal – ussal' olarak"[40] adlandırılmıştır.

Weber'in otorite kavramı üzerine sınıflandırmalarında her ne kadar devlet ve yönetimi üzerine atıflar olsa da, Weber otoriteyi insan hayatının her alanında karşılaştığı otorite ilişkilerini incelemek için geliştirmiştir. "Bı ilişkinin Weber'in kullandığı anlamda siyasal bir ilişki olabilmesi için emredenin bir insan topluluğu olması ve bu emirlere belli bir coğrafyada itaat zorunluluğu olması gerekir."[41]

Weber'e göre "karizmatik otorite geleneksel meşruiyet biçimlerinden biridir. Şefin olağanüstü özellikleri ve yetenekleri olduğuna inanılan, bu nedenle kendisine itaatın meşru görüldüğü bir düzen olarak 'karizmatik' meşruiyettir. Bu meşruiyet türünde iktidar olağandışı şekilde kişiselleşir, bir kahraman ya da Allah vergisi olarak olağanüstü yetenekleri olduğu kabul edilen bir kişinin çekiciliği etrafında şekillenir... Bugünkü anlamında ise siyasal liderin doğrudan olağanüstü mucizevi özelliklere sahip olmasından ziyade, ona itaat edenlerin bu özelliklerin varlığına inanmaları kastedilmektedir."[42] Bu konuyu Weber kendisi şöyle açıklamaktadır, "Karizmatik otorite tipini belirleyen en önemli kriter, karizmatik kişinin izleyicilerince ya da taraftarlarınca sihirli bir güce sahip olduğunun düşünülmesidir."[43]

Weber'in karizmatik otorite kavramını kullanış şekline bakıldığı zaman görülmektedir ki, Weber karizma kavramını her türlü değer yargısından arındırarak kullanmıştır. Birbirinden çok farklı kişileri karizmatik önder olarak tanımlamıştır. Çünkü hepsinde ortak bir olgu vardır, o da "insanların onlara, olağanüstü kişisel özellikler taşıdıklarına inandıkları için itaat etmesidir."[44]

Karizmatik liderlik, karizmatik otorite kavramından doğmuştur. "Karizmatik

39 Cengiz Çağla, **Siyaset Bilimi,** s 36
40 Cengiz Çağla, **Siyaset Bilimi,** s 36 – 41
41 Cengiz Çağla, **Siyaset Bilimi,** s 36
42 Cengiz Çağla, **Siyaset Bilimi,** s 39
43 Max Weber, **Bürokrasi ve Otorite**, Ankara: Adres Yay., 2005, s 75 – 76
44 Max Weber, **Sosyoloji Yazıları,** İstanbul: İletişim Yay., 2003, s 97

liderliğin en büyük dayanağı, yönetilenlerin onun tanrı tarafından gönderilmiş, belirli misyonu olan bir kişi olduğuna inanmalarıdır."[45]

Karizmatik liderler kadroları heyecanlandıran, dinamik hale getiren bir işleve sahiptirler. "İlham ve güven veren, yol gösteren, geleceğe yönelik olumlu düşünmeye teşvik eden, misyon duygusu aktaran ve güdüleyen davranışlar sergilerler."[46]

1.2.2 Türkiye'de Siyasi Liderlik

Türkiye'de siyasal liderlik kavramının işlevleri incelendiği zaman dikkat çeken önemli unsurlar vardır. Özellikle 20. yy dönemi siyasi liderlerin başarı reçeteleri incelendiğinde, tüm siyasi parti liderlerinin benzer metotları uygulayarak, benzer bir yönetim modeli kurdukları görülebilir.

Siyasal akımların ideolojik altyapılarının Kıta Avrupa'sına göre daha genç olmaları ve ülkenin demokrasi sürecinin sürekli askeri müdahalelerle aksaması dolayısıyla oturamayan demokratik kültürün yarattığı sıkıntılar, Türkiye'de kendine özgü bir siyaset yapma tarzı gelişmesini sağlamıştır. "20. yy. Türkiye'sinin tarım toplumu olması ve dini ve memleketçi eğilimlerin güçlü birer sosyal bağ olması sebebiyle, liderlerin yerel temsilcilerini seçerken dikkat ettikleri hususların başında, o temsilcinin bölgesinde ekonomik güce sahip olması gelmiştir. Özellikle Türkiye'nin doğusunda şeyhler ve aşiretlere hükmeden ağalar, siyasi partilerin saflarına katmak için yarış içine girdikleri birer politik figür haline gelmişlerdir."[47] "Dönemin iletişim imkanları ve özellikle Türkiye'nin doğusunun, dönemin şartlarına göre bile az gelişmiş yapısı bu sürecin sebeplerinden birisidir. Orta ve batı Anadolu'da ise büyük tüccarlar ve toprak sahipleri siyasi partilerin özellikle tercih ettikleri siyasi temsilciler olmuşlardır."[48] "Bu bölgelerde, ülkenin doğusunda olduğu gibi milletvekilliğinin yanı sıra parti teşkilatlarında yöneticilik görevleri de güçlü ailelerin fertleri arasından

45 Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul: Bağlam, 2003, s 54
46 Hasan Gül, Güner Çöl, **Atıf Teorisinde Belirtilen Karizmatik Lider Özelliklerinin Üçlü Örgütsel Bağlılık Modeliyle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma,** Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 3 – 4, Sayı 17, 2003, s 165
47 Sabri Sayarı, **Political Patronage In Turkey,** s 5
48 Sayarı, a.g.m., s 5

seçilmişlerdir."[49] "Dönemin şartları nedeniyle iyi eğitim alabilenler zaten bu ailelerin çocuklarıdır ve ekonomik güçleri olması kendilerini siyaseten ön plana çıkaran bir avantajdır. Yerel temsilcilerde ekonomik bir güç aranmasının başlıca sebebi, parti teşkilatlarının masraflarını bu kişilerin yüklenecek olmasıdır. Bu ailelerin siyasete girmelerinin başlıca sebepleri ise, "(a) siyaset sayesinde ekstra bir statü ve prestij sahibi olarak rakiplerine karşı üstünlük sağlamak, (b) kendileri ve çevreleri için dışarıdan ekstra ekonomik imkan yaratmak, (c) parti bağlantıları sayesinde ekonomik konumlarını korumak ve güçlendirmek."[50] Siyasi parti liderlerinin bir diğer eğilimleri de, bürokraside kadrolaşma olmuştur. 1970'li yıllarda sürekli değişen hükümetler ve iktidar partileri sürecinde kadrolaşma eğilimi çok ciddi boyutlara varmıştır. "Kadrolaşmayı bir strateji olarak izlemenin sebeplerinin başında ülke bürokrasisinin uzun yıllardır devam eden hantal yapısı gelmektedir. İnsanlar bu hantal yapıyı aşabilmek adına siyasilerden yardım istemeyi sıradan bir süreç olarak özümsemişlerdir ve insanların bürokraside ne kadar işi halledilirse, seçmen nezdinde o kadar çok güç kazanılacağı fikriyatı"[51] bu zararlı sürecin son sürat devam etmesini sağlamıştır. "20. yy'da siyaset yapma biçimlerinden bir diğeri de iktidara gelen partilerin, seçimlerde başarılı oldukları bölgelerin altyapı hizmetlerini iyileştirmek olmuştur."[52] "Bu hizmet götürme süreci doğal olarak bir rant paylaşım alanı oluşturmuştur ve bu süreç partinin bölgedeki temsilcilerine bir geri dönüşüm olarak yansımıştır. Türkiye'nin tarım toplumu kimliğinden sıyrılmaya başladığı süreç aynı zamanda kırsal kesimlerde seçmenin oyunun kıymetini bilmeye başladığı bir süreç meydana getirmiştir ve siyasi partilerin 1970'lerde örgütlenme modellerinde bir değişim meydana gelmesini sağlamıştır. Dikey örgütlenme yerine yatay örgütlenme modeline geçişe ilk adapte olan parti Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur."[53]

49 Sayarı, a.g.m., s 6
50 Sayarı, a.g.m., s 5
51 Sayarı, a.g.m., s 6
52 Sayarı, a.g.m., s 6 – 7
53 Sayarı, a.g.m., s 9

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE MERKEZ SAĞ SİYASET

2.1 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihsel Kökleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin ardılı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak monarşiden demokratik bir sisteme doğru evrilme süreci resmi olarak Sultan Abdülmecid döneminde çıkan 1839 Tanzimat Fermanı ile başlar, çünkü bu metin Türk devlet tarihindeki anayasal gelişmelerin ilkidir.

"1839 Tanzimat Fermanı Anayasal bir gelişmedir. Çünkü imparatorluk tebaasının dinini kamusal hizmetlere katılıma ve yansıtma konusunda eşitlik getiriyordu. Asıl önemlisi vergi meselesinde kanuna dayanılıyor, ceza ve muhakemata insan hayatı açısından teminat getiriliyordu. Bu kurumlar 1856 Islahat Fermanı ile daha da geliştirildi."[54]

"Türkiye'de demokratik kurumların tarihinin kilometre taşları vardır. Sened-i İttifak, Tanzimat reformları, ilk anayasa (I. Meşrutiyet), Jön Türk Devrimi (II Meşrutiyet), ve hepsinden önemlisi, Kemalist ve post – Kemalist Cumhuriyet."[55]

Tanzimat Fermanı'nı ilan ettiren Sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa; Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme gayretlerinin bir ürünü olarak görülebilir. Osmanlı tarihinin önemli reformcu padişahlarından olan Sultan Mahmud, "kendisine övülen yetenekli bir kalemiye sınıfı mensubu olan Mustafa Reşid Paşa'nın Fransızca öğrenmesini ister... Öğrendiği dille dış dünyayı tanımıştı. Babıali'de süratle yükselen Reşid Bey, 1834'te Paris elçisi, sonra Londra elçisi, ardından hariciye müsteşarı ve az sonra da vezirlik rütbesiyle hariciye nazırı oldu. II. Mahmud'un ölümünde hariciye nazırlığı üzerinde kalarak Londra elçisiydi ve döner dönmez Tanzimat Fermanı'nı ilan ettirdi."[56] Türk demokratikleşme sürecinde en dikkat çeken unsurlardan biri, dönemin şartları gereğince gelişim ve değişim taleplerinin genellikle yurtdışı görevlerde bulunmuş bürokratlar tarafından gelmesidir. Devletin toprak rejimi ve

54 Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s 13
55 Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni,** İstanbul: YKY, 2007, s 51
56 İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzan Yüzyılı,** İstanbul: Timaş, 2010, s 264

ticaret sistemi dolayısıyla da sermaye sınıfının gelişememesi ve kapital birikiminin yeterince sağlanamaması, bundan mütevellit sanayileşmenin geri kalmasıyla işçi sınıfının oluşamaması demokratikleşme taleplerinin toplumdan değil, jakoben bir yaklaşımla yüksek bürokrasiden dikte edilerek gelişimin sağlanması süreci oluşmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile başlayan Türk demokratikleşme süreci ilk anayasa olan Kanun-u Esasi 1876 yılında ilan edildi. Anayasa'nın ilan süreci Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile başlayan doğal bir sürecin devamı olsa da; süreci hızlandıran bir diğer etken dış baskılardır.

"1876'da İstanbul'da Tersane Büyükelçiler Konferansı toplandı ve kaynayan Rumeli'nin sorunlarını tartışırken, 'Siz despotsunuz, ıslahat yapın, yoksa Balkanlar'daki halklara özerklik verin' diyorlardı. Hariciye Nazırı Savfet Paşa bunalımlı anda, bir sabah 'Şu duyduğunuz top sesleri Osmanlı Devleti'nin artık anayasal bir monarşi olduğunu ilan ediyor, her şey düzelecek' dedi."[57]

Anayasal monarşiye evrim sürecinde devlet içinde bir süre bir hazırlık süreci olarak adlandırılabilecek dönem olmuştur. Tanzimat dönemi kurumlarından olan "Meclis-i Ali-yi Tanzimat'a 13 Ocak 1845'te Sultan Abdülmecid'in çıkardığı bir fermanla vilayetlerden ikişer temsilci davet edildi... bu temsilciler, kuşkusuz cesurane bir siyasal katılma eyleminde bulunmadılar, ama bölgelerinin sorunlarını ortaya döktüler."[58] "Meclis-i Ahkam-ı Adliye ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yüksek mahkemesi ve bir tür Adliye Nezareti fonksiyonunu gördü, ikinci kurul Tanzimat döneminin hukuk reformlarında ve nizami mahkemelerin kurulup yayılmasında önemli rol oynadı."[59]

1877 yılında oluşan ilk Meclis-i Mebusan ülke genelinde yaygın bir seçim yapılmadan, her vilayetin seçilmiş sayılan vilayet idare meclis üyelerinin mebus diye başkent İstanbul'a yollanmalarıyla oluşturulmuştur.

57 Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s 14
58 Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzan Yüzyılı,** s 170
59 Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzan Yüzyılı,** s 169

1877 Mart ayında açılan ve Osmanlı – Rus savaşı bahanesiyle Sultan II Abdülhamid tarafından tatil edilen meclis 1908 yılına kadar bir daha toplanmamıştır.

1876 Anayasası siyasi partiler, dernekler gibi kuruluşlar üzerinde hüküm beyan etmiyordu. Ancak bu Osmanlı toplumunun siyasal gruplaşmalar dönemine girdiği gerçeğini değiştirmiyordu.[60]

1860'larda ortaya çıkan ve ilk örgütlü muhalif siyasal hareket olan Jön Türkler "henüz laik ulusalcı ideolojiye veya billurlaşmış radikal görüşlere sahip değildiler. Kendilerini yeni Osmanlılar olarak adlandırıyorlardı, ama Avrupa, ihtiyar imparatorluğa yeni bir ruh ve hayat vermek isteyen bu grupları 'Jeune Turc' diye adlandırdı. Jön Türklük özgün bir siyasal kimlikti. Köhneyen monarşilere karşı ayaklanan, direnen bütün ülkelerin muhalifleri bu isimle anıldı. Portekizli Jön Türkler gibi..."[61]

1860'larda ortaya çıkan ilk örgütlü muhalif yapının baskı rejimi ve köhnemiş bürokratik sisteme karşı çıkışı tarihimizde; özgürlük ve demokratikleşme talepleriyle ortaya çıkan son siyasal muhalif grup olmayacaktır. Savunduğu görüşler aynı olmasa da daha sonraları toplum nezdinde güçlü birer damar yakalayacak olan tüm demokratikleşme söylemini merkeze alan muhalif hareketler benzer köklerden beslenecektir.

"... Hikayede (Türkiye'nin demokratikleşme süreci [y.n.]) sapmalar ve kesintiler vardır – büyük bir gerilim söz konusu olduğu ve demokratik deneyimin yetersiz kaldığı durumlarda bu normaldir. İlginç ve çarpıcı olan her yoldan çıkışının ardından, demokratik sürecin tekrar yoluna koyulması ve Türk halkının özgürlük yolculuğunu sürdürmesidir."[62]

1908 Temmuz'unda Makedonya'da gerçekleşen askeri ayaklanmalar ile "Kanun-u Esasi'nin bazı maddelerinin yeniden yürürlüğe konması istenmiştir, daha

60 Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzan Yüzyılı,** s 300
61 Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzan Yüzyılı,** s 300
62 Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni,** s 51 – 52

doğrusu Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını."[63] Yapılan seçimlere İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası katıldı. Seçimleri kazanan İttihat ve Terakki seçim yoluyla işbaşına gelmiş ilk siyasal iktidar olmuştur.

"Osmanlı siyasal rehiminde 1908 yılının 23 Temmuz'una değin açık bir çoğulculuk yoktur. Bu tarihte ise Osmanlı tarihinde ilk kez 'Hürriyet'in İlanı' adıyla, meşrutiyetçi bir rejimin açılış töreni vardır. Bu aynı zamanda çok partili rejimin de başlangıcıdır."[64]

İttihat ve Terakki demokratikleşme taleplerinden doğarak siyasal iktidara ulaşmış bir siyasi partidir. Ancak iktidar yılları, karşısında yıllarca mücadele ettikleri II. Abdülhamit dönemini aratmayacak derecede sert bir demir yumruk politikası uygulanmış ve baskı rejimi gelişmiştir.

"1908 değişiklikleriyle basın hürriyeti getirildi. Matbuat hürdü ama bir müddet sonra Galata Köprüsü üzerinde gazeteciler İttihatçıların fedaileri tarafından vurulmaya başlandı."[65]

"Meşrutiyetin birinci genel seçimi 1908 Kasım ayı sonunda yapılmıştır. Rumlar, Ermeniler ve Bulgarların; Türk aleyhtarı kampanya gösterileri içinde yapılan seçimde İttihat ve Terakki rakipsiz durumdadır. Mebusan Meclisi'nin büyük çoğunluğu kendisindedir ve bu kitle içinde geleceğin muhalifleri de bulunmaktadır.

Nitekim üç yıl sonra, parlamento içinde İttihat ve Terakki'nin zayıflamasını vurgulayan ve 1911 Kasım ayının ikinci yarısında İstanbul'da yapılan bir ara seçim durumu kanıtlamıştır. Kurulalı bir ay kadar olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı seçimi bir oy farkla kazanmıştır (196 oy). İttihat ve Terakki adayı ise 195 oy almıştı.

Bu işaret üzerine güçlü ve uslu bir çoğunluğun sağlanması kararına varan İttihatçılar, Kanun-i Esasi'yi değiştirme istekleri çıkmaza girince, Meclis'i

63 Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s 17
64 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** İstanbul: İletişim Yay, 2007, s 35
65 Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s 18

feshettirerek 1912'de yeni bir genel seçim yapılmasını sağlamışlardır. 'Sopalı ve dayaklı seçim' olarak adlandırılan bu seçim sonunda gayet az bir muhalif mebus Meclis'e girebilmiştir. Fakat İttihat ve Terakki, Halaskaran hareketi üzerine muhalefete düşünce, birkaç ay çalışabilmiş olan Mebusan Meclisi bir kez daha feshedilmiştir.

1914 genel seçimi bu yılın mayıs ayında yapılmıştır. İttihat ve Terakki tek partidir. Seçim de güdümlüdür ve dikkati çeken bir özelliği olmamıştır."[66]

"1912 yılında muhalefete düşürülen İttihat ve Terakki Bab-ı ali Baskını ile yeniden iktidarı ele geçirince, Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında çok partili rejim fiilen kaldırılmıştır.

İkinci parlamenter rejim de (İkinci Meşrutiyet Dönemi [y.n.]), Padişah yerine İttihat ve Terakki'nin egemenliğine dayanan tekçi parlamentarizme dönüşmüştür."[67]

2.1.1 İlk Merkez Sağ Girişim Ahrar Fırkası

Padişah II. Abdülhamit'in istibdat rejimine karşı doğan özgürlükçü ve demokratikleşme yanlısı İttihat ve Terakki, iktidar olduğu zaman kendisini o noktaya taşıyan ideallerden uzaklaşarak; karşısında mücadele vererek iktidarı elinden aldığı padişahın yöntemlerini uygulamış ve kendisine karşı demokratikleşme yanlısı hareketler doğmaya başlamıştır.

Devletçi yapısı, otoriter kimliği ve baskıcı uygulamaları ile toplumun hafızasında yer edinen İttihat ve Terakki'nin, tarihin ve şartların doğal akışı sonucu içinden çıkan Cumhuriyet Halk Partisi uzunca bir dönem siyasal genetiğindeki alışkanlıklarını üzerinden atamamıştır. 1912 yılında yapılan ve "Sopalı Seçim" olarak adlandırılan genel seçimler 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin uyguladığı "açık oy gizli tasnif" seçimleri ile benzer özellikler taşımaktadır. İttihat ve

66 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 38
67 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 40

Terakki'nin karşısında karşıt ideolojiden olan ilk muhalif parti Ahrar Fırkası'dır. “Ahrar, hür'ün çoğuludur. Özgürler anlamındadır. Siyasal partiler yelpazesine göre Liberaller demektir.”[68]

Ahrar Fırkası'nın düşünsel temelleri İttihat ve Terakki'nin doğduğu yerde Paris'te atılmıştır. Jön Türkler'in 1902 yılında Paris'te adım attıkları siyasallaşma süreçleri içerisinde Prens Sebahattin grubu tarafından“Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”, Ahmet Rıza Bey grubu tarafından da“İttihat ve Terakki Cemiyeti” kurulmuştu. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 1908 yılında partileşerek Ahrar Fırkası'nı oluşturdular.

Ahrar Fırkası 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki'nin karşısına çıkmamıştır. Sadece İstanbul'da seçime girmiştir ve mecliste tek bir sandalye bile kazanamamıştır. Bu seçimlerde parti, İttihat ve Terakki'yi desteklemiştir.

Ahrar Fırkası'nın ideolojik çizgisi, neden partiyi bugün Merkez Sağ tarihi incelemesinde başlangıç olarak kabul ettiğimizi açıklamaktadır.

“Bu ideolojinin egemen çizgileri, bireysellik (ferdiyetçilik), liberalizm, kişisel girişimcilik (teşebbüs-ü şahsi) ve bunların gerçekleştirici rejimi olan yerinden yönetim (adem-i merkeziyet) olmuştur... Adem-i merkeziyet Osmanlı ülkesinde etnik bir eşitlik ve kozmopolitlik yaratmaktaydı. Ahrar, bu açıdan imparatorluğu bölücülük ve parçalayıcılık ile suçlanmıştır. İttihatçılara oranla, Ahrar'ın Türkçülük akımına karşı olduğu söylenebilir. Böylece ve doğru bir gözlemle “kozmopolit yanları, milliyetçi yanlarından daha ağır basmıştır.”[69]

31 Mart Vak'ası (13 Nisan 1909) Ahrar Fırkası'nın sonunu hazırlayan süreç oldu. İttihat ve Terakki kabinesini devirmek üzere başlayan olaylar Hareket Ordusu tarafından bastırıldıktan sonra, Vak'a sürecinde Ahrar Fırkası'nın lideri Prens Sabahattin'in sürece karşı olmadığını ve bu hareketten yararlanmak istediğini belirten demeçleri ve askerler ve ilmiyelilere yazdığı mektuplar partinin sonunu hazırladı. 31

68 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 175
69 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 183

Mart Vak'ası bastırıldıktan sonra takibe uğrayan üyelerinin bir kısmı tutuklandı ve yargılandı. Bir kısmı da ülke dışına kaçtı. Atina, Kahire ve Paris'te yeni bir Jön Türk hareketi başlatmak istemişlerse de başarılı olamadılar.

Yaşanan büyük sarsıntılardan sonra fırkayı canlandırma girişimleri başarısız oldu. Katib-i Umumi Nurettin Ferruh Bey 1910 yılı başında yurda dönmüş ve 30 Ocak 1910'da Fırka'nın sonunu ilan eden bir bildiri yayınlamıştır. "Ahrar'ın 'feshi' de hayli tartışmalıdır. Kapanma kararı, Nurettin Ferruh ve Kıbrıslı Şevket Bey'lerin karşı koymalarına rağmen, çoğunlukla alınmıştır. Dr. Rıza Nur'un yargısı şudur: 'Bu beladan böyle kurtulduk'."[70]

Ahrar Fırkası'nın adem-i merkeziyetçi fikirleri bugün halen daha, o dönemlerde karşılaştığı bölücülük ithamlarıyla karşılaşmaktadır. İmparatorluğun çok uluslu ve etnisitelerin homojen dağılmadığı demografik yapısı, yerinden yönetim fikrinin bölünmeye yol açacağı tezlerini temellendirmiştir. Bir diğer sebep de Ahrar Fırkası'nın karşıtı olan İttihat ve Terakki'nin tüm toplumsal gruplardan güçlenerek savunduğu demokratikleşme çizgisinden saparak, çok uluslu bir imparatorluğu Türkçülük fikrine yöneltme çabalarıdır. İttihat ve Terakki'nin en yüksek yönetim organı olan Merkez-i Umumi üyesi ve partinin resmi ideologu Ziya Gökalp'ın Türkçülük ideolojisinin önde gelen isimlerindendir ve bu ideolojinin siyasal alanda kurgulayıcılarındandır. Ziya Gökalp'in kurguladığı Türkçülük ideolojisi "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, garp medeniyetindenim"[71] temelleri üzerine dayanıyordu ve doğal olarak Türk ve Müslüman olmayan grupların İttihat ve Terakki karşısındaki tek ciddi siyasi alternatif olan Ahrar Fırkası'na yönelmeleri sonucunu doğurdu.

Ahrar Fırkası'nın kişisel girişimcilik fikri de gayr-i Müslim grupların bu harekete yönelmelerini sağlamıştır. Dönemin sosyoekonomik şartları ve toprak rejimi dolayısıyla elinde sermaye bulunduran küçük kesim gayr-i Müslimlerden oluşuyordu. Bu durum da Ahrar Fırkası'nın bölücülükle suçlanmasını güçlendiren bir durum olmuştur.

---

70 Dr. Rıza Nur, **Cemiyet-i Hafiye,** s 201'den aktaran Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 187

71 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 42

Bu bağlamda Ahrar Fırkası'nı İttihat ve Terakki Fırkası'nın antitezi olarak kabul etmek doğru bir tespit olacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi tarihin doğal akışı içerisinde Cumhuriyet Halk Partisi'ni doğuran İttihat ve Terakki Fırkası'nın karşıtı olan Ahrar Fırkası da düşünsel bazda Cumhuriyet Halk Partisi'nin antitezi olan Demokrat Parti'yi doğurmuştur.

2.1.2 İkinci ve İlk Başarılı Merkez Sağ Girişim Hürriyet ve İtilaf Fırkası

1910 yılında Ahrar Fırkası'nın siyasi hayata veda etmesinin ardından İttihat ve Terakki Fırkası'nın karşısında liberal, özgürlükçü ve demokrat bir siyasal boşluk oluşmuştur. Bu siyasal boşluğu dolduran ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır ve İttihat ve Terakki Fırkası karşısında siyasal başarılar yakalayan tek siyasi partidir.

"21 Kasım 1911 tarihinde siyaset sahnesine çıkan bu fırka, yönetime egemenliğini günden güne koymakta bulunan İttihat ve Terakki'nin karşısındaki tüm muhalefet ırmaklarının döküldüğü bir göl olmuştur."[72]

"21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf (Liberal Birlik) adında yeni bir parti kuruldu. Bu yeni parti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan hemen hemen tüm grup, parti ve bireylerin birleşmesinden oluşmaktaydı."[73]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın doğuşu incelendiği zaman, İttihat ve Terakki Fırkası'nın demir yumruk yılları, Trablusgarp Savaşı'nın patlak vermesi ve bu işgale hükümetin kayıtsız kalması gibi bir siyasi atmosfere denk gelmektedir.

"Ahrar Partisi ile İttihad-ı Muhammedi Partilerinin 1909 olayları ile ortadan silinmelerinden sonra İttihat ve Terakki'nin seçimlerde ve Parlamento'da karşısında rakip olarak ancak küçük Osmanlı Demokrat Partisi kalmıştı. Bu nedenle iktidar kavgası askeri temsil eden Mahmut Şevket Paşa ile İttihat ve Terakki arasında yer alıyordu. İttihat ve Terakki, üyelerinden Cavit Bey'in Maliye (ki kendisi ilk liberal

72 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 296
73 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** Ankara: Arkadaş, 2008, s 299 - 300

maliye bakanıdır [y.n.]) Talat Bey'in de İçişleri Bakanlığına atanmalarıyla bir dereceye kadar etkin olabilmişse de, genellikle üstün durumda olan Mahmut Şevket Paşa'ydı. Mahmut Şevket Paşa askerleri siyasetten ve İttihat ve Terakki'den uzak tutmaya da çalışıyordu. Ancak diğer yandan hükümetin ordu bütçesini ve bu yolla da orduyu denetim altına almasına karşı çıkmaktaydı. Bu iki etki arasında kalan İttihat ve Terakki'nin meclis üyeleri birliklerini sürdüremedi. 1910 Şubatında bir bölümü Ahali Fırkası'nı kurarak bu bölünmeyi açığa çıkardı... Ayrıca İsmail Kemal'in başında olduğu ve Arnavutluk ve Arap vilayet temsilcilerinin katıldığı Mutedil Liberaller (Mutedil Hürriyetperverane) vardı."[74]

2.1.3 Ahali Fırkası

İttihat ve Terakki'nin içinden kopan Ahali Fırkası, İttihat ve Terakki'nin antidemokratik icraatlarına karşı, daha fazla demokrasi talebiyle ayrılmıştır. Daha sonra birleşerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı oluşturacakları Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile beraber çok partili rejimin zenginliğini ilk olarak Türk demokrasi tarihinde yaşatmışlardır. Mecliste birçok soru ve gensoru ile hemen her antidemokratik olayı gündeme taşıyan partinin dikkat çeken demokrat girişimleri olarak; Demokrat Fırka ve Sosyalist Fırka üyelerinin tutuklanmaları (ki aynı zamanda basın hürriyeti konusunda da bir girişimdir zira bu partileri destekleyen gazeteciler de tutuklanmıştır), Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın görevden alınması talebi (yukarıda da değindiğimiz gibi Mahmut Şevket Paşa parlamentonun ordu üzerinde etkisi olmaması gerektiğini savunmaktadır) gösterilebilir.

Ahali Fırkası'nın dikkat çeken bir diğer özelliği Yahudi karşıtlığıdır. Her ne kadar merkez sağ felsefesinde net bir Yahudi karşıtlığı görülmese de, bu felsefeyi tarih boyunca iktidara getiren geniş kitlelerin içinde Yahudi karşıtlığı çok yaygın olmasa da mevcuttur. Türkiye'de sağ siyaset çizgisinin Yahudi karşıtlığı Avrupa'nın antisemitik tavrından uzaktadır. Osmanlı'dan günümüze kadar Yahudi karşıtlığını güçlendiren iki ana unsur Müslüman coğrafyada kurulan İsrail devleti ve Filistin sorunudur.

74 Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye İkinci Cilt Reform Devrim ve cumhuriyet: Modern Türkiye'nin doğuşu 1808 – 1975,** İstanbul: E Yayınları, 2000, s 342

“Gümülcine Mebusu İsmail Bey (ki partinin reisidir [y.n.]) Yahudi aleyhtarı olduğunu her fırsatta tekrarlamıştır. Örneğin, bir keresinde, kuruluşunda kendi fırkasında da Musevilerin bulunduğu sözü üzerine 'Yalnız Musevi noksandır, bizde yoktur' cevabını vermiştir. Ve Nesim Nasliyah Efendi ile tartışmıştır. - Başka bir birleşimde Gümülcineli İsmail Bey Siyonizmi Filistin'de, Şattelarap (Mezopotamya) vadisinde, bir İsrail hükümetinin kurulması olarak tanımlayınca, Masliyah Efendi '... bendeniz bunu kat'iyen reddederim. İsrailiyet namına cevap veriyorum' demiş ve alkışlanmıştır.”[75]

2.1.4 Mutedil Hürriyetperverane (Mutedil Liberaller)

İkinci Meşrutiyet Parlamentosu içerisinde kurulan ilk siyasi parti olan Mutedil Hürriyetperverane, 31 Mart olaylarından sonra kapatılan Ahrar Fırkası'nın muhalif mebusları tarafından Kasım 1909'da kurulmuştur. Kuruluş çalışmalarında aktif olarak görev alanlar içerisinde öne çıkanlar Arap, Rum ve Arnavut mebuslardır.

Partiyi kuranlar 1908 genel seçimlerinde seçilmiş isimlerdir. Ahrar Fırkası'nın lideri ve aynı zamanda ilk merkez sağ girişimin mimarı Prens Sabahattin artık siyaset sahnesinde değildir ve partinin reisliğini İsmail Kamil Bey yürütmektedir. Trablusgarp Savaşı'nda İttihat ve Terakki'nin gerekli önlemleri alamaması ve dönemin muhalefetine göre almaması üzerine gerilimli günler yaşanmıştır. Partinin önemli taleplerinden biri de; tüm devlet memurlarının siyasetle uğraşmalarının yasaklanmasını talep etmiş olmasıdır. Bu taleplerini ileride nüvesini oluşturacakları Hürriyet ve İtilaf Fırkası, darbe yoluyla da olsa iktidarı ele geçirip meclisi feshettiği zaman gerçekleştirecektir.

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın en önemli siyasi girişimi Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hakkında verdikleri gensorudur. “Mahmut Şevket Paşa'nın tüm itibarını sarsan gensorunun...”[76]

75 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 268 - 269
76 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 243

Partinin önemli icraatlarından bir kısmı da kamuoyunu bilgilendirme girişimleridir. Dönemin iletişim imkanları göz önüne alındığında mecliste grubu olan bir siyasi partinin, yerel bir olayı dile getirerek basına aktarması; siyaset yapış tarzı açısından dikkate değerdir. "Örneğin Akköprü'de koleranın yaygınlaşmaması için kordona alınmadığı, Çal Kaymakamı'nın 'mail-i iyş-ü işret' (eğlenceye ve kadına düşkün) olup kanunsuz işlemlere giriştiği, Karamürsel karyesinde 'gasp ve zapt' olunan arazilerin geri verilmediği gibi duyurular."[77] Dönemin iktidarı İttihat ve Terakki'nin Bab-ı Ali'ye sıkışan siyaseti ve dönemin zorlu şartları dolayısıyla başındaki belalarla uğraşmakla geçen günlerinde, liberal bir muhalefet partisi kendisine ulaşan ülkenin en ücra noktalarında doğrudan milletin yaşadığı sıkıntıları dile getiren bir siyaset izlemesi; merkez sağ siyaset tarihi boyunca yaşanacak olan kitlelerle iyi iletişim unsurunun ve yapıcı siyasetin bir göstergesidir.

Mutedil Hürriyetperverane'nin ideolojik duruşuna baktığımız zaman Ahrar Fırkası'nın devamı olduğu, kuran kişilerin Ahrar Fırkalı mebuslar olduğu gerçeğini bile bir kenara koyarsak, belli konularda yaşanan ideolojik sıkıntılar dolayısıyla kuşkulu gibi durmaktadır. "Mutedil Hürriyetperverane her şeyden önce millet-i Osmaniye (Osmanlı milleti) kavramına inanmaktadır. Bu millet'e vücuda getiren etnik unsurlar arasında müsavat (eşitlik) istemektedir ve Meşrutiyet rejimi ile bu durumun gerçekleşmesini, bunu da Meb'usan Meclisi'nin iyi işleyip gerekli kanunları çıkarmasına bağlamaktadır. Böylece Osmanlı ülkesinin "tamamiyeti" korunmuş olacaktır."[78] Parti programında yer alan bu toprak bütünlüğü vurgusu, Ahrar Fırkası döneminde karşılaşılan bölücülük eleştirilerine karşı alınmış bir önlem gibi görünse de, bu durumun aslı öyle değildir. "Hemen her parti programında görülen alışılmış konuların yanı sıra iki sorun dikkat çekicidir. İttihat ve Terakki'nin karşısındaki muhalefet partileri az ya da çok yerinden yönetimcidir (adem-i merkeziyetçidir). Fakat Mutedil Hürriyetperverane Osmanlı ülkesini parçalayıcı bulduğu bu politik formüle tamamen karşıdır (Madde 2)."[79] Bu dikkat çekici nokta, yaşanan bir ideolojik dönüşüm müdür? Yoksa bölücülük suçlamalarından kurtulmak için atılmış bir pragmatik siyasi hamle midir? Olayın bu noktası soru işaretli kalmakla beraber, dikkat çeken husus Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın izlediği çizgi Ahrar Fırkası'nın

77 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 243
78 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 245
79 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 245

adem-i merkeziyetçi tavrıyla aynıdır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iki önemli kurucusundan biri olan Mutedil Hürriyetperverane'nin kendi programında bu derece üzerinde durduğu ve ideolojik çizgisinden sapma gösterdiği bu konuyu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılırken gündeminden düşürmüş olması, bu ideolojik sapmanın siyasi bir hamle olduğu izlenimini güçlendirmektedir. "... (partinin önemli ve dikkat çeken mebuslarını saydıktan sonra [y.n.]) Fakat tümü adem-i merkeziyetçi olan adı geçen meb'usların fırka programının 2. maddesine uygun hareket etmeleri, ya da bu maddeyi savunmaları beklenemezdi."[80] Bu bilgi ışığında fark ediyoruz ki, partinin önde gelen sözcüleri hiçbir zaman merkeziyetçilik konusunda savunur görüş belirtmemişlerdir. Bu durum da bize, merkeziyetçilik söyleminin bir siyasi hamle olduğu yönünde fikir veren bir diğer göstergedir.

Merkez sağ siyaset tarihi birçokları tarafından pragmatizm üzerine kurulu olarak tanımlanır. "... Diğer taraftan pragmatikliği ile meşhur sağ söylemlerin..." [81] Yukarıda incelediğimiz örnek, merkez sağ siyaset tarihindeki ilk ciddi pragmatik siyasi hamle olarak görülebilir.

2.1.5 Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Kurulması ve Siyasi Yaşamı

1911 Kasımında bütün muhalif partiler Amasya milletvekili İsmail Hakkı Paşa, Ayan Meclisi üyesi Damat Ferit Paşa ve Gümülcine milletvekili Rıza Nur'un başkanlığında Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında birleştiler.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası çok partili Türk siyasal hayatında iki ana damardan birinin kuvvetli bir şekilde vücut bulduğu siyasi güç olmuştur. Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçi ve liberal söylemleri; ilk kez çok partili siyasal hayatta bu denli güçlü bir şekilde temsil edilmektedir.

"... İkinci partileşme eğilimi, önce Ahrar (Özgürler, yani liberaller) partisi olarak, daha sonra Hürriyet ve İtilaf (Özgürlük ve Uzlaşma) partisi olarak

80 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 245 - 346
81 Mert, a.g.e., s 39

biçimlenmeye başladı."[82]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulurken başarıyı getirecek en önemli adımlardan biri dikkatle atılmıştı: Harbiye içerisinde güçlü olmak. Dönemin siyasal atmosferi ve İttihat ve Terakki'nin harbiyeden ve bürokrasiden güç alan yapısıyla mücadele edebilmek adına bu yönde çalışmalar yapılmıştır.

"İttihad hükümetlerine karşı Meclis-i Mebusan'da ve efrad-ı millet arasında takım takım muhalif fırkalar vücuda gelmişti. Bunların hiç biri, muhalefetten maksud vazifeyi ifa edemiyordu. İbtidadan beri bu fırkaları bir bayrak altında toplamak, büyük, yekpare bir kitle ile müessir bir darbe indirmek fikrini görüyor, telkinat yapıyor, teşebbüsatta bulunuyordum. Nihayet bütün fikirler bir noktada ictima etmiş idi. Bu yoldaki mesaimize yeni bir faaliyet vermiştir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin sinesinde Miralay Sadık Bey namında bir zat, muhalif bir tavır almış; her ne kadar beceriksizlik ve rehavet göstererek neticesini iktitaf edememiş ise de bazı zevatın ve bilhassa mebus Mecid Efendi ve merhum Zeki Bey'in gayret ve muavenetleriyle, o esnada hizip meselesini çıkarmış ve herkesin nazarında hayur ve bahusus ordudaki zabitan meyanında pek çok taraftar ve yaranı olduğu hakkında herkese bir zan ve itimad vermişti.

Fikirler ve ahval bu merkezde iken beraber çalıştığımız Kemal Midhat Bey, Sadık Bey'le görüşmüş ve nezdime gelip yeni yapılacak İttihad-ı Muhalifin Fırkası'na Sadık Bey'in de teşrikini teklif etmiş idi. Kemal Midhat Bey, muhalifleri bir kitle halinde toplanması fikriyle çalıştığımızdan beri Sadık Bey'in bize iştiraki fikri peşinde koşmuş, nihayet arkadaşlardan birkaçını, Siret ve Mahir Said Beyleri ve nihayet beni dahi Sadık Bey'le görüştürmüştü. Kemal Midhat Bey bu maksadının sebebini izah sadedinde, Sadık Bey'in orduda pek çok taraftarı olduğunu söylüyordu. Filhakika İttihadçılar daima asker kuvvetine istinad etmekte olduğundan, muhalefetin onlarla uğraşabilmesi için onun da orduda tarafdaranı olması – esasen muzır bir şey olmakla beraber – lazım ve zaruri idi. İttihadçıların tavır ve hareketine nazaran başka türlü de galebenin ihtimali yoktu. İşte Sadık Bey'in teşekkül edecek fırkada

82 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: YKY, 2008, s 406

bulunması ile bu maksat hasıl olacaktı."[83]

Partinin kurucularından ve dönemin en önemli muhalif isimlerinden Dr. Rıza Nur'un kendi kaleminden alıntıladığımız bu paragraflar, dönemin şartları içinde; siyaseten etik bulmadıkları halde harbiye üzerinde etkili olma çabasıyla siyasi hamleler yaptıklarını açıklıyor. Merkez sağın pragmatiklikle suçlandığına daha önce de değinmiştik. Eserin birinci bölümünde pragmatizm ve Niccolo Machiavelli üzerine yazdıklarımız; pragmatizmin siyasetin doğasıyla bütünleşmiş olduğunu dile getirmiştik. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı oluşturan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın yönetim şekli konusunda attığı pragmatik adıma benzer bir adım da; bu sefer Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından atılmış ve partinin önde gelen ismi Rıza Nur'un kendisini tanımlarken "beceriksiz ve rehavet içerisinde" diye tanımladığı Miralay Sadık Bey'i yeni kurulan partinin kadrolarına alınarak yine Dr. Rıza Nur'un deyimiyle "esasen muzır bir şey olmakla beraber", harbiye üzerinde etkili olmaya çalışılmıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşunu incelerken birçok partinin birleşmesiyle meydana geldiğini belirttik. Bu oluşum kendisini bir siyasi parti olarak ispat edene kadar zorlu dönemler yaşamıştır.

"Gerçek ve tüzel kişilerden oluşan bu çeşit bir kitlenin bir siyasal parti olup olmadığı, parlamento içinde de tartışılmıştır.

Vartkes Efendi'nin gözlemi: '... Sonra yeni bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası meydana çıktı. Efendiler daha unutmadık, daha yazıları bile kurumadı. Birbirine mübayin (çelişkin), birbirine zıt iki fırka gördük. Böyle fırka teşkil olunur mu? Daha dün Gümülcine Meb'usu İsmail Bey başka söylüyordu, Lütfi Fikri Bey de başka söylüyordu, Rıza Tevfik Bey başka söylüyordu, Sabri Efendi de başka söylüyordu. Bir gece zarfında ne oldu da bunlar birleştiler', '... Böyle mühim şeylerde sözleri birbirine uymayan bir fırkaya Avrupa fikriyle teşkil olunmuş bir fırka nazarıyla bakılamaz', '... Ben programdan bahsediyorum. Bir günde teşekkül edip de bir milleti idare etmeye kadar kalkışılmamalı', 'Halbuki siz dün birleştiniz, bugün

83 Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü,** İstanbul: Kitabevi, 1996, s 19 - 20

mevki-i iktidara geçmek istiyorsunuz, Siz Avrupa'daki gibi bir muhalefet yapmadınız, bir (opposition negative – olumsuz muhalefet) yaptınız.'[84]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın çekirdeğini oluşturan Mutedil Hürriyetperverane ve Ahali Fırkası gerçekten de birbirlerinden farklı söylemlere sahip partilerdi. Ortak noktaları ise Mutedil Hürriyetperverane'yi Ahrar Fırkası'nın mebusları kurmuş, Ahali Fırkası ise Ahrar Fırkası'nın ideolojik olarak devamı niteliği taşıyordu. Bu iki siyasi parti başta olmak üzere Meclis-i Mebusan'daki tüm siyasi partilerin birleşmeleri Vatkes Efendi'nin eleştirdiği gibi bir gecede olmamış olsa da (bkz. Dr. Rıza Nur'dan yapılmış kuruluş çalışmalarıyla ilgili alıntı); bu süreçte karşımıza yine pragmatizm çıkmaktadır.

Daha önce de bahsettiğimiz dönemin siyasi atmosferi İttihat ve Terakki aleyhine işlemekteydi. Yenilmez armada gibi duran İttihat ve Terakki artık ağır siyasal darbeler alıyordu ve cazibe merkezi olmaktan yavaş yavaş çıkmaktaydı. Öte yandan siyasal platformda yaşanan güçlü bir muhalefet boşluğunu doldurabilecek olan güç, ortadan kalkmasıyla o boşluğun oluştuğu Ahrar Fırkası'nın ardılı olmalıydı. Söylem olarak birbirinden gerek pragmatik gerekçelerle (bkz. yukarıda incelediğimiz Mutedil Hürriyetperverane'nin merkeziyetçilik söylemi), gerekse gerçekten fikir ayrılıklarıyla olsun ortada duran ayrılıklar, iktidar olabilme ışığının ufukta belirmesi üzerine kolayca aşılmıştır.

Dönemin siyasal atmosferi içerisinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na güç kazandıran bir diğer olay kimlik bunalımları ve kimlik arayışlarıdır.

“Kendileri milliyetçi – görünüşte Osmanlıcı – tutumlarını İttihatçı ulusçuluğuna karşı ortaya koymak arzusunda olan Rum, Bulgar, Arnavut, Arap, ermeni Meb'usların büyük kısmı fırkaya katılmışlardı.”[85]

Zaman içerisinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ülke çapında tüm İttihat ve Terakki karşıtlarının toplandıkları bir yapı haline gelmiştir. Buna benzer bir süreci, bu iki

84 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 297
85 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 296

siyasi akımın devamı olan Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti yaklaşık otuz sene sonra yaşayacaklardır. Tek parti yönetimi sonrasında toplum genelinde tüm Cumhuriyet Halk Partisi muhaliflerinin Demokrat Parti'de toplanması ve ilk kez güçlü bir muhalefetle karşılaşan Cumhuriyet Halk Partisi'nin giderek güç kaybetmesine benzer bir süreç yaşanmıştır.

"Yeni muhalefet partisi ülke çapında gayr-ı memnunların toplandıkları bir çatı haline gelmiştir. Gerçi, bu kimseler içinde eski İttihatçılar, devre dışı bırakılan İlmiyeciler ve medresenişin, eski Ahrarcılar, Demokratlar, Sosyalistler gibi düşünceleri ve dünya görüşleri birbirlerine taban tabana zır bir kalabalık bulunmaktadır."[86]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın oluşumundan kısa süre sonra ortaya çıkan bu yapı, o gün karşısında mücadele verdikleri İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkışıyla çok benzerlikler göstermektedir. İttihat ve Terakki, Sultan İkinci Abdülhamit'e karşı tüm muhaliflerin akın ettiği bir çekim merkezi olarak güçlenmiş ve iktidara yürümüştür. Aradan geçen süre sonrasında bu sefer baskı rejimi kuran İttihat ve Terakki'nin karşısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası benzer bir şekilde vücuda gelmekte ve güç kazanmaktadır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası programında öne çıkan başlıklar Osmanlıcılık, adem-i merkeziyetçilik ve teşebbüs-ü şahsi, meşrutiyetçilik ve liberal ekonomidir.

İttihat ve Terakki'nin her geçen gün daha fazla Türkçülüğe kayan söyleminin çok uluslu imparatorluğun sonu olacağını düşünen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kimlik arayışlarında geleneksel Osmanlıcılık anlayışını sığınmıştır. Ancak partinin içerisindeki azınlık gruplarının kendi milliyetçiliklerini Türkçülüğe karşı savunma amacıyla bu söyleme sığındıkları da önemli bir husustur. Çalışmamızın alanının dışında kalan bu konuyla ilgili sorulabilecek soru; dönemin azınlık grupları Osmanlı kimliği altında özerk birer yapı sahibi mi olmak istiyorlardı, yoksa Türkçülüğü siyaset arenasından silip kendi milliyetçiliklerine yaşam alanı bulana dek Osmanlı kimliğine mi sığınıyorlardı?

86 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 296 - 297

Anti-İttihatçılığın ideolojik temelinde yatan adem-i merkeziyetçilik ve teşebbüs hürriyeti fikri Ahrar Fırkası'ndan devralınmıştır. "Prens Sabahattin'in doktrinal etkisi bu noktada görülüyor."[87]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki Fırkaları'nın meşrutiyetçilik konusunda görüşleri aynıdır ancak Hürriyet ve İtilafcılar, İttihat ve Terakki'yi rejimi rayından çıkarmakla suçlamışlardır. Rejim konusunda yaşanan bu tartışmanın benzeri Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarında da yaşanacaktır. Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'ni Atatürk rejimini rayından çıkarmakla suçlayacaktır. Ancak 1950 yılından itibaren ekseriyetle merkez sağ iktidarlar işbaşına geldikçe bu sefer Cumhuriyet Halk Partisi kanadı Demokrat Parti'yi, Adalet Partisi'ni, Anavatan Paritisi'ni ve Adalet ve Kalkınma Partisi'ni aynı şeyle itham edeceklerdir.

Ekonomi konusunda liberal tutum da İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf arasında benzerdir. İki taraf da enternasyonalist ve sosyalist düşüncelere karşıdırlar ve dış sermayeye olabildiğince kolaylık sağlanmasından yanadırlar. Bu alanda yaşanan tartışmalar aslında bir dış politika tartışması sayılabilir. İttihat ve Terakki dış borçlanmaları Deutsche Bank üzerinden yaparken Almanlarla kurduğu siyasal birlikteliği bu şekilde güçlendirmektedir. Hürriyet ve İtilafcılar ise dış borçlanmanın Osmanlı Bankası aracılığıyla İngiliz ve Fransızlara yapılmasından taraftardırlar.

Kurulduktan henüz yirmi gün sonra İstanbul'da yapılan bir ara seçimde bir oy farkla (196'ya 195) kazanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ne denli güçlü bir muhalefet olacağını ispat etmişti. Siyasi kültürü Ahrar Fırkası'ndan miras almış olan bu parti, İttihat ve Terakki için ardılı olduğu Ahrar Fırkası'na göre çok daha ciddi bir siyasi rakipti.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın katıldığı ilk genel seçimler Meşrutiyet'in ikinci genel seçimidir ve tarihe "dayaklı, sopalı seçim" diye geçmiştir. 286 kişilik mecliste muhaliflerin sayısının 6 ile 15 arasında değiştiği söylenmektedir.[88]

87 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 299
88 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 302 - 303

Bu seçimlerin ardından kısa bir süre sonra 4 Ağustos 1912'de meclis feshedilmiştir. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine 1914 yılına kadar meclissiz bir meşrutiyet denemesi yaşanmıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası dönemin siyasi şartlarına uymuş ve İttihat ve Terakki gibi komitacılık konusunda çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların meyvesi Arnavutluk isyanı sırasında alınmıştır ve Halaskaran Zabitan Grubu'nun askeri eylemleri sonucunda sadrazam Sait Paşa istifa etmiştir. 21 Temmuz 1912'de hükümeti kurma görevi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verildi ve böylece İttihat ve Terakki iktidardan uzaklaşmış oldu. Hürriyet ve İtilaf hükümeti olarak da adlandırabileceğimiz bu süreç 23 Ocak 1913'de gerçekleşen Bab-ı Ali Baskınına kadar sürmüştür. Yeni hükümetin ilk icraatlarından biri "sopalı, dayaklı seçim"le oluşturulmuş İttihat ve Terakki ağırlıklı meclisi feshetmek olmuştur. İttihat ve Terakki'nin yerine gelen hükümet, İttihatçılara karşı çok sert ve acımasız politikalar izleyince İttihat ve Terakki doğup güçlendiği yöntem olan yer altına inmiştir. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi ve asırlardır imparatorluğun ana damarlarından biri olan Rumeli'nin neredeyse birkaç gün içinde elden çıkması ve orduların ağır mağlubiyetler alması üzerine hükümete tepkiler zirveye ulaşmıştır. Bir darbeyle indirilen İttihat ve Terakki yine bir darbeyle, tarihe Bab-ı Ali Baskını olarak geçecek olayla yeniden iktidara gelir. Akabinde yaşanan süreç Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın sonunu getirecektir. Kurulan Divan-ı Harpler, sürgünler, tutuklamalar ile partinin siyaseten yaşamasına olanak verilmemiştir. Hürriyet ve İtilaf'ın komitacı yönü son hamlesini Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya suikast düzenleyerek yapmıştır.

Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra, partinin bazı elemanları Sinop'a sürülüp ağır cezalara çarptırılmışlardır. İçlerinde idam edilenler olduğu gibi yurtdışına kaçanlar vardır. Parti ile ilgili hükümet tarafından alınmış bir fesih kararı olmadığı gibi partinin kendi feshini açıklayan bir belge de yoktur. Parti mütareke dönemine kadar hiçbir yerde ne bir siyasi faaliyette bulunmuştur ne de siyaset sahnesinde mevcudiyetini korumuştur.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın dikkate değer bir diğer özelliği de; siyasi parti

olmasının yanı sıra adeta bir sosyal yardımlaşma derneği gibi çalışmasıdır. Bu yönünü incelediğimizde, günümüzde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin çalışma tarzına bir esin kaynağı olduğu düşünülebilir.

"Şubeler sosyal yardım işleri yaptıklarını gazetelerle ilan etmişlerdir. Örneğin Fatih ve Doğancılar şubeleri fakir halka tedavi yeri açmışlardır, Süleymaniye şubesi halka yetenekli dava vekilleri sağlayacağını bildirmiştir. Sarıyer şubesi Trablusgarp şehitleri için mevlit okutmuştur. Şubeler, Kanun-ı Esasi değişikliğini protesto etmişlerdir. İstanbul dışındaki şubeler de bu yönde seslerini duyurmuşlardır."[89]

2.1.6 Mütareke Dönemi'nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Birinci Dünya Savaşı kaybedilip Mondros Mütarekesi ile başlayan işgal yılları, mütareke dönemi diye adlandırılır. Bu süreç tarihçilerimiz tarafından genellikle Ankara ve milli mücadele merkez alınarak incelendiğinden mütevellit; dönemin İstanbul siyaseti ve İstanbul'da yaşanan gelişmeleri konusunda ciddi bir kaynak sıkıntısı vardır. Bu sıkıntıya bir de yeni kurulan ulus devletin resmi tarih anlayışıyla yorumlanan bakış açısı eklendiği zaman; dönemin İstanbul'unu anlamak ve tahlil etmek bir hayli güçleşmektedir.

Dönemin şartlarını incelediğimiz zaman Türk siyasi tarihinin belki de en zorlu ve en sıkıntılı dönemi diye adlandırmak yanlış olmaz (hem İstanbul hem de Ankara açısından).

"İttihat ve Terakki Cemiyeti yıkılmış, liderleri yurtdışına kaçmıştı. 21 Aralık'ta (1918 [y.n.]) Padişah, Meclis-i Mebusan'ı feshetti ve 4 Mart 1919'da kayınbiraderi Damat Ferit Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Ekim 1919'dan Mart 1920'ye kadar geçen altı aylık dönem hariç, Damat Ferit Paşa Ekim 1920'ye kadar görevde kaldı. Ardından Ahmed Tevfik Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı olmak üzere iki yıllık bir süre için tekrar Bab-ı Ali'ye dönerek Sadrazam oldu...

Aslında pek az umut vardı. Neredeyse hiç kesintisiz sekiz yıllık bir savaştan

89 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** s 311 - 312

tükenmiş olarak çıkan bir zamanların muhteşem Osmanlı İmparatorluğu yenik biçimde sırt üstü düşmüş, başkenti işgal altında, yöneticileri ise firardaydı. Ülke parçalanmış, yoksullaşmış, nüfusunu kaybetmiş ve morali çöküntüye uğramıştı. Yenik ve cesaretini kaybetmiş Türk halkı galiplerin onlara zorla kabul ettireceği şeylerin hemen hepsini kabule hazır görünüyordu.

Neredeyse hepsini, ama tamamını değil; zira müttefik savaş gemilerinin koruması altında bir Yunan ordusu Mayıs 1919'da İzmir'e adım attığında, Türklerin kor halindeki öfkesi nihayet söndürülmesi mümkün olmayan bir ateşe dönüştü."[90]

Mütareke dönemi başladığında 1914 genel seçimleri ile oluşmuş olan meclis yürürlükteydi. İttihat ve Terakki'nin kendi hakimiyeti altında kurulmuş olan bu mecliste muhalif yok denecek kadar azdı. Mütareke dönemiyle birlikte İttihat ve Terakki dağılmıştı ve meclis içinde birçok siyasi parti ve toplum genelinde hemen her gün yeni cemiyetler kuruluyordu. Zaten sıkıntı içinde ve işgal kuvvetlerinin baskısı altında olan yönetim çareyi 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı feshetmekte buldu. Böylece parlamento mütarekenin imzasının ardından iki ay bile çalışamadan dağıtılmıştı.

İzmir'in işgali ile başlayan tepkiler ve baskılar sonucunda meclissiz bir yönetimin verdiği sıkıntılar gün yüzüne çıkmıştır. Padişah Vahdettin "memleketin içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulunacağını söyleşmek ve somut çözümlere varmak amacıyla bir yüce saltanat meclisi (Şura-yı Saltanat ya da Meclis-i Ali) toplanmasını irade etmiştir."[91] Şurada birçok konu tartışılmıştır. Öne çıkan karar ise seçimle oluşacak bir meclisin göreve başlaması yönünde olmuştur. Padişah Vahdettin'in de eğilimi bu yöndedir ve Aralık 1919'da seçim yapılır.

Oluşan yeni mecliste ağırlık Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a gidişi ve ardından düzenlediği toplantı ve kongrelerle iyice vücut bulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ağırlıklı oluşmuştur. Düşünce altyapısı ve gençlik dönemi siyasi çalışmaları ağırlıkla İttihat ve Terakki'ye doğru meyleden bu grubun

90 Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** s 325
91 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi,** İstanbul: İletişim Yay, 2008, s 37

yegane amacı bir milli mücadele ile yaşanan işgalleri sona erdirmek ve yeniden bağımsız bir devlet kurmaktır.

12 Ocak 1920'de Meclis-i Umumi çalışmalarına başlamıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubelerinden sürekli gelen telgraflarla meclis adeta bir psikolojik baskı altında çalışmıştır. Meclisin varlığı yabancı devletleri tedirgin etmiştir ve meclisin susturulması için İstanbul'un işgali başta olmak üzere birçok ağır tedbirler almışlardır. Meclis toplantı halindeyken basılmıştır ve bazı mebuslar tutuklanmış ve sürgüne gönderilmişlerdir. Meclisin kapatılmadığını hukuken ortaya koymak adına Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının verdikleri önerge ile meclisin toplantılarına ara verdiği ilan edilerek birleşimler ertelenmiştir. Bu meclis daha sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulacak ve milli mücadeleyi yönetecek olan Birinci Büyük Millet Meclisi'nin nüvesi olacaktır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası mütareke döneminin başlamasıyla beraber İttihat ve Terakki Fırkası'nın çekilmesiyle doğan iktidar boşluğunu doldurmak için yeniden harekete geçen eski muhalif hareket olarak şekillenmiştir.

Dönemin ağır koşulları ve siyaseten karışık günlerinde fırka geçmiş dönemde olduğu gibi ortaya bir ideolojik yaklaşım koyamamış ve önceliğini İttihat ve Terakki döneminin siyaseten yargılanması üzerine inşa etmiştir. Partinin kuruluş bildirisinin ilk maddesinde; savaş yenilgisinin millete değil İttihat ve Terakki'ye yüklenmesi gerektiği, Alman hayranlıkları ve istibdatçı tavırlarının ülkeyi bu hale sürüklediği vurgulanmaktadır.

Fırka kurulduktan sonra Damat Ferit Paşa hükümetini desteklemiştir. Kabinede partiden bakanlar vardır. Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinesi döneminde yaşanan iktidar kavgaları üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Damat Ferit Paşa'nın arası açılır ve parti reisi Sadık Bey'in 30 Haziran 1919'da yaptığı açıklama bu durumu ortaya koyar; "Kabinenin, fırka ile hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Nazırlar, derhal istifa etmedikleri takdirde, Fırka ile ilişkilerini kesmiş sayılacaklardır."[92] Damat Ferit Paşa'nın işgal güçleri karşısındaki tutumunun toplumda yarattığı

92 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi,** s 375

memnuniyetsizliği de siyaseten arkasına alma girişimleri de bu çatışmayla hedeflenmiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mütareke yılları iç çekişmeler arasında geçmiştir. Partinin önceki döneminden beri gelen İngiltere'ye yakın durma siyaseti, ülkenin başta bu ülke olmak üzere işgal altında olduğu bir dönemde; bağımsızlık ve milli mücadele yanlıları tarafından eleştirilmiştir. Damat Ferit Paşa hükümetleri ile sonradan arasına mesafe koymuş ve tepkisini ortaya dökmüş olsa da parti üzerine yakıştırılan negatif imajlardan kendisini kurtaramamıştır. Ülkenin işgal altında olduğu bir dönemde kendisini iktidar kavgalarına endekslemiş olan partinin bu tutumu; iktidara gelmeden hiçbir icraat yapılamayacağına hemen her yöneticinin kendisini inandırdığını gözler önüne sermektedir. Oysa aynı dönemde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Kongresi'nin ardından Balıkesir Kongresi'ni de yapmıştır ve milli mücadele ateşini yakma gayretindedir.

Yaşanan iktidar kavgaları parti içinde ayrılığı getirmiştir ve 30 Mayıs 1920'de Mustafa Sabri Efendi'nin reisliğinde Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Yeni kurulan parti doktrin olarak daha muhafazakar bir çizgide olduğunu gazeteler aracılığıyla ilan etmiştir ve Damat Ferit Paşa'ya fahri reislik verilmiştir. Parti Damat Ferit Paşa kabineleri desteklemiş ve bakan vermiştir. İktidara yakın basın organlarında partiden sürekli bahsedilerek güçlü bir imaj yaratılma çabası dikkat çekmiştir. Ancak bu parti zaman içerisinde güçlenememiş ve Damat Ferit Paşa'nın siyaseten yalnız kalışını önleyememiştir.

Mütareke döneminin Hürriyet ve İtilaf Fırkası parlamenter bir siyasi parti olamamıştır. Ayan Meclisi'ne partiden girenler Padişah Vahdettin ve Damat Ferit Paşa ikilisinin Ayan Meclisi'nde bulunan İttihat ve Terakki'li gruba karşı bir direniş grubu oluşturması amacıyla oraya atanmışlardır. Parti 1919 seçimlerine katılmamıştır. Meclis dışı bir cemiyet olarak kalarak bir baskı grubu gibi çalışma yöntemini benimsemişlerdir zira siyaseten toplum nazarında bir destekleri yoktur. Eski Hürriyet ve İtilaf Fırka'lılar milli mücadeleden yana bir tutum içerisindedirler. Mütareke dönemi Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise, İngiltere'ye meyleden dış siyaset anlayışını; ülke İngiliz işgali altındayken de savunmuştur. Bu tutum toplum

nazarında bir destek bulması ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

"Parlamentosuz dönemlerde toplanan, Şura-yı Saltanat (26 Mayıs 1919), çoğulcu bir görünümdedir. Öteki partiler gibi, Hürriyet ve İtilaf, lideri Sadık Bey'le Zeynelabidin Efendi'den kurulu bir heyetle bu Şura'ya katılmış ve açıkça İngiliz manda ve koruyuculuğunu savunmuştur."[93]

Partinin Damat Ferit Paşa ile ilişkisi incelendiği zaman kurulan Damat Ferit Paşa kabineleri Hürriyet ve İtilaf hükümetleri olarak tanımlanmaması gerekir.

"Ferit Paşa hükümetlerinin, İtilafçı kabineler olup olmamalarına gelince, ilk olarak İtilafçı bir zihniyete -programa denemez- sahip olduklarını kabul etmek gerekir. Fakat, bunları Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümetleri olarak nitelemek zordur. Bu kabineler, Saray'la işgal komiserleri tarafından oluşturulmuş 'Ferit Paşa Kabineleri'dir. Nazırların seçimi de aynı kaynak tarafından saptanmıştır."[94]

Mütareke dönemi Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluşu itibariyle siyasi boşluktan yararlanarak iktidar olmak isteyen bir grup İttihat ve Terakki muhalifinin, siyaseten ortadan kalkmış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın güçlü imajını ve markasını kullanmak gayretiyle siyaset yaptığı açıktır. İlk Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önemli isimlerinden Dr. Rıza Nur'un son Meclis-i Mebusan'a Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan bağımsız olarak katılması bile iki Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki farkları ortaya koyma konusunda önemli bir örnektir.

2.2 Cumhuriyet Dönemi Merkez Sağ Siyaset

Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan mağlubiyet ve akabinde başarıya ulaşan Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye tek parti yönetimi altında ciddi bir rejim değişikliği; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal birçok devrim yaşadı. Kurtuluş Savaşı'nı kazanan Büyük Millet Meclisi'nin Cumhuriyet'i ilanı ile bitme noktasına gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu hukuken tasfiye oluyordu. Ancak aynı topraklar

93 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi,** İstanbul: İletişim Yay, 2008, s 285

94 Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi,** s 286

üzerine, aynı milletle ve aynı siyasi kadrolarla kurulan bu yeni devlet, ardılı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan birçok kurumu miras aldı. Bunların içinde hiç şüphesiz en önemlisi bağımsızlık savaşını yöneten meclisti.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne nasıl taşındığını ve burada hakim güç konumuna geldiğini incelemiştik. Bağımsızlık mücadelesinin İstanbul'dan yürümeyeceği ortaya çıkınca Ankara'ya geçen bu kadrolar hukuki altyapıyı da hazırlayarak aynı meclisi orada hayata geçirdiler.

Kurtuluş Savaşı sona erdikten sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir siyasi parti hüviyetine kavuşarak o dönemki adıyla Halk Fırkası'na dönüştü. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde ülkede yaşanan tüm reformlarla beraber büyüyen Cumhuriyet Halk Partisi tek parti yönetimi boyunca kendisine bir siyasi pozisyon elde etme çabası içinde olmadı. 1938 yılına kadar "Ebedi Şef" Mustafa Kemal Atatürk'ün varlığı üzerine kurulu olan parti, Atatürk'ün hayatını kaybetmesinin ardından yine bir güçlü liderlik süreci olan "Milli Şef" İsmet İnönü'nün liderliği altında ülkeyi 1950 yılına kadar yönetti.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında yaşanan reformlar toplumda doğal olarak belli kesimleri ciddi manada rahatsız etti ve oluşan bu tepkiler her geçen gün daha da artan baskı sonucunda zamanla kurumsal birer hal aldı. Cumhuriyet'in kuruluş dönemiyle ilgili tespitler için bu bölümde sıklıkla başvuracağımız isimlerden birisi Doç. Dr. Nuray Mert olacaktır. Yüksek Lisans çalışması "Prens Sebahaddin ve Terakki Mecmuası", Doktora çalışması ise "Erken Cumhuriyet Döneminde Laik Düşünce" olan Doç. Dr. Nuray Mert'in bu bölümde temel başvuru noktalarımızdan biri olmasının sebebi; hem merkez sağın siyasi tarihimizde ilk tohumlarını atan Prens Sebahaddin, hem de Cumhuriyet'in kurulduğu günden bu yana resmi ideolojiye her muhalif siyasal hareketin öncelikle "laiklik" üzerinden eleştirilmesidir.

"Türkiye'de, çözüşün enkazı içinden kurulan Cumhuriyet'in, siyasi projesini otoriter bir zemin üzerinde kurmaya meyletmesi, bu koşullar içinde şaşırtıcı değildir. Üstelik, Cumhuriyet devrimi, çok radikal bir modernleşme projesi idi ve bu derece

radikal bir modernleşme/modernleştirme projesinin toplumun rızasına müracaat edilerek gerçekleştirilemeyeceği aşikardı. Bugünden geriye bakıldığında, demokratik yoldan modernleşme ne kadar arzulanır bir şey olsa da, ana tema Batılılaşma/modernleşme ise, o günün toplumsal koşullarında bunun demokratik yoldan gerçekleşmesi imkanı olmadığını görmek için biraz tarih bilmek yeterlidir. Zira, o günün koşullarında toplumun geniş kesimlerinin, başta laiklik olmak üzere modern demokratik siyasetin batılı semboller etrafında tezahür eden değerlerine sahip çıkması için hiçbir gerekçe yoktur."[95]

Cumhuriyet döneminin hemen başında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün teşvikleriyle çok partili siyasi hayata geçiş denemesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası girişimi ile yaşanmıştır. Ancak partinin çok kısa sürede rejim karşıtlarının kendilerini siyaseten ifade ettikleri bir ortama dönüşmesi bu girişimi uzun soluklu bir deneyim olmaktan alıkoymuştur ve 17 Kasım 1924'de kurulan parti, 3 Haziran 1925'de kapatılmıştır. Bu girişimden beş sene sonra bir kez daha çok partili siyasi hayata geçiş denemesi yaşanmıştır ve Serbest Fırka olarak da bilinen Serbest Cumhuriyet Fırkası aynı süreçlerden geçince 12 Ağustos 1930'da başlayan siyasi hayatı 17 Kasım 1930'da sona ermiştir.

1939 yılında patlak veren İkinci Dünya Savaşı sonrasında faşizm ve nasyonal sosyalizm mağlup olmuş kazanan ideolojiler liberalizm ve sosyalizm olmuştur. Bu süreçle beraber dünya yeni bir kırılma noktası yaşamış ve soğuk savaş yılları başlamıştır. Galip güçler kendi aralarında toplanarak dünya üzerinde nüfuz alanlarını belirlerken öte yandan batı bloğunun lider ülkesi rolünü Amerika Birleşik Devletleri İngiltere'den devralıyordu. Çalışma alanımızın çok dışında olan bu uluslar arası siyasi tarihe ilişkin gelişmeler, Türk siyasal hayatında merkez sağ siyasetin çizgisinde çok büyük bir kırılmaya sebebiyet vermiştir. Ekonomik liberalizm, bireycilik ve özgürlük gibi değerler etrafında şekillenen ve bu amaçlarla insanları mobilize etmiş olan merkez sağ siyaset artık örnek aldığı ve siyaseten angaje olmak istediği uluslar arası kamp olarak bu devir teslime uyuyor ve artık İngiltere yerine Amerika Birleşik Devletleri eksenli bir siyasi duruşa sahip oluyordu.

95 Mert, a.g.e., s 9

İkinci Dünya Savaşı sonrası incelendiğinde açıkça Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfuz alanında bırakıldığı görülen Türkiye Cumhuriyeti'ne demokrasiye geçiş yolunda baskılar her geçen gün artıyor ve tek parti yönetiminden batı kamuoyunun duyduğu rahatsızlık su yüzüne çıkıyordu. İşte bu süreçte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de onayıyla 1946 yılının 7 Ocak günü kurulan Demokrat Parti Türk siyasi tarihinde ve merkez sağ siyaset düşüncesinde bir devrimi başlatıyordu.

"II. Dünya Savaşı sırasında ve sonunda Türkiye'nin içine sürüklenmiş olduğu derin bunalımların çözüm yolu demokrasi idi. Dünya ülkelerinde demokrasi lehine gerçekleşen hızlı değişimin farkına varan Menderes ve bir takım CHP'li mebuslar, Türkiye'de de ne yapılabilir sorusuyla meşgul oldular... II. Dünya Savaşı sonundaki Türkiye ve Dünya şartları bizde yeni bir rejimi zorunlu hale getirmişti."[96]

Türk siyasal hayatı bu süreçle beraber örgütlü muhalefet kavramı ile tanışıyordu ve artık cumhuriyetin kurucu ideolojisi tartışmaya açılabiliyor, eleştirilebiliyor ve hatta demokratik yollarla iktidara gelen kadrolar hukuken ve fiilen bu kurucu ideolojiyi, kendi ideolojileriyle değiştirebiliyorlardı. Bu dönemle beraber temsili siyaset hayatımıza "rejim karşıtlığı" kavramı iyice yer edinmiştir. Bu rejim karşıtlığı söylemi de çok partili siyasi hayata geçişimizden bugüne hemen her zaman "laiklik" hassasiyeti üzerine bina edilmiştir.

Cumhuriyet devrimleri sürecinde toplumun kabullenmekte en zorlandığı konu hiç şüphesiz laiklik olmuştur. Aradan geçen neredeyse doksan yıla rağmen halen daha toplumun tüm kesimlerinin üzerinde uzlaştığı bir laiklik tarifi ve laiklik algısı inşa edilememiştir. Laiklik konusunun aradan geçen bu kadar süreye rağmen bir türlü rayına oturamamış olmasının ana sebeplerinden biri, belki de birincisi, bu kavram üzerinden siyaset yapma alışkanlıklarının Türk siyasal hayatında bir türlü bırakılamamış olmasıdır. Laiklik gibi kavramsal bir devrim bu kadar çok tartışma ve mücadelenin konusu olmuş ve halen daha rayına oturamamışken, kılık kıyafet, şapka, harf, takvim ve ölçü birimleri gibi pratik hayatı çok daha derinlemesine etkileyen ve yaşam alanlarında somut değişiklikler yapan devrimler Türk milleti tarafından büyük

96 M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2001, s 47

travmalar yaşanmadan kabul edilmiş ve toplumun tüm kesimleri tarafından benimsenmiştir.

"Türkiye söz konusun olduğunda, bu durum fazlasıyla böyledir. Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin laiklik ilkesini tahkim eden kültür devrimi, fazlasıyla seküler ve Batlı sembollerle yüklüdür. Toplumun geniş kesimlerince tepki toplayan yanı öncelikle budur. Çok partili hayata geçişle siyaset sahnesine çıkan, alternatif söylem, muhafazakar sağ siyasetlerin evrensel formülünü Türkiye özeline tercüme etmiştir. Yani modernleşme sürecini, geleneksel sembol ve terimlerle kodlamıştır. Ellili yıllardan itibaren tüm sağ söylemlerin zeminini oluşturacak olan, liberal ekonomik politikalarla, geleneksel – dini sembollerin buluşması dediğimiz formül budur. Sıklıkla iddia edildiği gibi, Müslüman toplumlar ve özellikle Osmanlı sonrası Türkiye toplumunun tepkisi, öncelikle modernleşmenin tümüne değil, daha ziyade yabancıladığı şekline, semboller dünyasına karşıydı. İnsanlar yine sıklıkla zannedildiği gibi, düşünce ve değer dünyalarını değiştirmekte, pratik alışkanlıklarını ve görünür sembolleri değiştirmekten daha az direnirler. Tüm Müslüman dünyada, kılık kıyafet gibi görünür sembollere sıkı sıkıya sarılmaya karşın, modernliğin çok daha köklü değişimlerine hızla ayak uydurma eğilimi, bunun en iyi göstergesidir. Örneğin 'faiz' konusunda, tüm büyük dinlerde olduğu gibi, İslamiyet'teki kesin yasak kuralı, liberal ekonomiye geçiş konusunda hemen hiçbir ciddi direnişle karşılaşmamıştır."[97]

2.2.1 Demokrat Parti

Demokrat Parti'nin kurulması sürecini başlatan olaya siyasi tarihte "Dörtlü Takrir" adı verilmiştir. 7 Haziran 1945 günü verilen bu takrirde Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes'in imzaları vardır. Bu takrir üzerine Cumhuriyet Halk Partisi'nden Adnan Menderes istifa etmiş diğer isimler ise ihraç edilmişlerdir.

"CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına,

97 Mert, a.g.e., s 11

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin Meclis Gurubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes Kurtuluş Savaşı'mızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti, ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en Demokratik Anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri, gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkanı vermiştir.

Memleketi, Ortaçağ'dan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticaı kırmak maksadıyla, 1925'den sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını, biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhuna daima sadık kalmış, ve Cumhuriyet Kurucusu Büyük Atatürk'ün, bunu temamı ile demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.

Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkar edilemez. Bununla beraber, Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardır. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nispette yer ayrılması tecrübesini, buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya Savaşının belirmeye başlamasını ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi, bir tehdit altında bulundurması, pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaştırılmıştır. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde müstakil bir grup teşkili, milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir

tecrübe olmakla beraber, kuruluşundaki gayri tabiilik sebebiyle bundan da müspet bir netice alınamadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de, cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin ayni demokratik ülküleri taşıdığından hiç şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurlu kullanacak bir seviyede bulundukları inkâr edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamları yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde, bundan yirmi yıl evveline nispetle çok daha yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte, bir taraftan, iç hayatımızdaki bu mesut tekamülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan, bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilat-ı Esasiye kanununuzda hâkim olan demokratik ruhu bu günkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1. Milli hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini, Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2. Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerinin, daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği kullanılabilme imkânlarının sağlanması.

3. Bütün Parti çalışmalarının, yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.

Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri hakimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bütün Türk milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımıza tamamı ile inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği" hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir. Milletimizin bütün kuvvet ve ifadesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyeti'ne Türk milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi, kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder, ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyleriz."

1946 yılında yapılan seçimler; İttihat ve Terakki'nin baskısı altında geçen "sopalı, dayaklı seçim" olarak adlandırılan 1912 seçimlerini andırır. 1946 Genel Seçimleri adli güvenceden yoksun bir şekilde yapılır, açık oy gizli tasnif uygulaması ile seçimlerde usulsüzlük yapıldığı iddialarının gölgesinde Demokrat Parti %13 oy ve 61 milletvekili ile muhalefet yıllarına başlar.

Yapılan bu ilk çok partili seçimlerin siyasi tarihimiz açısından önemi Cumhuriyet rejiminin toplum tarafından onaylanmış olmasıdır. 1950 seçimlerinde iktidarın demokratik bir şekilde el değiştirmesiyle bu süreç tamamlanmış olacaktır.

"Demokrat Parti'nin siyasal sahneye çıkışı ile, artık siyasal iktidarın toplumun rızasına müracaat etmesi söz konusuydu. Ancak, bunu sadece tek yönlü bir müracaat olarak okumak yanıltıcı olur, bu rızaya müracaat aynı zamanda, mevcut sistemi topluma onaylatmak demekti.

Zira, artık toplum, Cumhuriyetin kurucu ideolojisi ve kurumları çerçevesinde rızasını dile getirecekti ve dolayısı ile kurucu ideolojiyi dolaylı yoldan onaylamış olacaktı. Bu açıdan, bugün merkez sağ diye adlandırdığımız Demokrat Parti söylemi ile toplumun geniş kalabalıklarının siyasal hayata katılımı yönündeki büyük adım, her şeyden önce Cumhuriyet rejiminin teyid edilmesi yönündeki en büyük adımdır."[98]

98 Mert, a.g.e., s 10

Demokrat Parti'nin kuruluşuyla beraber toplumun geniş kesimlerince benimsenmesi ve hızla iktidara gelişinin ardında yatan birçok toplumsal algı ve olgu vardır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi tek parti yönetimi döneminde bir parti oligarşisinin oluşması ve ülkede rantın bölüşümü ve refahın paylaşımının bu dar kadro ve ona eklemlenmiş çevreler arasında olmasıdır. Üstelik bu kadronun ülke yönetiminde tek söz sahibi oluşunun yanı sıra muhalefetten yoksun bir ortamın yaşanıyor olması, parti kadrolarının seçkinciliğiyle birleştiğinde geniş halk kitlelerinin yaşadığı hoşnutsuzluk ilk demokratik seçimlerde iktidarın değişmesiyle sonuçlanmıştır.

"1950'lerden sonra, tek parti döneminin toplumsal hiyerarşisi büyük ölçüde değişime uğradı, seçkin kesim sayılan bürokrat tabaka, ekonomik ve toplumsal gücünü yitirmeye başladı, ancak Cumhuriyet bürokrasisinin kültürel egemenliği, çok daha uzun bir zaman, seçkinciliğin tanımında belirleyici olmaya devam etti. Bu koşullar altında, Adalet Partisi hep 'köylülerin ve sonradan görmelerin partisi' olarak görülmüştür. 1965'te parti aleyhine yazılan bir kitapçıkta, AP'nin '...büyük parti olmak iddiasıyla ortaya çıkan bir topluluğun başkan olarak alelade sıra adamlarına itibar etmesi' eleştiriliyor, parti içindeki muhafazakarların lideri konumunda olan Saadettin Bilgiç, 'Türkiye ve dünya meselelerine bir sokak kedisi kadar yabancı olan palabıyıklı genç kasaba doktoru' şeklinde tanımlanarak küçümseniyordu."[99]

Cumhuriyet devriminin yukarıda değindiğimiz batılı simgeler üzerinden modernleşmesi ve tabulaştırılarak öne çıkartılan konular içerisinde laiklik başlığının üzerinden en çok tartışma yürütülen başlık olması, zamanla Türk siyasetinde laik – muhafazakar ayrımını doğurmuştur. Merkez sağ partiler genellikle "muhafazakar" olarak tanımlanmışlardır. Muhafazakar kavramı kelime anlamı olarak geleneklerine bağlı ve değişime karşı kontrollü anlamına gelse de, siyasi bir doktrin olarak ülkemizde bu anlamından sapmıştır ve genellikle dini hassasiyetlerine önem veren ve milliyetçi bir tutuma sahip olan anlamında kullanılmaktadır. Biz de çalışmamızda muhafazakarlık kavramını siyasi jargonumuzda kazandığı anlam ekseninde kullanacağız.

99 Mert, a.g.e., s 46 - 47

“Muhafazakarlık, değişime karşı değildir, değişimin toplumun dengesini tehdit etmesine karşıdır, buna karşı korunmanın yolunun, 'manevi' değer ve sembollerin ayakta kalması olduğunu düşünür.”[100]

Laiklik anlayışının tek parti döneminde dini bir yaşam tarzı olarak pratik hayatının hemen her alanına angaje eden kitleler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılması ve bu yönde yapılan reformların batılı semboller üzerine inşa edilmesi toplumun genelinde laiklik konusunda şüpheci bir algı yaratmıştır. Muhafazakar olarak tanımlanan insanların büyük kısmına göre laiklik, devletin din üzerinde baskı oluşturması şeklinde bir algıyla tanımlanmaktadır. Bu baskı algısının toplumsal hafızamızda en net örneklerinden biri 1932 yılından itibaren ezanın Türkçe okunmasıdır. 1950 yılında Demokrat Parti iktidarının ilk icraatlarından biri ezanın yeniden Arapça okunmasını sağlaması, muhafazakar olarak tanımlanan ve kendisini iktidara getiren en önemli gruplardan birisinin toplumsal talebini yerine getirmesidir. Bu olay, cumhuriyet dönemi siyasi tarihimizde resmi ideolojinin bir uygulamasının halkın temsilcileri tarafından değiştirilmesi olarak ilk örnektir ve halen daha muhafazakar kesimde önemli bir sembolik değer taşımaktadır.

“Ezanın Arapça okunması 1941 yılında yasaklandıktan sonra Türkiye'de bir takım karışıklıklar çıktı ve laikliğe devletin aşırı müdahalesi olarak algılandı. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında bu yasaya ve yasağa rağmen ezanı Arapça okuyanların hapislere atılması devlet – vatandaş ilişkilerinde gerginliğe sebep oldu.”[101]

Merkez sağ iktidarlar muhalefet tarafından, ki bu muhalefet cumhuriyet tarihi boyunca kurucu ideolojinin partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur, laiklik karşıtlığı ile defalarca kez suçlanmıştır. Hatta 2002 yılından sonraki süreçte ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi; tüm muhalefet anlayışını laiklik ilkesi ve rejim bekçiliği üzerine inşa etmiştir. Merkez sağın kurucu ideolojiden daha farklı bir laiklik tanımı olduğu açıktır. Geniş muhafazakar kitlelerin laiklik algısının

100 Mert, a.g.e., s 77
101 Yücel, a.g.e., s 84

zaman içerisinde evrilmesinde merkez sağ siyasi partilerin ve merkez sağ iktidarların rolü dikkatle incelendiği zaman, millet ve devlet arasında yaşanan doku uyuşmazlığının aşılmasında bir katalizör görevi yaptığı görülür.

"Merkez sağın alternatif laiklik yorumu, Anglosakson laiklik anlayışından ziyade, dinin devlet kontrolünden değil, kamu hayatından toptan kovulmasına karşı bir tavrın ifadesiydi. Alternatif bir laiklik anlayışı veya dinsel özgürlüklerin demokrasi adına gündeme getirilmesi, hep dinin kamu hayatından toptan kovulmasına karşı tepkilerin merkez sağ siyasete yansımasıydı.

Bu koşullar altında dinsel hayatın ve sembollerin kamu hayatında yer alması savunusu, alternatif bir laiklik anlayışı ve demokrasi teması etrafında yapılıyordu. Böylece merkez sağ siyaset eliyle, bir yandan dinsel hayat etrafında yoğunlaşan tepki ve talepler siyaset alanında ifade buluyor, diğer yandan ise, bu tepki ve talepler, laiklik ve demokrasi kavramları ile tanışıyor ve barışıyordu."[102]

"Aslında, muhafazakar sağ söylem, merkez sağ siyasal geleneğin doğuşundan itibaren, dini hassasiyetleri dikkate alarak, Cumhuriyetin kuruluş ve tek parti dönemlerinin keskin laiklik anlayışına karşı gelişen tepkileri barındırmakla kalmayıp, onları siyasal sistemle uzlaştırma işlevi görmüştür."[103]

Laiklik konusunda millet ve devlet arasında yaşanan algı farklarının zaman içerisinde azalmasında merkez sağ iktidarların rolü yukarıda değindiğimiz gibi önemlidir. Çalışmanın ilerleyen safhalarında inceleyeceğimiz milliyetçi ve muhafazakar söylemlerin zaman içerisinde merkez sağdan koparak birer siyasi parti hüviyetine kavuşmaları sürecinde de merkez sağ; devlet ile bu görüşleri uzlaştırma konusunda önemli rol oynamıştır.

102 Mert, a.g.e., s 84
103 Mert, a.g.e., s 83

“Merkez sağın demokrasi ve liberalizm ile milliyetçilik ve muhafazakarlık arasında kurduğu köprülerin bu siyasi tutum ve söylemleri ılımlaştırdığı söylenebilir.”[104]

Yukarıda değindiğimiz toplumsal tepkileri arkasına alarak iktidara gelen Demokrat Parti'nin kuruluşunun altında imzası olan isimlerin hepsinin Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri olmaları ve bu ekibin lideri olan Celal Bayar'ın rejimin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün son başbakanı olması ilk bakışta Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında söylem dışında ne farklar olduğu konusunda kuşkular uyandırmıştır. Bazı siyasi tarihçilere göre göre Demokrat Parti rejimin ikinci partisi olarak kabul edilmektedir. Tek partinin içinden doğmuş olması dönemin şartları gereği bir mecburiyet olduğundan dolayı aradaki temel farkları tespit etme konusunda çalışmamızın bu bölümünde en çok başvuruda bulunduğumuz isim olan Doç. Dr. Nuray Mert'e başvuracağız.

“DP'nin ayırt edici özellikleri, CHP seçkinciliğine ve laik-Batılı kültürel vurgusuna karşı geliştirilen, seçkinci karşıtlığı, dinsel muhafazakarlık ve yerlilik temaları çevresinde gelişti.”[105]

Demokrat Parti siyasi duruş olarak liberal ekonomik politikalar, bireycilik ve dini konularda toplumun hassasiyetlerine karşı daha hoşgörülü bir yaklaşımı benimsedi. Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri her zaman merkezi idareye karşı muhalif görüş olarak kalmış bu düşünceler nihayet 1950 seçimleri ile iktidara taşınmıştı.

20. yy'ın başlarından bu yana merkez sağ geleneğin savunduğu liberal ekonomi politikaları ve bireycilik üzerine kurulu siyasal yaklaşım 20. yy'ın ortalarında iktidara taşınırken; bu politikaların savunulduğu argümanlarda zamanın şartları ve yaşanmışlıklardan dolayı bir takım neden – sonuç ilişkisi değişiklikleri yaşanmıştı. Cumhuriyet kurulduğundan beri ülkeyi yöneten tek parti ve onun çevresinde şekillenmiş bir dar seçkin kadroya karşı toplumun genelinde birçok tepki

104 Mert, a.g.e., s 64
105 Mert, a.g.e., s 52

birikmişti. Bu tepkiler dini hassasiyetler, ekonomik şartlar ve siyaset sosyolojisinin doğasında yer alan bıkkınlık gibi sebeplerin bir araya gelmesi ve yıllar boyunca kendisini ifade edecek mecra bulamaması dolayısıyla giderek daha geniş kitlelere yayıldı.

"Diğer taraftan, merkez sağ politikaların temelinde yer alan, tek parti döneminin toplumsal seçkinciliği ve Batıcı kültürel politikalarına muhalefet, toplumun farklı kesimlerinden insanları aynı çatı altında birleştiren bir etken olarak işliyordu. Bu koşullar altında, tek parti döneminin, Batılılaşmış, şehirli bürokratların seçkin ve dar çevresi dışında kalanların çoğu; toprak ağası veya köylü, taşralı esnaf veya tüccar, siyasal alanda aynı sıfta yer alabiliyordu... Yine DP'den başlayarak tüm merkez sağ partilerin temel iddialarından biri; tek parti idaresinin seçkinci çevresine karşı meydan okumanın yolu, halkın ekonomik alanda refaha kavuşmasından geçer şeklindeydi. Böylece, devletçiliğe karşı liberal tezler ve ekonomik büyüme politikaları ile CHP iktidarının temsil ettiği ileri sürülen kültürel yabancılaşmaya muhalefet temaları arasında bir bağ da kurulmuş oluyordu"[106]

Demokrat Parti'nin iktidara gelişinde ve merkez sağ siyasetin siyasi tarihimiz boyunca her iktidara gelişinin ardında köylü nüfusun büyük desteği olmuştur. Bu desteğin Demokrat Parti'ye ilk verildiği tarih olan 1950 seçimleri öncesinde Türkiye'de köylerin durumu bu desteğin ardında yatan gerçeği göstermektedir.

"Tek parti iktidarının, savaşın sıkıntılarıyla birleşen yılları köylüleri bunaltmıştı..."[107]

"Demokrat Parti ve daha sonra Adalet Partisi'nden milletvekili olmuş, sağcı yazar Osman Turan, Köy Enstitüleri ile, 'köye medeniyet götüreceğini sandıkları gençleri bile küçük zanaatlarla ve rençperlikle meşgul ederek, hem kültürden mahrum bırakmışlar; hem de onları toprağa bağlayarak şahsi gelişme ve yükselmelerine engel olmuşlardır' diye şikayet ediyor. Milliyetçi bir yazar, Köy Enstitülerini 'antidemokratik' buluyor, '... at nallamak, yapıların sıvasını yapmak,

106 Mert, a.g.e., s 44
107 Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s 103

demircilik bilmekle köylerimiz kalkındırılmaz' diyor. Kısacası, kırsal kesim, laik Cumhuriyetin model köylerini oluşturmaya ve oraya mahkum kalmaya itiraz ediyordu."[108]

Demokrat Parti'nin muhalefet yılları 21 Temmuz 1946 seçimleriyle başlamıştır. Bu seçimlerde Demokrat Parti on beş ilden milletvekili adayı gösterememiştir. Yapılan şaibeli seçimlerde "açık oy, gizli tasnif" yöntemi uygulanmıştır.

"Seçim, 21 Temmuz 1946 günü yapıldı. Cumhuriyet tarihimizin ilk çok partili ve tek dereceli bu seçimi, birçok tartışmayı da beraberinde getirdi. 1912 yılında İttihat ve Terakki'nin kazandığı 'sopalı seçim'den pek farkı olmayan 46 Seçimleri tarihimize kara leke olarak geçti. 1946 Seçimlerinde o kadar çok hile tespit edildi ki, bu hileler günlerce, hatta yıllarca meclis kürsüsünden köy kahvelerine kadar her yerde konuşuldu. Kısaca 'Seçimleri Demokratlar, mazbataları Halkçılar kazandı' (Burhan Felek, Milliyet, 15 Ocak 1975)"[109]

Demokrat Parti'nin mecliste ilk yılları birçok büyük tartışma ve aktif muhalefet ile geçti. Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti arasında ilk büyük gerilim, Adnan Menderes'in 1947 yılı bütçesini eleştirmesi üzerine; Başbakan Recep Peker'in "psikopat bir ruhun ifadesi" diyerek eleştirilere cevap vermesi üzerine Demokrat Parti grubu meclisi terk etti ve on gün boyunca meclise gidilmedi.

1947 yılında Celal Bayar ile Başbakan Recep Peker arasında yaşanan şiddetli polemik sonucunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü devreye girdi ve 12 Temmuz Beyannamesi olarak bilinen açıklaması ile iktidar ve muhalefet arasında diyalog kurmak ve uzlaşma sağlamak için devreye gireceğini açıkladı.

Demokrat Parti 1946 – 1950 arasında yapılan hiçbir ara seçime girmedi. Bu tavırla hedef seçim kanununda demokratik düzenlemeler yapılması talebiydi. Bunların başında gizli oy açık tasnif ve seçimlerin yargı güvencesi altında yapılması

108 Mert, a.g.e., s 46
109 Yücel, a.g.e., s 56

geliyordu. Ülkede siyasi atmosfer bu derece gergin ve kamplaşmaya doğru gitmekteyken Demokrat Parti 1949 yılının Haziran ayında İkinci Büyük Kongresini yaptı. Bu kongrede en dikkat çeken husus delegelerin genel merkez yönetimini özellikle seçim kanunu değişiklikleri başta olmak üzere birçok konuda pasif kalmakla eleştirdiği bir ortam olmuştur. Kongre sonunda alınan kararlardan en önemlisi ise seçimlerde milletvekili adaylarının yüzde sekseninin teşkilatlar tarafından belirlenecek olmasına karar verilmesidir. Kongrede yayınlanan "Milli Teminat Andı" ile Demokrat Parti delegasyonu hükümetten taleplerini sıralamıştır. Bunlar seçim kanununda demokratik değişikliklerin yapılması, seçimlerde halka baskı uygulanmaması, seçimlerin yargı güvencesinde yapılmasıdır. Metnin sonunda ise bu taleplerin karşılanmaması durumunda sorumluların "milletin husumetine maruz kalacakları" ibaresi yer almıştır.

Kongreden sonra hükümet tarafından demokratikleşme yolunda adımlar atmaya başladı. İstiklal Mahkemeleri resmen kaldırıldı, muhalefetin radyodan yararlanmasına izin verildi. Bir süre sonra ise mecliste görüşülen seçim kanunu iktidar ve muhalefetin ortak lehte oyları ile kabul edildi. Bu kanuna göre Demokrat Parti'nin seçimler konusunda tüm talepleri karşılanmıştı.

1950 seçimlerine girilirken Demokrat Parti seçim kampanyasını kişilerden ziyade verdiği mücadele ve felsefe üzerine kurdu. Slogan olarak belirlenen "Yeter! Söz Milletindir" toplum genelinde kabul görmüş ve başarıya ulaşmış bir siyasal iletişim çalışmasıdır.

"Demokrat Partililer ise kampanyalarını kişi üzerine değil, millet üzerine inşa ettiler. Partinin önderleri ile milletvekili adayları ülkeyi baştan başa gezerek, yaptıkları demokrasi mücadelesini anlattılar. Demokratlar, dört yıldan beri milli iradenin bayraktarlığını yaptıkları için vatandaşa daha kolay yaklaşabildiler."[110]

14 Mayıs 1950 seçimlerine katılım oranı %89 olmuştur. Bu yüzde bize seçimlerin toplum genelinde uyandırdığı ilgiyi tespit etme bakımından önemli bir göstergedir. Seçim sonucunda Demokrat Parti %53 oy alarak 408 milletvekiline

110 Yücel, a.g.e., s 56

sahip olmuştur, Cumhuriyet Halk Partisi ise %40 oy alarak 69 milletvekili çıkartabilmiştir. Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan oldu.

Demokrat Parti iktidarı ile birlikte merkez sağ siyaset ülkede ilk kez kadrolarıyla iktidara gelmiş ve merkez sağın her zaman birinci siyasi vurgusu olan ekonomik yatırımlar alanında hızlı bir girişim başlamıştır. Demokrat Parti döneminde özel sektör yatırımları ciddi oranda artmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin savaşa girmemesi ve savaşı besleyen sanayilere ürün satması sonucu ülkede önemli ölçüde bir sermaye birikimi yaşanmıştı.

"Buğday karaborsasından zengin olan 'hacıağa' sınıfı, az zamanda büyük şehirlerde bile kendini hissettirdi. Buna karşılık savaş makinesinin talepleri bitmiyordu. Türkiye elinde hammadde olarak ne varsa sattı. Hatta bu hammaddeyi işleyip yarı mamul hale getirerek sanayi henüz kurulmadığından ferrokrom veya işlenmiş alüminyum değil, topraktan çıkan filiz olduğu gibi gönderildi. O da yetmedi; ABD, İngiltere ve Almanya'nın büyük firmaları yerel temsilcilerinden ot, maden ve gıda namına ne bulurlarsa göndermelerini istedi... Servetler birikti; planlı programlı kullanılmasa da bu birikim ve ardından gelen Marshall Yardımı ve zirai makineleşme Türkiye'de bir nesil içinde gelişme ve patlama yarattı."[111]

Savaş yıllarında biriken bu sermaye ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde gelmeye başlayan Marshall Yardımları ülkede bir refah ortamı yarattı ve bu refah ortamının siyasi getirileri; dönemin ekonomik konjonktürünü iyi analiz ederek doğru yatırımları teşvik eden ve bizzatihi devlet eliyle hayata geçiren Demokrat Parti'ye aktı. İmar ve İskan Bakanlığı'nın kurulduğu Demokrat Parti döneminde;

11 liman ve 5 büyük havaalanı, 50 bin km karayolu, 4 bin 576 km asfalt karayolu, 30 bin km'nin üzerinde köy yolu, 13 şeker fabrikası, 1 milyon 700 bin ton kapasiteli silolar, 19 çimento fabrikası, 24 hidroelektrik santralli 8 sulama amaçlı baraj, 5 termik santral, 8 bin km enerji nakil hattı, Kütahya Azot Sanayii kompleksi, TCDD yatırımları ve ilk dizel lokomotifler, Denizbank ve PTT yatırımları, THY

111 Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s 91

yatırımları ve ortaklıkları, Sümerbank ve Mannesmann boru fabrikası, Batman rafinerisi inşa edilmiştir.[112]

Demokrat Parti döneminde inşaatı süren ve 1960 darbesinden sonra bitirilen fabrikaların listesinde ise; Antalya, Adıyaman, Karaman, Nevşehir dokuma ve iplik fabrikaları, Tarsus, Salihli, Ordu, Bolu Sümerbank fabrikaları, Gaziantep, Söke, Bartın, Niğde, Konya çimento fabrikaları, Batman, Kocaeli, Mersin rafinerileri, Karabük, Ereğli demir çelik fabrikaları, Ankara, Kastamonu şeker fabrikaları, Tortum, İkizdere, Kepez, Tokat hidroelektrik santralli barajları vardır.[113]

Demokrat Parti döneminde kurulan tamaı devlete ait ya da özel sektörle ortak yeni kuruluşlarının listesine baktığımız zaman ise; Et Balık Kurumu, Devlet Su İşleri, Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı, Devlet Malzeme Ofisi, Vakıflar Bankası, Migros, Türk Traktör, Çukurova Elektrik AŞ, Deniz Nakliyat TAŞ, Demir Çelik İşletmeleri, SEKA, ATOM Enerjisi Komisyonu, Türk Hava Yolları, Devlet Hava Meydanları İşletmesi, GİMA, Yapağı ve Tiftik AŞ, Türkiye Kömür İşletmeleri, Yem Sanayi Türk AŞ, İPRAŞ ve ERDEMİR vardır.[114]

Türkiye Demokrat Parti yıllarında Sanayi Bakanlığı ile tanışmıştır. Sanayileşme ile doğru orantılı olan elektrik üretimi Demokrat Parti döneminde 737 milyon kw/h'dan 2 milyon 815 bin kw/h'a, 396 bin ton olan çimento üretimi 3 milyon 240 bin tona, 100 bin metre olan pamuklu kumaş üretimi 1 milyon metreye, sıfır olan petrol ürünleri üretimi beş milyon tona, 70 bin ton olan haddehane üretimi 300 bin tona yükselmiştir.[115] En önemli modernleşme ve gelişme göstergelerinden olan kişi başına elektrik tüketimi ise 36 kw/h'den 101 kw/h'a gelmiştir, yaşanan artış %101'dir.[116]

1949 yılı itibariyle ülkenin 20 milyon 359 bin kişi olan nüfusunun; 15 milyon

112 Mehmet Arif Demirer, **Bir Dedikodu Kitabının Eleştirisi,** basım yeri, tarihi ve yayınevi bilinmiyor, s 5
113 Mehmet Arif Demirer, **Demokrat Parti'nin Yatırımları,** Ankara: Demokrat Parti Yayınları, 2006, s 72
114 Demirer, **Demokrat Parti'nin Yatırımları,** s 79
115 Demirer, **Bir Dedikodu Kitabının Eleştirisi**, s 5
116 Demirer, **Demokrat Parti'nin Yatırımları,** s 71

269 bini kırsal alanlarda yaşıyor ve tarımla geçiniyordu. Bu rakam nüfusun %75'ine denk gelmektedir. Bu nedenle Demokrat Parti dönemi tarım üretimi rakamlarına bakılması, partinin neden kırsalda yaşayan ve siyasi eğilim olarak muhafazakar olarak tanımlanabilecek seçmenden büyük destek aldığını gösterir. Demokrat Parti döneminde ekili tarım alanları 6 milyon 300 bin hektar genişlemiştir.[117]

1949 yılında 4 buçuk milyon ton olan hububat üretimi 1960 yılına kadar %102, 104 bin ton olan pamuk üretimi %68, 100 bin ton olan tütün üretimi %39, 818 bin ton olan pancar üretimi %436, 415 bin ton olan patates üretimi %237, 94 bin ton olan ayçiçeği üretimi %31, 100 bin ton olan şeker üretimi %643 artmıştır. [118] 1949 yılında küçükbaş hayvan adedi 41 milyon, büyükbaş hayvan adedi 11 milyonken, bu rakamlar 1960 yılı itibariyle küçükbaş hayvanda 59 milyon, büyükbaş hayvanda 13 milyona ulaşmıştır. 1949 yılı rakamlarına göre kişi başına et üretimi 4 kg, süt üretimi 98 kg, yumurta üretimi 41 adettir. 1960 yılına gelindiğinde et üretimi 18 kg, süt üretimi 146 litre, yumurta üretimi 48 adet olmuştur.[119]

Tarımda yaşanan bu büyük gelişmenin ardında yatan en önemli sebep hiç kuşkusuz tarımda makineleşme devriminin başlatılması olmuştur. 1948 yılında ülke genelinde bin 756 traktör, bin 472 traktör pulluğu, 268 biçer döver, 830 bin pulluk, 1 milyon 625 bin karasaban varken; bu rakamlar 1960 yılı itibariyle 42 bin 136 traktör, 47 bin 80 traktör pulluğu, 5 bin 554 biçer döver, 1 milyon 159 bin pulluk, 1 milyon 991 bin karasaban seviyesine ulaşmıştır.[120] Aynı dönemde ormanlardan yapılan üretimin oranları da ciddi oranda artmış; tomruk üretimi %230, buna bağlı olarak kereste üretimi %243 artmıştır.[121] Demokrat Parti yıllarında gübre, zirai ilaç, tohumluk üretimi ve köylüye ulaştırılması ve sulama oranlarında da büyük artışlar yaşanmıştır.

Demokrat Parti dönemi eğitim yatırımları incelendiği zaman ise ekonomik alanda olduğu gibi bu alanda da büyük yatırımların gerçekleştiği görülür. Her seviye okulların sayısında büyük bir artış görülmüştür.

---

117 Mehmet Arif Demirer, **5 Mucizevi Rekor**, Ankara: Demokrat Parti Yayınları, 2006, s 6
118 Demirer, **Demokrat Parti'nin Yatırımları,** s 44
119 Demirer, **5 Mucizevi Rekor**, 2006, s 17 - 34
120 Demirer, **5 Mucizevi Rekor**, 2006, s 36
121 Demirer, **5 Mucizevi Rekor**, 2006, s 37

12 bin 511 olan ilkokul sayısı 21 bin 429'a, 381 olan ortaokul sayısı 714'e, 88 olan lise sayısı 190'a, 317 olan meslek okulu sayısı 503'e, 34 olan yüksek okul sayısı 49'a, 3 olan üniversite sayısı 7'ye çıkartılmıştır. İzmir, Erzurum, Atatürk, ODTÜ ve Karadeniz Teknik Üniversiteleri bu dönemde açılmıştır. Aynı dönemde sayısı bilinmeyen iki yıllık bakanlık denetimi dışında kalan imam hatip kurslarının yerine Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı 19 imam hatip okulu açılmıştır.[122]

Demokrat Parti yıllarında refah düzeyi, dış yardımlar ve bu yardımların sanayi ve tarım üretimine aktarılması dolayısıyla artmıştır. Bu artış ile beraber ülkede insanların yaşam kalitesinde bir yükselme göze çarpmaktadır. "1950 yılında 58 bin 101 köy ve mahallenin ancak 8 bin 809'unda içme suyu mevcut iken, son 9 yıl zarfında bütçelerden tefrik olunan 204 milyon liralık tahsisat ile temiz ve bol içme suyuna kavuşturulan köy ve mahalle sayısı 33 bin 554'e yükseltilmiştir."[123]

Demokrat Parti yıllarında dış politikada Türkiye açısından hayati denebilecek gelişmeler olmuştur. Soğuk Savaş yıllarının başlamasıyla beraber Türkiye çok partili demokrasiye geçişiyle bu uluslar arası gerilim ortamında tarafını belli etmiş ve demokratik yollarla başa gelen merkez sağ bir hükümet Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'yle iyi ilişkiler kurma yolunda adımlar atmıştır. Bu adımlardan en önemlisi Kore Savaşı'na Türkiye'nin katılması olmuştur. Müttefik kuvvetleri ile beraber burada savaşan Türkiye artık tarafını tüm dünyaya açıkça ilan etmiştir ve bu savaştan iki yıl sonra 1952 yılında Türk dış politika tarihinin bir dönüm noktası olan NATO üyeliği gelmiştir. Türkiye bu dönemden itibaren artık batı ittifakının bir üyesi konumundadır ve Sovyetler Birliği tehlikesine karşı savunması değildir. 1953 yılında Balkan Paktı ve1955 yılında Bağdat Paktı; Türkiye'nin bölgesinde önemli bir siyasi güç olduğunu ortaya koymak amacıyla proaktif bir politikanın sonucunda ortaya çıkardığı iki işbirliği yapısıdır. Batı ittifakı içerisinde Türkiye'nin yer alması Demokrat Parti kadrolarına yeterli gelmemiş, bu çalışmalarla Türkiye'nin birlik içerisinde önemi ve ağırlığı artırılmak amaçlanırken, diğer yandan da bölgesel güvenlik konusunda bu girişimler istikrar ortamını koruma yolunda önemli adımlar

122 Demirer, **Bir Dedikodu Kitabının Eleştirisi**, s 18
123 Demirer, **5 Mucizevi Rekor**, 2006, s 44

olmuşlardır. 1959 yılında imzalanan Zürih ve Londra Antlaşmaları ile Türkiye Kıbrıs konusunda aktif bir tutum içerisine girmiş ve garantör ülke sıfatını elde etmiştir, bu hak yıllar sonra 1974'te yapılacak olan Kıbrıs Barış Harekatı'nın hukuki altyapısını oluşturmuştur. Yine 1959 yılında Türk dış politika tarihinin bir diğer dönüm noktası olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunulmuştur ve Türk milletinin bitmek bilmez Avrupalı olabilme macerası başlamıştır. NATO üyeliği ve AET üyelik başvuruları ile Türkiye artık hukuki dayanakları mevcut bir şekilde batı bloğunun bir üyesi konumuna gelmiştir.

Demokrat Parti döneminin sosyal ve ekonomik tablosu üzerinde bu kadar kapsamlı durmamızın en önemli sebebi, merkez sağ ideolojinin ilk kez iktidara gelmiş olması ve Demokrat Parti yıllarının, ilerleyen dönemlerde Türk siyasetinde adeta bir fenomene dönüşerek tüm merkez sağ girişimlerin kendilerini bu mirasla özdeşleştirme çabalarıdır.

"Farkındaysanız, gelinen noktada, tüm merkez sağ söylemler, kendilerini DP çizgisine oradan hızlıca Turgut Özal mirasına dayandırmaya özen gösterirler. DP, artık tarihe karışmıştır, Özal ise vefat etmiş bir Türk büyüğü vasfı kazanmıştır."[124]

Demokrat Parti'nin 1950 yılından sonra girdiği ilk genel seçimler olan 1954 genel seçimlerinde oy oranı %55'den %57.6'ya çıkmıştır. Bu oy oranı cumhuriyet tarihinde alınmış en yüksek oydur. 1954 seçimleri sonucunda mecliste bulunan 541 sandalyenin 502'sini Demokrat Parti kazanmıştır. 1957 yılında yapılan genel seçimlerde ise Demokrat Parti'nin oyu %48'e gerilemiştir. 610 sandalyeli mecliste 424 milletvekilliği kazanmıştır.

1957 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'nin siyasal tutumu muhalefete karşı sertleşmiştir. Kurulan Tahkikat Komisyonları ile Cumhuriyet Halk Partisi hakkında darbeyi kışkırttığı gerekçesiyle soruşturmalar açılmıştır. Muhalefetin meclise sokulmaması gibi demokrasi tarihi açısından sancılı olaylar yaşanmıştır. Basına uygulanan sansür ile kamplaşma ve gerilim tırmanmıştır. Bu sürecin sonunda 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşmiş ve ordu içinde bir cunta yönetime el koymuştur.

124 Mert, a.g.e., s 27

1957 seçimlerinde Demokrat Parti'nin oylarının gerilemesi üzerine muhtelif analizler vardır. Bunların içinde en gerçekçi ve öne çıkanı Marshall Yardımları ile yaşanan ekonomik refah ortamının ortadan kalkmasıdır. Amerikan dış politikasında yaşanan strateji değişikliği sonucu yardımların kesilmesi üzerine Demokrat Parti yönetimi önce Amerika Birleşik Devletleri, ardından İngiltere ve en sonunda dikkat çekici bir girişim olarak Sovyetler Birliği'nden ekonomik destek talep etmiştir. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin olumlu yönde seyri sürecinde gerçekleşen 27 Mayıs 1960 askeri darbesi, birçoklarının zihninde bu gelişmelerin bağlantılı olabileceği iddialarını güçlendirmiştir.

1960 darbesi sonrasında yaşanan Yassıada Mahkemeleri toplumun tüm kesimlerinin vicdanında derin yaralar açmıştır. Bir Cumhurbaşkanı, bir başbakan, bakanlar, milletvekilleri ve bürokratların mahkeme süresince maruz kaldıkları muamele ve sürecin sonunda çıkan idam kararları, Demokrat Parti yıllarının toplumun genelince sağduyu ile değerlendirilmesinin önüne geçmiştir. Yaşanan bu süreç, Demokrat Parti'nin ardılı olan Adalet Partisi'nin siyasi söylemlerinde birçok köklü değişime yol açmıştır.

2.2.2 Adalet Partisi

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile son bulan Demokrat Parti iktidarının ardından ülke yaklaşık bir buçuk sene boyunca darbe yapan kadroların kurduğu Milli Birlik Komitesi tarafından yönetildi. İktidardan indirilen Demokrat Parti 29 Eylül 1960 günü kapatıldı. Türk siyasal tarihinin ilk merkez sağ hükümeti askeri bir müdahale ile iktidardan indirilip Yassıada Mahkemeleri'nde yargılandıktan sonra Demokrat Parti'nin Başbakanı Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edildiler. Cumhurbaşkanı Celal Bayar da dahil olmak üzere Demokrat Parti'nin tüm üst düzey kadroları uzun yıllar sürecek bir mahkumiyet ve siyasi yasak dönemine girdiler.

Demokrat Parti'nin kapatılması üzerine doğan siyasi boşluğu doldurmak üzere Adalet Partisi 11 Şubat 1961 tarihinde kuruldu. Partinin genel başkanı ise 27 Mayıs

müdahalesinin içinde olmuş ancak daha sonra görüş ayrılıkları nedeniyle Milli Birlik Komitesi tarafından re'sen emekli edilen Ragıp Gümüşpala oldu. Gümüşpala 27 Mayıs müdahalesi olduğunda, darbeyi yapan subaylara karşı net bir tavır ortaya koymuştu. Orgeneral rütbesinde 3. Ordu komutanı iken yapılan müdahale üzerine Milli Birlik Komitesi'ne "benden daha kıdemli bir subay bu müdahalenin başında değilse ordumla gelip bu isyana son vereceğim" mesajı üzerine emekli bir general olan Cemal Gürsel Milli Birlik Komitesi'nin başına getirilmişti. 6 Haziran 1960 yılında Genelkurmay Başkanlığı'na atanan Gümüşpala, 2 Ağustos 1960 tarihinde emekli edilerek saf dışı bırakıldı.

Demokrat Parti'nin devamı olan Adalet Partisi, darbe ortamı nedeniyle bunu açıkça dile getiremiyordu. Ancak siyasal iletişim alanında belki de siyasal tarihimizin en etkili çalışmalarından biri ile partinin amblemi "Kır At" yapıldı. Partinin ilk amblemi rahle üzerinde duran kitabın arkasından doğan güneşti. Bu amblemde de Kuran-ı Kerim'e ciddi bir atıf vardı. Ancak "Kır At"ın seçilmesinin başlıca nedeni, Demokrat Parti'ye halk arasında, demokrat kelimesi düzgün telaffuz edilemediğinden zaman içinde "demir kırat" denmeye başlanmıştı ve bu isim partinin halk arasında kabul görmüş bir ismi haline geldi. Türklerin tarihi boyunca atın kutsallığı ve demirin de gücü simgelemesi; iktidar yıllarında halkla çok iyi bir diyalog kurmuş olan Demokrat Parti'nin üzerine iyi oturmuş bir imaj haline geldi. Adalet Partisi'nin amblem olarak seçtiği; kırmızı zemin üzerine beyaz at figürü, bu partinin Demokrat Parti'nin devamı olduğu mesajını çok iyi bir şekilde yansıtıyordu.

Türkiye darbe ortamından çıkmak ve yeniden demokratik sistemi kurmak adına 15 Ekim 1961 tarihinde genel seçimlere gitti. Bu seçimlerin geçmiş seçimlerden en önemli farkı; artık ülke yeni bir anayasa olan 1961 Anayasası ile idare ediliyordu. Ülkede artık ikinci bir meclis olan Senato vardı ve seçim sisteminde yapılan değişiklikler ile partilerin tek başına iktidar olmalarını geçmiş döneme göre güçleştiren bir uygulama vardı. Yapılan ilk genel seçimlerde Adalet Partisi %35 oy alarak ikinci parti olmuştu. Cumhuriyet Halk Partisi ise %37 oy alarak birinci parti olmuştu ve Türkiye artık koalisyonlar ile tanışıyordu.

Kurulan Cumhuriyet Halk Partisi – Adalet Partisi koalisyonu ülkenin ilk

koalisyon hükümetiydi. Meşrutiyet yıllarından bu yana seçim ve hükümet kavramlarıyla tanışmış olan Türkiye bu deneyimi ilk kez yaşıyordu. Birçok siyaset teorisine göre koalisyonlar ülkede uzlaşma zemini yaratma ve ortak noktalar üzerinden siyaset yaparak ülkeyi daha ileri götürmek adına önemli bir araç olarak kabul edilir. Karşıt görüşe göre ise koalisyonlar güçlü iktidarlar oluşuturamazlar ve böylece ülkede istikrar ve gelişim sorunları doğar. Türkiye siyasi tarihine baktığımız zaman her iki görüşü de doğrular nitelikte gelişmeler olduğu görülebilir.

Adalet Partisi siyasi duruş olarak II. Meşrutiyet döneminden bu yana merkez sağ ideolojinin savunduğu bireycilik, daha fazla demokratikleşme, liberal ekonomik politikalar ve dindar muhafazakarlık üzerine yürüyen siyasi çizgiyi muhafaza etmiştir. Zaman içinde değişen şartlar ve yaşanan gelişmelerin merkez sağın 1960 sonrası çizgisinde geçmişe göre bazı öncelik sıralaması değişiklikleri ve yeni hassasiyetler meydana getirmiştir.

Demokrat Parti'nin 1960 askeri müdahalesi sonucu iktidardan indirilmesi üzerine merkez sağ ideolojinin öne çıkardığı en önemli başlıklardan biri siyaset üzerinde askeri vesayet ve sivilleşme çabaları olmuştur. Bu darbelerden doğan mağduriyetler siyasi yaşam içerisinde bir politik malzeme olarak kullanılmıştır. Bir siyasi akımın başbakanı ve iki bakanının idam edilmesinin o siyasi ideolojiye mensup kişiler üzerinde yarattığı travmanın ağırlığı dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Diğer taraftan, bu askeri müdahaleden çıkartılan derslerin başında "devlet" mekanizması ile daha uyumlu çalışma ve görüşlerin çatıştığı noktalarda geçmişe göre daha temkinli davranma eğilimi doğmuştur. Bu eğilim 1979 muhtırası ve 1980 darbesi ile öyle bir noktaya gelmiştir ki merkez sağ siyasetin temsilcileri devletle uzlaşmayı iktidarda kalabilmek adına yegane siyasi metot olarak benimsemişlerdir ve Türkiye'de 90'lı yıllar merkez sağın iflas ettiği bir dönem olmuştur.

"Demirel mühendis olduğu için modası geçmiş politik felsefeleri uygulamak yerine ülkeyi zamanın ihtiyaçlarına göre yönetecek etkin bir teknokrat görünümü içindeydi. Parti mekanizmasının denetimini profesyonel ve teknik uzmanlara verip Demokrat Parti'den gelen eski tutucu politikacıları bir yana atarak bu görünümünü

daha da güçlendirdi."[125]

"1960'tan itibaren, neredeyse düzenli olarak, on yılda bir gerçekleşen askeri müdahaleler, sağ parti ve politikalar üzerinde çeşitli açılardan çok etkili oldular; her şeyden önce, bu darbeler sonucu merkez sağ sürekli kendini yenileme durumunda kaldı. 1960 darbesinden sonra, DP kapatılmış ve DP'nin ileri gelen siyasetçileri yasaklı hale gelmişti. Bu koşullar altında, Adalet Partisi, merkez sağ için, yeni bir lider önderliğinde yeni bir başlangıç teşkil etti."[126]

1960'lı yılların Türk siyasetinde yarattığı bir diğer önemli değişim "komünizm tehlikesi" meselesidir. 1950'li yıllar Soğuk Savaş'ın en sert geçtiği dönem olmasına karşın güçlü bir iktidar, bu iktidarın Batı bloğuyla iç içe politikaları ve refah ortamında yaşanan düzenli artışlar Türkiye'de komünizm konusunun ön plana çıkmasına engel olmuştur. Ancak 27 Mayıs darbesi sonrasında yaşanan siyasi boşluk sürecinde Türkiye'de yasadışı sol örgütler güçlenmiş ve sosyalist düşünce kısa bir sürede siyasi parti olarak örgütlenmiş ve 1969 yılında meclise girmiştir. Yasadışı sol yapılanmaların karşısında doğal olarak millyetçi muhafazakar çizgide birçok yapılanma oluşmuştur. Yasadışı olmayan sol grupların, devlet tarafından sert bir tutumla üzerlerine gidilmesi sonucunda ülkede sağ – sol çatışması tetiklenmiş ve ülke yıllarca sürecek bir iç savaş ortamına girmiştir. Bu süreci tetikleyen en önemli unsulardan birisi de tüm dünyada 1968 yılında yükselen sol gençlik dalgasının Türkiye'de de etkin olmasıdır. Bu etkinlikle merkez sağ iktidarlar ve sağ koalisyonlar hemen her yolla mücadele etmişlerdir. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Mütemadiyen komünizm tehlikesi dillendirilerek milliyetçi – muhafazakar kitle siyaseten mobilize edilmeye çalışılmıştır. Zira komünizmin toplum genelinde algısı dinsizlik ve ahlaki zafiyet üzerine kuruludur. Bu mobilizasyon çabası zaman içerisinde milliyetçi ve dindar iki uç sağ partinin kurulması ile sağ blok içerisinde bir mücadeleye dönüşmüştür.

"1960'ların en güçlü sol kanat grubu 1961'de İstanbul sendika liderleri tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi oldu. Parti, kuruluşundan bir yıl sonra, ünlü

125 Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** s 501
126 Mert, a.g.e., s 49

Ankaralı sosyalist Mehmet Ali Aybar'ın başkanlığa gelmesiyle tam bir sosyalist parti kimliğine büründü. İşçi Partisi diğer bütün partileri gerici olarak niteleyerek Amerikan emperyalizmini eleştirmekte Marksist yaklaşımı benimsedi."[127]

Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın 6 Haziran 1964 tarihinde ölmesinin ardından 28 Kasım 1964 tarihinde Süleyman Demirel Adalet Partisi'nin Genel Başkanı seçildi. Demokrat Parti döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nde önce proje mühendisi, arından Barajlar Dairesi Başkanlığı ve Genel Müdürlük görevlerinde bulundu. Demokrat Parti döneminde inşa edilen birçok barajın altında bürokrat olarak imzası bulunan ve başarılı bir kariyer geçiren Süleyman Demirel siyasete atıldıktan sonra bu yıllardaki çalışmalarına ithafen "Barajlar Kralı" olarak da adlandırıldı.

Süleyman Demirel'in genel başkan olmasının ardından Adalet Partisi'nde Demokrat Parti'nin ilk yıllarını andıran bir coşku oluştu. Parti ve kitleler aradıkları lideri bulduklarının farkındalardı. 1965 seçimlerine doğru oluşan atmosferi ve Adalet Partisi'nin temel bazı konulardaki siyasi duruşunu daha iyi incelemek için; Süleyman Demirel'in genel başkanlığa başlangıcı ile 1965 seçimleri arasında geçen süreçte yaptığı bazı konuşmalardan alıntılar yaparak değerlendirmelerde bulunmak yararlı olacaktır.

28 Kasım 1964 tarihinde genel başkanlığa seçildiği Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmadan:

"... Bana gelince, ben bir 'meş'alenin' 'Medeniyet meş'alesi'nin Türkiye'nin 'Ümran ve refahı meş'alesi'nin taşınmasını çok şerefli bir vazife addettiğim için hizmete talibim... Kongremiz; geçen yılların ruhlar üzerinde yaptığı tazyikin tabii bir neticesi olarak, ümidini kaybetmiş gibi görünen halkımızın yeni bir hayat hamlesi ve taptaze bir heyecanla ayağa kalktığını tesbit etmektedir... Kongremiz Türk milletinin şikayet hakkının işaretidir. Türk milletinin hakları, hiç kimse tarafından gasbedilemiyecektir... Büyük milletimiz demokratik nizama bütün ümitlerini bağlamıştır... Kanunlara göre kurulmuş ve halkın sinesinden fışkıran Adalet

127 Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** s 499

Partisinin daha doğarken suçlu ilan edilmesi çok büyük haksızlıktır... Kahraman Türk ordusu ile Türk halkını karşı karşıya getirmeyi arzı edenlerin sonu hüsran olacaktır. Adalet Partisi bunun teminatıdır. Bu oyuna gelinmiyecektir. Türk halkı asil ve kahraman ordusuna minnet ve şükranla sevgi ve muhabbetle bağlıdır... Bugünkü iktidar demokrasiyi bir sınıf rejimi addetmektedir... 1964 yılının ilk yedi ayında İstanbul piyasasında 95 iflas olmuştur. İş yerlerini kapayanların miktarı ise 1495 tir. Devlet sektörünün temek iş kollarının pek çoğunda bir evvelki yıla nazaran istihsal ve satışlarda geniş gerilemeker olmuştur. Özel sektörde 1964 yılı Haziran, Temmuz, Ağustos ayı satışları 1963 yılı aynı devresine göre belli başlı iş kollarında azalmalar göstermiş ve bilhassa stoklar artmıştır. İş ve İşçi Bulma Kurumu istatistiklerine göre kayıtlı işsiz sayısı 1963 yılının birinci ayında 3962 iken 1964'ün birinci ayında 20.374'ü bulmuştur. 1960 yılında 3 milyar 699 milyon olan emisyon 1964 yılında 7 milyar liraya yaklaşmıştır... Plan hayelerine ulaşamamıştır. Beş yıllık planda %7 olarak tayin edilen gelişme hızının 1964'te ancak %3.7 olacağını resmi kaynaklar beyan etmektedirler... Türk çiftçisi ile Avrupa Amerika çiftçisi arasında aynı miktar araziden elde edilen kazanç bizim çiftçinin elde ettiğinden beş misli daha fazladır. Başka memleketlerde çiftçi toprağı işleyen iş adamıdır. Benim çiftçim var olma sınıdında didişen uğraşan arzuları mahdur sahipsiz garantisiz, çilekeş Türk köylüsü... Türkiye'de 40 bin köyden henüz birkaç yüzünde elektrik var. 40 bin köyden 10 bini susuz, 7 milyon orman köylüsü memleketinin nimetlerinin hırsızı haline getirilmiş... Komünizm tehlihesi dünyanın Hiçbir yerinde ve bilhassa Orta Doğu'da küçümsenecek bir tehlike değildir. Bu mücadelede orta yol yoktur. Bu mücadele var olma veya yok olma mücadelesidir... Hükümetin vergi anlayışı dar ve kıskanma, alma zihniyeti içinde, iktisadi hayata en ufak bir şekilde yardımcı olmayacak bir hüviyette, süre gelmektedir..."[128]

19 Eylül 1965 tarihinde genel seçim gezisi sırasında Erzurum'da yaptığı konuşmadan:

"Türk milletinin en samimi temennisi ve isteği milli iradeyi, mutlak surette Türkiye'mizin kaderine hakim kılmaktan ibarettir. Edirneden Kars'a, Sinop'tan

128 **Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkında Konuşmalarından Özetler,** basım yeri, tarihi ve yayıncı bilinmiyor, s 15 -24

Hatay'a kadar bir uçtan bir uca Türkiye'mizde yaşayan bütün vatandaşlarımız bu anlayışta ittifak ediyor... milli iradenin mutlak bir surette hakim kınımasiyle mümkün olabileceğine, bütün varlıkları ile inanıyorlar... Biz milletçe Türk orudusunu, milletimizin hürriyet ve istiklalini muhafaza eden, maddi ve manevi varlıklarını koruyan dünya milletleri arasında, Türk Devletine itibar sağlayan tarihi bir varlık olarak kabl ediyoruz."[129]

1 Ekim 1965 tarihinde genel seçim gezisi sırasında Maraş'da yaptığı konuşmadan:

"... Tek parti hükümeti olmasınmış, diktaya gidermiş. Biz bu korku içinde değiliz, eğer böyle bir korku olsaydı, 1961 Anayasası bunun tedbirini alırdı... Hukuk devletinde kanunlar ne dediyse o olacaktır."[130]

4 Ekim 1965 tarihinde genel seçim gezisi sırasında Sakarya'da yaptığı konuşmadan:

"Bir Demokrat Parti vakıası vardır. Kurulmuştur, kapatılmıştır. Bunun münakaşasını yapacak değiliz. Hüküm siyasi tarihimizindir. Amma, Demokrat Partiye rey vermiş milyonlarca vatandaşı suç işlemiş mi addediyorsunuz. Artık bugün bunun açıkça konuşulması vuzuha kavuşturulması lazımdır. Milletin yüzde 55 inden fazlası olan bu kütleye karşı bir hıncınız var mı yok mu?.. Vereceğiniz cevaba göre alacağınız cevap olacaktır."[131]

26 Eylül 1965 tarihinde genel seçim gezisi sırasında Samsun'da yaptığı konuşmadan:

"Biz Atatürk'ün milli şahsiyetinin, Halk Partisinin elinde bir manevi prestij silahı gibi kullanması devrinin, artık kapanmasını istiyoruz. Atatürk'ün üzerine konulmuş olan halk partisi anbargosu artık kaldırılmalı, Devletimiz, Vatanımız,

---

129 **Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler,** Ankara: Doğuş Matbaacılık, 1966, s 23
130 **Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler,** s 23
131 **Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler,** s 28

tarihimiz gibi bütün milletin malı olan Atatürk, Türk milletine iade edilmelidir."[132]

26 Eylül 1965 tarihinde genel seçim dolayısıyla yaptığı radyo konuşmasından:

"Adalet Partisi vicdan ve din hürriyetini, bütün vatandaşlarımızın tabii ve mubarek hakları olarak görür. Adalet Partisi bu hakların da, diğer tabii haklar gibi ,Anayasamızın teminatı altında bulunduğuna inanır. Din hürriyet ile sıkı sıkıya bağlı olarak, ibadet serbestliğinin de, vatandaşın en tabii hakları arasında yer aldığı kanaatındayız. Anayasamızın laiklik prensibini, vatandaşın din ve vicdan hürriyetine bir engel dğeil, bilasik Devletin ve Kanunların saygılı olması manasını anlıyoruz."[133]

29 Temmuz 1965 tarihinde Adalet Partisi Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmadan:

"Biz, Toprak Kanununun karşısında değiliz. Ancak komünizm kokmayan bir kanunun çıkarılmasını istiyoruz. Toprak Kanunu mülkiyet haklarını zedelemiyecek istihsali azaltmıyacak, artıracak ve köylümüzün yüzünü güldürecek mahiyette çıkarılmalıdır... Aşırı sol cereyanlar baskısı ortadan kalkmış değildir. Gayet uyanık olmaya mecburuz. Size değil, müdafilerine soruyorum: Nazım Hikmet vatan haini midir, yoksa kahraman mıdır?..Biz komünizm düşmanıyız. Komünizmle yılmadan mücadele etmeye kararlıyız. Bazı kimseler, Komünizme karşıyım demekten adeta ürkmektedirler. Biz, aşırı sol cereyanlarla mücadele halindeyiz. Bir memlekette herşeyi hükümetlerden beklemek zamanı geçmiştir.bununla Türk Milletine uyanık olunuz demek isriyorum. Bu mesele ile sadece bugün değil, önümüzdeki yıllarda da mücadele edeceğiz. Bu mücadelenin sonu selamettir. Biz zaafa uğrar ve korkarsak milletçe davayı kaybederiz. "[134]

7 Ekim 1965 tarihinde genel seçim geizisi sırasında Konya'da yaptığı konuşmadan:

---

132 **Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler,** s 30
133 **Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler,** s 32
134 **Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler,** s 34

"Biz zirai reformu yaparken, çiftçileri fakir ve hakir düşümüş, nihayet patron haline gelerek onları en ağır şartlar altında işçi olarak çalışmağa mahkum etmiş devletlerden, Sovyet Rusya'dan, Küba'dan, Mısır'dan örnek alacak değiliz. Biz Türk köylüsüne, Türk çiftçisine bu hayatı reva görmüyoruz. Bizim kafamızla yaşattığımız ideal memleket, milletin bütün gertlerinin hürriyet içinde insanca yaşama hakkını veren zengin, mes'ut, müreffeh bir memlekettir."[135]

Alıntı yaptığımız bu konuşmalarda öne çıkan başlıklar Türkiye'nin 1965 seçimleri giden süreçte siyasi gündeminde olan konuları tespit etmemize yardımcı olmuştur. Yeni bir anayasanın henüz el yordamıyla yaşayarak keşfedilmesi üzerine sorular içeren rejim meselesi, demokratikleşme, Demokrat Parti hadisesinin sıcaklığı, laiklik algısı, komünizmle mücadele ve ekonomi bu süreçte ülkenin öne çıkan gündem maddeleridir.

Süleyman Demirel Adalet Partisi Genel Başkanı seçildikten sonra henüz milletvekili değilken meclis dışından başbakan yardımcısı olarak atandı. Adalet Partisi Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığında kurulmuş olan koalisyon hükümetinde 20 Şubat 1965'ten 27 Ekim 1965'e kadar görev yaptı.

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi oyların %53'ünü 450 sandalyeli mecliste 240 milletvekilliği kazandı. Cumhuriyet Halk Partisi ise %29 oy alarak 134 milletvekili çıkartabildi. Bu seçimlerde Demokrat Parti'nin devamı olduğu iddiasında olan Ekrem Alican'ın genel başkanı olduğu Yeni Türkiye Partisi ise %4 oy alarak 19 milletvekili çıkartabildi ve Demokrat Parti'nin siyasi mirasının Adalet Partisi'ne kaldığı tasdik edilmiş oldu. Seçimlerde dikkat çeken bir diğer parti de 1960 darbesinde cunta içinde önemli bir görevi olan Alparslan Türkeş'in daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi adını alacak olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin %2.25 oy alarak çıkardığı 11 milletvekilidir. Bu siyasi hareket zaman içinde güçlenerek milliyetçi sağ politikaları ile merkez sağın Demokrat Parti döneminde ve Adalet Partisi'nin ilk yıllarında hakim olduğu oy potansiyelini önemli ölçüde bölecektir. 1965 seçimlerinin bir diğer önemli olayı ise

135 **Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bazı Konuşmalarından Özetler,** Ankara: Doğuş Matbaacılık, 1966, s 35

Türkiye İşçi Partisi'nin aldığı %3 oyla 14 milletvekili kazanmasıdır. Bu yıllardan itibaren dünyada ve Türkiye'de esecek sol rüzgarlardan güçlenecek olan Türkiye İşçi Partisi daha sonra seçim sisteminde yapılacak değişikliklerle parlamenter arenada bir daha güç kazanamayacaktır. Osman Bölükbaşı'nın Millet Partisi ise %6 oy alarak 31 milletvekili çıkartmıştır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden ayrılan bu kadronun bu seçimlerdeki oyu ilerleyen yıllarda korunamayacak ve milliyetçi siyasete verilecek olan oylar Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin devamı olan Milliyetçi Hareket Partisi'ne gidecektir.

1965 seçimlerinde uygulanan Milli Bakiye Sistemi ile küçük partilerin mecliste temsil edilme imkanları artmıştır. 1961 Anayasası'nın temsil alanında getirdiği bu sistem ile Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Millet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Türkiye İşçi Partisi düşük oy oranlarına rağmen kendilerini parlamentoda temsil edebilme hakkına sahip olmuşlardır.

Seçim zaferinin ardından kurulan I. Süleyman Demirel Hükümeti 27 Ekim 1965 tarihinde göreve başladı. 1965 – 1969 dönemi Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olduğu ilk dönemdir. Ancak halkın genel algısında bu sürecin Demokrat Parti iktidarının devamı olarak nitelenmiştir. Demokrat Parti'nin siyasi mirası üzerine kurulan Adalet Partisi'nin aldığı oy, Demokrat Parti'nin son seçimlerde aldığı oydan daha yüksekti. Böyle bir ortamda kurulan hükümet ve tek başına iktidar yıllar ekonomik açıdan Demokrat Parti yıllarını andıran bir gelişim sürecini sağlamıştır. I. Süleyman Demirel hükümeti döneminde yaşanan ekonomik gelişmeler yakından incelendiğinde bu sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu ekonomik değerlendirmelere geçmeden önce I. Süleyman Demirel hükümeti ile ilgili bir alıntı yapmakta yarar vardır.

“Birinci Demirel kabinesi ise bütün gösteriş eksikliğine karşın halktı, ve Türkiye'nin gerçeğini bir ikisi dışında daha yakından yaşamışlardı... Latince deyimi kullanarak, Çağlayangil'den başka, hiçbiri bu kabinede arbiter elegantaryum değildi, yani estetik hakemi...”[136]

136 Nimet Arzık, **Demirel'in İçi – Dışı**, basım yeri bilinmiyor: Milliyet, 1985, s 117 - 118

I. Süleyman Demirel hükümetinin ekonomi politikalarında tavrı günümüz ekonomik literatürünün tabiriyle "Karma Ekonomik Model" olarak tanımlanmaya uygundur. Adalet Partisi tarihten bu yana gelen tüm merkez sağ hareketler gibi ekonomide liberal bir tutum içerisindeydi. Ancak tıpkı Demokrat Parti iktidarı sürecinde olduğu gibi ülkenin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak bir sermaye birikimi mevcut olmadığından bu dönemde de bir çok tesis devlet eliyle yapılmıştır.

"Sonra biz geldik, biz de liberaldik ve biz de baktık ne petrokimya tesisi yapan var, ne istediğimiz kadar çimento yapan var, ne kağıt yapan var, ne demir çelik yapan var, ülkenin ihtiyaçlarını yapan kimse yok. Biz yapalım dedik. Ne zamana kadar? Ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak teşebbüs gücü meydana gelinceye kadar. Bugün 1997 yılında ülkenin ihtiyaçlarının tümünü karşılayacak bir girişimci meydana gelmiştir. Karma ekonomi denen bir olay vardır. Şimdi bakın ne oldu, biz niçin yapmak mecburiyetinde kaldık? Yapan yoktu. Sermaye de yoktu. Bugün dünya şu hale gelmiştir; Keynes serbest piyasa ekonomisini kabul ediyor şeyle, güdümle kabul ediyor. Adam Smith serbest piyasa ekonomisini tavsiye ediyor, düzenlemeyi piyasa şartları yapar diyor. Friedman ve Hayek Keynes'den sonra gelen kişiler, onlar bugünkü piyasa ekonomisinin mimarlarıdır onların söylediğine göre; piyasa ekonomisinin şartlarını kurun ortadan çekilin. Kendi kendine, kendini götürür diyor."[137]

1965 – 1969 yılları arasında Türkiye ortalama %5 enflasyon ile %7 büyüme sağlamıştır.[138] 1967 yılı rakamlarına baktığımız zaman %8 buçuk büyüme hızı yakalanmıştır ve ülke genelinde fabrikaların kapasiteleri ortalama %30 oranında artmıştır. Sanayi alanında yaşanan büyümenin ortalaması ise%10 dolaylarındadır.[139] Bu gelişimin kapsamına baktığımız zaman ekonomik göstergeler Türkiye'nin kalkınmacı bir ekonomik programla yönetildiğini ve bir nevi sanayi devrimi yaşandığını gözler önüne sermektedir.

1963 yılında Türkiye yılda 2 milyon 121 bin ton linyit çıkartırken, bu rakam

137 Süleyman Demirel ile 1997 yılında yapılmış olan Politikanın Nabzı programından
138 TRT Cumhurbaşkanları Belgeselleri, Süleyman Demirel
139 Süleyman Demirel **Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan 1967 Bütçesi Münasebetiyle Bütçe ve Plan Komisyonu,** Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisindeki Konuşmaları, Ankara: Adalet Partisi, 1967, s 18

1967'de 5 milyon 600 bin tona ulaşmıştır. Çıkartılan yerli ham petrol oranı 1963'te 744 bin 933 ton iken 1967'de bu rakam 2 milyon 400 bin tona ulaşmıştır. 1963 yılında çıkartılan ham demir 301 bin ton iken 1967'ye gelindiğinde bu rakam 1 milyon tona ulaşmıştır. 1965 yılında yıllık elektrik üretini 1 buçuk milyon kilovat iken 1967 yılında 2 milyon, 1970 yılında ise 4 milyon olacaktır. Çimento üretiminde de 1965 yılında 2 milyon 700 bin ton olan üretim 1967'de 4 milyon 250 bin tona ulaşmıştır, aynı dönemde Ankara'da toplam bir milyon tonluk üretim kapasiteli tesisler inşa edilmektedir. Türkiye'nin 1964 yılında 410 milyon TL olan ihracatı, 1966 yılında 500 milyon TL olmuştur. 1967 yılı bütçesinin %20'si yatırıma ayrılmıştır. 1960 yılında 18.74 TL olan asgari ücret 1966 yılında 28 TL'ye çıkmıştır. Adalet Partisi iktidarı döneminde büyük yatırımlar yapılan ve 1960 – 1965 arası döneme göre gelirlerini ve üretim kapasitelerini katlayan sektörlerin listesine baktığımız zaman: Et ve Balık, Süt, Yem, Deri, Gübre, Petrol, Kimya, Kömür, Demir – Çelik, Çimento, Bakır, Alüminyum, Krom Magnezi, Tekstil, Enerji, Boya, Seramik, Kağıt, Şeker, Cam Sanayiidir. Bu alanların hepsinde üretim ve istihdam kapasiteleri artmış, ihracata yönelik yapılmış tesislerle ülkenin yaşadığı döviz darboğazı aşılmaya çalışılmıştır.

Adalet Partisi döneminde açılan bazı fabrikaların ve yapılan yatırımların listesine baktığımız zaman: Adıyaman ve Karaman dokuma fabrikaları, Konya Krom Magnezit Fabrikası, Bolu Formika Fabrikası, Gemlik Suni İpek Fabrikası, Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası, Beykoz Suni Deri Fabrikası, Tarsus Mensucat Boyaları, Bozüyük Seramik Fabrikası, Kars, Erzurum, Elazığ, Urfa, Tatvan ve Ağrı et kombinaları. Kars, Adana, İzmir ve İstanbul süt fabrikalarının kapasitelerinin arttırılması ve teknolojik yenileme, Camialtı Tersanesinde modernleştirme ve kapasite arttırımı, Eskişehir Demiryolu Fabrikası'nda teknolojik yenileme ve kapasite arttırımı, Dikili, Çeşme, Marmaris, Bartın, Samsun, Tekirdağ, Fatsa, Samsun, İnebolu, Kefken, Haydarpaşa limanları açılmış veya yenilenmiş, Kumkapı, Şile, Fatsa, Rumelihisarı, İğneada, Marmaraadası, Rize, Finike ve Ereğli balıkçı barınakları inşa edilmiştir.[140] Sulama ve hidroelektrik üretimi amaçlı birçok baraj yapılmıştır. Bu liste daha sayfalarca yer tutabilecek kadar geniş ve kapsamlıdır.

140 Çeşitli kaynaklar

Adalet Partisi iktidarı döneminde mesleki eğitim alanında da yatırımlar gerçekleşmiştir. İktidarın ilk iki yılı içerisinde dokuz adet bölge ziraat okulu, 15 adet teknik ziraat ve teknik bahçıvanlık okulu açılmıştır.

Dış politika Adalet Partisi'nin iktidarda olduğu dönemde iki konuya endeksli bir durumdaydı. Bunlar Sovyetler Birliği endişesi ve komünizm korkusu ile Kıbrıs meselesiydi. Süleyman Demirel'in bu döneme ait birçok konuşmasında komünizm tehlikesine karşı uyarılarda bulunması ve özellikle Türkiye İşçi Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki "ortanın solu" hareketini siyaseten hedef tahtasına koyması, nitelenen bu tehlikenin siyasi arenada tezahürü olmuştur. Yunanistan'da yaşanan darbe ve Kıbrıs konusunda ENOSIS planının dillendirilmesi üzerine hükümet meclisten savaş yetkisi almış ve Yunanistan'a nota vermiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'na giden sürecin askeri hazırlıkları bu dönemde başlamıştır. Çıkartma yapabilecek durumu olmayan deniz kuvvetlerine önemli ölçüde takviyeler yapılmıştır.

I. Süleyman Demirel hükümetinin dört senelik görev süresinin sonunda yapılan 1969 genel seçimlerinde Adalet Partisi'nin oyları %46.5'e düşmüştür ancak seçim sisteminde yapılan değişiklik sonucunda milletvekili sayısı 256'ya çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin de oyları gerileyerek %27.3 seviyesine gelmiştir. Bu sonuçlarla Adalet Partisi bir dönem daha tek başına iktidar olmaya hak kazanmıştır ancak süreç Türkiye'yi yeniden bir askeri müdahaleye götürecektir.

3 Kasım 1969 yılında II. Süleyman Demirel hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde I. Süleyman Demirel hükümeti sürecinin aksine ekonomik gelişim ve kalkınmadan ziyade ülkede yaşanan huzursuzluklar, Adalet Partisi içerisinde yaşanan karmaşa gündemde olacaktır.

1970 yılı sonunda yapılan bütçe görüşmeleri Adalet Partisi içerisinde süregelen görüş ayrılıklarının bir yol ayrımına gelmesi ile sonuçlanmıştır. Parti içerisinde daha muhafazakar ve gelenekçi gruptan 41 milletvekili bütçeye güvenoyu vermemişlerdir. Süleyman Demirel ertesi gün istifa etmiştir. Yeniden kurduğu kabinesinde tek bir değişiklik bile olmamıştır. 6 Mart 1970 günü kurulan III.

Süleyman Demirel hükümeti ülkede bir istikrar kesintisine sebep olmamıştır ancak Adalet Partisi'nde yaşanan yol ayrımının ardından istifa eden grup Demokratik Parti'yi kurmuşlardır.

1968 yılından bu yana devam eden öğrenci olayları ve sağ – sol çatışması tırmanmış ve ülkede iç savaş ortamına benzer bir süreç devam ediyordu. 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları, Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis Başkanlarına ortak bir muhtıra verdiler. Bu muhtıranın açık hedefi Adalet Partisi iktidarıydı. Muhtıra üzerine Süleyman Demirel başbakanlıktan istifa etti. Türkiye ilk kez bir ara rejim süreci yaşıyordu. Asker vesayeti altında meclis çalışmıştır ve hükümetler kurulmuştur. Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleri kurulmuştur. Ülkede siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ortamı doğmuştur.

1971 muhtırasında istifa etmesi o tarihten bu yana Süleyman Demirel'e yöneltilen en büyük eleştiridir. İstifa etmeyip direnmesi gerektiğini savunanlar Süleyman Demirel'i suçlamaktadırlar. Bu muhtıradan henüz on bir sene önce Süleyman Demirel'in koltuğunda oturan ve mensubu olduğu merkez sağ geleneğin "Asrın Başbakanı" ünvanını almış olan Adnan Menderes'in bir askeri müdahale sonucunda idam edilmiş olması gerçeğini bu eleştirileri yöneltirken dikkate almak gerekmektedir.

1971 yılında takındığı tavırla ilgili olarak Süleyman Demirel "Bizim istediğimiz şey gayet tabi ki devlet zedelenmesin. Kapıyı açık tutalım da, demokrasiyi yeniden ihya etmek imkanı buluruz"[141] diyerek, dönemin şartları içerisinde muhtıradan bir ileri adım olabilecek olan yönetime el koyma ihtimalinden çekindiğini ve asıl amacının meclisi açık tutmak olduğunu dile getirmektedir.

"12 Mart'ta meydana gelen hadise dolayısıyla bugün memleketin karşılaştığı fevkalade ortam içinde Parlamento ile Orduyu karşı karşıya bırakmayı ve bu suretle demokratik nizamı temelinden sarsacak bir duruma girmeyi kabul etmemiz mümkün değildir."[142]

---

141 TRT Cumhurbaşkanları Belgeselleri, Süleyman Demirel
142 Süleyman Demirel, **1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru**, Ankara: Doğuş, 1973, s 16

Ara rejimin kurulan ilk hükümeti olan Nihat Erim kabinesine Adalet Partisi'nin üye vermesi ve güven oylamasında evet oyu vermesi parti tabanı ile parti yönetimini karşı karşıya getirdi. Aynı süreçte Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği görevinden istifa eden Bülent Ecevit, "12 Mat muhtırası ortanın solu hareketine karşı yapılmıştır" tezini savunmuştur ve Nihat Erim hükümetine üye verilmesi üzerine görevinden ayrılmıştır. 1972 yılında ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel başkanı olmuştur. 1973 yılında genel seçimler öncesinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi dolmuştur ve yerine Adalet Partisi'nin önerdiği ve diğer partilerin üzerinde mutabık kaldıkları aday olan Fahri Korutürk seçilmiştir. Adalet Partisi'nin cumhurbaşkanlığı için emekli bir askerin aday göstermesi, 1960 darbesinin ardından 1971 muhtırasının merkez sağ hareketi üzerinde bıraktığı etkiyi tespit bakımından önemlidir.

1971 muhtırası sonrasında ülkede siyasi ve ekonomik istikrarsızlık yıllarca aşılamamıştır. 1971 muhtırasının mazereti olan öğrenci olayları daha da yaygınlaşmış ve sağ – sol çatışması adı konulmamış bir iç savaş haline gelmiştir. Ülkede karaborsacılık, döviz darlığı, enerji kesintileri gibi büyük sorunlar çözüme kavuşamamıştır. Bu süreç yine bir askeri müdahale ile son bulacaktır.

1970'li yılların Türk siyaset ve merkez sağ açısından önemi bu yıllarla beraber Türkiye'de sağ oylar artık tek bir blok halinde kalamamıştır. Milliyetçi ve siyasal İslamcı söylemlerin karizmatik liderleri önderliğinde toplumsal taban yakalamaları ile bu iki siyasal akım sürekli güç kazanacaktır.

"1970'lere gelindiğinde, merkez sağ politikalar açısından dikkati çeken gelişme, merkez dışında koyu milliyetçi ve muhafazakar partilerin gelişmesidir. Merkez sağ politikalar, DP döneminden itibaren, koyu sağ eleştirilere maruz kalmışlardır, ancak sağın merkez dışında partileşmesi 1960 darbesinden sonra olmuştur. 1970'lere gelindiğinde ise, Milliyetçi Hareket Partisi adı altında örgütlenen koyu milliyetçilik ve Milli Selamet Partisi adı altında örgütlenen koyu dini muhafazakarlık, siyasal alanda ve mecliste yerlerini almışlardı. Bu, sağ siyasetin artık merkez dışına taşması demekti. Yetmişlerin Türkiye'sinde, sağ siyaset açısından

dırım ellili yıllardan çok farklıydı, sağ seçmenin bir kısmı artık kırsal kesimden değil, şehirlere yeni göçmüş bir nüfustan oluşuyordu. Ancak, bu kesim için, hala fazlasıyla laik, Batılı ve seçkinci geleneği devam ettiren CHP, sol bir seçenek oluşturamadığı gibi, merkez sağ partiler de, özellikle yeni şehirli olmuş gençler için yeterince protestocu bir üsluba sahip değildi."[143]

Süleyman Demirel ve Adalet Partisi'nin muhtıra karşısında sessiz kalmaları ve sineye çekmeleri ve ara rejim hükümetlerine üye vermeleri 1973 seçimlerinin atmosferini en çok etkileyen faktörlerin başında gelmiştir. Muhtıra karşısında mücadeleci bir tavır takınan ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni devlet partisi imajından kurtararak halk için bir alternatif olduğuna inandıran Bülent Ecevit 1973 seçimlerinde parlayan isim olmuştur. Yapılan genel seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi %33 oy alarak 185 milletvekili kazanarak birinci parti olmuştur. Adalet Partisi'nin oyları ise %30'a gerilemiştir ve kazandığı milletvekili sayısı 149'dur. Adalet Partisi'nden ayrılan Demokratik Parti ise merkez sağ oyları önemli ölçüde bölmüştür. %12 oy alan Demokratik Parti 45 milletvekili kazanmıştır. Bu seçimlerin en önemli noktalarından birisi Milli Görüş hareketinin %12 oy alarak 48 milletvekili kazanmasıdır. Siyasal İslamcı söyleme sahip olan Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan bu seçimlerle Türk siyasal hayatına girmiş ve derin izler bırakmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi ise oylarını az da olsa yükseltmiş ve %3.5 oy alarak 3 milletvekili kazanmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Selamet Partisi koalisyonu kurulduktan kısa süre sonra Kıbrıs Barış Harekatı düzenlenmiştir. Başarılı harekatın siyaseten faydalarının paylaşımı konusunda anlaşamayan hükümet ortakları arasında yaşanan tartışmaların ardından koalisyon bozuldu. Kurulan geçici Said Irmak hükümetinin ardından 31 Mart 1975'te IV. Süleyman Demirel hükümeti olan ve siyasi tarihimizde I. Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak bilinen Adalet Partisi – Milli Selamet Partisi – Milliyetçi Hareket Partisi – Cumhuriyetçi Güven Partisi koalisyonu kuruldu. 1977 seçimlerine kadar görev yapan bu koalisyon güçlü bir iktidar görüntüsü vermekten uzaktı ve ancak yaşanan sağ – sol çatışmaları toplum genelinde ciddi bir huzursuzluk ve kamplaşma ortamı oluşturdu. Soğuk Savaş atmosferinin sol ve sağ olarak ülkeleri

143 Mert, a.g.e., s 47

ayrışmaya ittiği ve gerdiği ortamda artık sağ ve sol gruplar kurtarılmış bölgelerde adeta kamplaşıyorlardı. Bu süreç uçlarda yer alan radikal duruşları daha keskinleştirdi.

Böyle bir atmosfer içinde gidilen 1977 seçimleri bir hayli enteresan sonuçlar vermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi birinci parti olduğu 1973 seçimlerine göre oylarını arttırmış %42 oy alarak 213 milletvekili çıkartmasına rağmen tek başına iktidar olamamıştır. Adalet Partisi de oylarını arttırmıştır ve %37 oy ve 189 milletvekili ile ikinci parti olmuştur. Siyasal İslamcı söyleme sahip Milli Selamet Partisi oylarında düşüş yaşamıştır ve %8.5 oy oranıyla 24 milletvekili kazanmıştır. Bu seçimlerde gergin siyasal atmosferin güçlendirdiği uç bir söyleme sahip olan Milliyetçi Hareket Partisi %6.4 oy alarak oylarını her seçim arttırmaya devam etmiştir ve 16 milletvekili kazanmıştır. Adalet Partisi'nden kopan ve 1973 seçimlerinde ciddi bir oy bölünmesine sebep olan Demokratik Parti bu seçimlerde %2 oy alarak 1 milletvekili kazanabilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi aldığı bu yüksek oya rağmen tek başına iktidar olamamıştır ve bağımsız milletvekillerinin desteği ile kurduğu hükümet güvenoyu alamayarak göreve başlamadan sona ermiştir. Adalet Partisi önderliğinde 21 Temmuz 1977'de kurulan V. Süleyman Demirel hükümeti olan II. Milliyetçi Cephe hükümeti Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'yle beraber kurulmuştur.

Bu dönemde en dikkat çeken unsurlardan biri Süleyman Demirel'in siyasi üslubu ve konuşmalarında yaşanan uçlara doğru savrulmadır. Bu duruma en net örneklerden birisi “bana sağcılar adam öldürüyor dedirtemezsiniz”dir. Yukarıda incelediğimiz merkez dışı sağ partilerin doğuşu ve gelişmesi ile merkez sağ siyasetin artık alışık olduğu oy oranlarına ulaşması önünde bir engeldi ve bu siyasi rakiplere karşı çok sert bir üslup takınmak; bu partilere oy veren seçmenden oy kazanmak bir kenara, muhafazakar ve milliyetçi eğilimleri olan eldeki seçmeni kaybetme tehlikesini de içermekteydi.

“Sağ siyasetin merkezin dışına taşması, Türkiye'de merkez sağ politikaları çok ciddi sıkıntılarla karşı karşıya getirdi. Ekonomik, siyasal, toplumsal her alanda

istikrara dayalı politika yapmak durumunda olan merkez sağ, koyu milliyetçi ve dinci tepkilere dayalı olarak hareket edemezdi, ancak bu tepkilere sırtını da dönemezdi, zira Türkiye'de henüz, merkez sağı ayakta tutacak, liberal, şehirli, ılımlı bir toplumsal zemin mevcut değildi."[144]

"Ancak, liberal ekonomik politikalar izlemek ve iş çevreleriyle bu çerçevede kurduğu bağı devam ettirmek durumunda olan merkez sağ politikaların başarısının, popüler muhalefet temalarını radikalleştirmenin tersine onları evcilleştirmeye bağlı olduğunu, milliyetçilik ve muhafazakarlıkla kurduğu bağda bu dengeyi sağlamak zorunda olduğunu unutmamak gerekir."[145]

1970'li yılların kendine özgü siyasal ortamında merkez sağ siyasetin dilinin merkezden uzaklaşarak daha uç görüşlere yeşil ışık yakar bir söyleme dönüşmesinin altında yatan ana sebeplerin; oy kaygısı ve merkezden tamamıyla kopma tehlikesi bulunan kitleleri merkezde tutmak adına gerçekleştiği görülebilir. Komünizm tehlikesinin milliyetçi – muhafazakar geniş kitle üzerinde yarattığı tedirginlik ve bu kitlenin siyaseten temsilcilerinden bu hassasiyete dikkat eder yönde bir siyaset beklentileri aşikardır. Bu beklentilerin her geçen gün daha da artmasının altında yatan sebeplerden birisi de sağ – sol çatışmasının ülkede on yılı aşkın bir süre devam etmesidir. Merkezden uzak sağ görüşlerin giderek güçlendiği ve toplumsal zemin bulduğu bir ortamda merkez sağ siyaset dilini merkezden uzaklaştırmış ve geniş sağ kitleyi elinde tutmaya, kontrol altına almaya çalışmıştır.

II. Milliyetçi Cephe hükümetinin ömrü altı ay olmuştur. 21 Temmuz 1977'de kurulan hükümet, 5 Ocak 1978'de sona ermiştir. 11 Aralık 1977 günü yapılan yerel seçim sonuçları üzerine V. Süleyman Demirel hükümeti olan II. Milliyetçi Cephe hükümeti sona ermiştir. Yerel seçimin sonuçları bu istifayı gerektirecek niteliktedir. Haziran ayında yapılan genel seçimlerden sonra kurduğu hükümet güvenoyu alamayan Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi oylarını yarım puan da olsa yükseltmiştir ve il genel meclisi seçimlerinde %41.7 oy almıştır. Bu oyun yanı sıra dikkate değer diğer bir gösterge belediye başkan adaylıklarında Cumhuriyet Halk

144 Mert, a.g.e., s 48
145 Mert, a.g.e., s 49

Partisi'nin aldığı oydur. %48 oy alan Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere 67 belediye başkanlığının 42'sini kazanmıştır ve çok partili seçimler yapıldığı günden bu yana Türkiye'nin önemli illerinden Bursa'da Cumhuriyet Halk Partisi oyları Adalet Partisi oylarını geçmiştir. Seçim sonuçları Adalet Partisi için hüsran olmuştur. Oylarını Cumhuriyet Halk Partisi gibi yarım puan yükselten Adalet Partisi sadece 15 belediye başkanlığı kazanabilmiştir. Seçim sonuçlarına göre Milli Selamet Partisi 3, Milliyetçi Hareket Partisi 5 belediye başkanlığı kazanmıştır. Bu sonuçların üzerine hükümet istifa etmiştir ve III. Bülent Ecevit hükümeti Adalet Partisi'nden istifa eden ve kurulan hükümette bakan olacak olan milletvekillerinin desteğiyle kuruldu. Bu milletvekilleri ile pazarlıklar İstanbul'da Güneş Motel'de yapıldığı için bu hükümeti Güneş Motel Hükümeti de denir. Bülent Ecevit hükümeti kurma sürecinde "kumar borcu olmayan on bir milletvekili arıyorum" demişti.

Kurulan hükümetin siyasi ömrü 1970'li yılların ortalamasına göre bir hayli yüksekti. 20 ay görev yapan hükümet 12 Kasım 1979'da sona erdi. Bu hükümetin görev yaptığı süreçte Süleyman Demirel'in söylemi giderek daha da sertleşti ve merkezden uzaklaştı.

14 Mayıs 1978 tarihli Samsun ziyareti sırasında yaptığı konuşmadan:

"Bugün, Türk vatandaşı niçin endişeli, tedirgin ve huzursuz. 1977 seçimleri hiçbir partiye tek başına iktidar vermedi. Ama bugün Halk Partisi millet ekseriyetine karşı tek başına iktidardadır. 1978 başında Halk Partisi hile, entrika ve desiseye başvurarak hükümeti ele geçirmiştir. 14 Mayıs 1950'de açılan devir, 28 sene sonra adeta yeniden kapanmıştır. Bu rahatsızlığın baş sebebidir... Bugün, Türkiye 4 ay öncesine nazaran çok daha büyük sıkıntıların içerisine sürüklenmiştir... 6 Ocak 1978 tarihinden, 13 Mayıs 1978 tarihine kadar geçen 128 günde anarşinin tablosu şudur: 2222 olay olmuş, bu olaylarda 286 vatandaşımız hayatını kaybetmiş, 2334 vatandaşımız yaralanmış, 1217 bombalı ve silahlı saldırı olmuş, 158 soygun yapılmıştır... 1 Mayıs günü İstanbul'da Taksim Meydanı, orak çekiçli bayraklara, Lenin, Stalin ve Marks'ın resimlerine terk edilmiştir. Bunu yapanlara görev başındaki hükümet adeta teşekkür etmiştir. Esasen, Halk Partisinin birçok milletvekili ve

senatörü de, Türk vatanında, Türk bayrağının, İstiklal marşının ve Atatürk'ün bulunmadığı bu meydan da, Türklüğün düşmanı, komünizmin Lideri ve sloganları arkasında yer almıştır. Ne kadar hazindir. Ne kadar ızdırap vericidir. Halk Partisi'nin ortanın solu diye açtığı sol kapıdan girenler şimdi o çatının altında orak çekiçli bayrak aramanın gayreti içindedirler... Vatandaş komünizmin ayak seslerini duymuştur. Komünist liderlerin, Stalin'in, Lenin'in, orak çekiçli resimleri altında yaşayan kızıl bayraklı bir Türkiye olamaz. Dün ülkede devlet düşmanlarının karşısında mücadele veren bir hükümet vardı. Bugün ise, devlet düşmanlarını himaye eden bir zihniyet hükümet yerindedir... Bugün hükümetin başı, 1974'te 10 ay kadar Başbakan iken, Türkiye'de komünizmin 10 ayda, 50 senede aldığı kadar mesafe aldığını, gizli komünist partisi ifade etti. Geçen 4 ay zarfında ise, devletin bütün kapıları rejim düşmanlığından sabıkalı olanlara yeniden ardına kadar açılmıştır."[146]

Süleyman Demirel'in ana muhalefet partisi lideri olduğu bu dönemde söylem tamamen komünizmle mücadele eksenine kaymıştır. 26 Mayıs 1978 günü düzenlenen Bayrağa Saygı Mitingi bu sürecin sembolü olmuş bir toplantıdır. 1 Mayıs 1978'de Taksim Meydanı'ndan düzenlenen 1 Mayıs gösterilerine tepki olarak düzenlenen mitingde Süleyman Demirel'in konuşmasından bazı başlıklar vermek, merkez sağ söylemin bu dönemde geldiği noktayı tespit etmek adına yararlı olacaktır. Mitinge Demokrat Parti'nin lideri ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın katıldığını belirtmek de yararlı bir bilgi olacaktır.

"Kızıl yılan bu meydanda baş vermiştir. Bu başı mutlaka koparmaya ve ezmeye kararlıyız... Devletimizi çökertme planları yapanlar bu menfur emellerine ulaşamayacaklardır..."[147]

Göktürk Yayınları tarafından çıkartılan Bayrağımın Altında adlı kitap bu dönemin söylemlerini incelemek adına yararlı bir eserdir. 26 Mayıs 1978'de Taksim'de düzenlenen Bayrak Mitingi'nde Süleyman Demirel'in yaptığı konuşmanın tam metni ve bu süreçte yaptığı diğer bazı konuşmalar bu kitapta yayınlanmıştır.

146 **Süleyman Demirel 14 Mayıs 1978 Samsun**, Ankara: Adalet Partisi Genel Merkezi, 1978, s 1 – 16

147 Milliyet gazetesi internet arşivi, 27 Mayıs 1978 tarihli gazete haberi

“14 Mayıs günü Samsun Cumhuriyet Meydanı'nı dolduran yüz binler gaflet, dalalet ve hıyanet içinde olanlara ilk ihtarı yapmışlardır. Bugün Taksim Meydanı'na toplanan bu mahşeri kalabalık, milli ve manevi değerlerimize bir Mayıs günü yapılan ağır saldırı karşısında, milli heyecanın şahlanışıdır. 1 Mayıs günü bu meydana toplananlar aziz Türk milletinin gururu ile oynamışlardır... 'İstanbul elbette feth olunacaktır. Ne güzel kumandandır o kumandan ve ne mübarek askerlerdir o askerler' diye buyuran Hz. Peygamber'in ruhu muazzep olmuştur. 29 Mayıs 1453 günü, sabah namazından sonra, Akşemseddin'in duası ile cenge başlayıp 'feth-i mbin'i' gerçekleştiren büyük kumandan Sultan Fatih'in ruhu muazzep olmuştur... Çanakkale'de 'iman dolu göğsünü' yedi düvelin cehennemine siper yapmış bulunan, 'Bu topraklar için toprağa düşmüş asker'in 'Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatan şehit oğlu şehit'lerin ruhu muazzep olmuştur... 1 Mayıs günü bu meydanda kahraman kumandan büyük milliyetçi Cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk de yoktu. Ama, Atatürk'ün yerine Lenin'i, Stalin'i taşıyan hainler vardı... Milletin gururu ile oynamaya kalkanlara dünyayı cehennem etmeye kararlıyız... Milletimizin kudretini denemek isteyen gafiller perişan olacaktır... Türkiye'nin sahipleri, bu meydanları dolduran vatandaşlardan ibaret değildir. Cenab-ı Allah bizimle beraberdir. Ecdadın ruhu bizimle beraberdir... Satılmış, sapık ve hainler hak ettikleri dersi mutlaka alacaklardır...”[148]

Bayrak Mitinglerinin en dikkat çekisi olan Taksim Mitinginde Süleyman Demirel'in kullandığı söylem, merkez sağın geleneksel demokratikleşme, ekonomik kalkınma ve özgürlük üzerine inşa edilen söyleminden çok uzaklaşıldığını göstermektedir. Soğuk Savaş atmosferi ve Sovyetler Birliği'ni güneyden sıkıştırma amacıyla hayata geçen Amerika Birleşik Devletleri'nin “Yeşil Kuşak Projesi” bu süreçte yaşanan eksen kaymasının önemli bir sebebidir. Sovyet rejiminin yayılmacı eğilimi karşısında Türkiye ve İran başta olmak üzere Sovyetler Birliği'nin güney komşuları olan Müslüman devletlerde komünizm karşısında din hassasiyetli bir siyasal söylem güçlenmiştir. Bu süreç İran'da kontrolden çıkmış ve yaşanan devrim sonrasında İran'da rejim değişerek İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.

17 Ekim 1979 tarihinde Senato'nun üçte birini yenilemek üzere yapılan

148 Süleyman Demirel, **Bayrağımın Altında**, İstanbul: Göktürk, 1979, s 23 – 31

seçimlerde Adalet Partisi %47 oy alarak birinci parti oldu ve 50 senatörlüğün 33'ünü kazandı. Bu seçim zaferinin ardında yatan en önemli sebeplerden birisi ülkenin yaşadığı ekonomik bunalımdır. Enflasyon, zamlar ve yatırım yapılamaması. 1971'den beri süregelen bu ekonomik fasit dairenin faturası Cumhuriyet Halk Partisi hükümetine kesilmiştir. Süleyman Demirel'in muhalefette kaldığı 20 ay boyunca sertleştirdiği ve anti-komünizm üzerine kurulu söyleminin de başarısını seçim sonuçlarına baktığımız zaman görebiliriz. Süleyman Demirel'in merkez dışındaki sağ partilere kayan seçmenleri geri kazanmak adına uyguladığı bu yöntem Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi'nin bu seçimlerde başarısızlığının en önemli sebebidir. Bu seçimlerde Milli Selamet Partisi 4, Milliyetçi Hareket Partisi ise 1 senatör kazanmıştır. Süleyman Demirel'in keskinleşen ve merkez sağdan daha sağa kayan söyleminin en büyük negatif etkiyi Milliyetçi Hareket Partisi üzerinde yaptığı seçim sonuçlarında görülebilir. Cumhuriyet Halk Partisi ise Bülent Ecevit öncesi oy oranına gerileyen %29 oy alabilmiştir. Seçimler üzerine parti içi çekişmeler ve bakanlık karşılığında iktidara destek veren bağımsızların da yarattığı problemler dolayısıyla zayıf duruma düşen hükümet istifa etmiştir.

Seçim sonuçlarının ardından Adalet Partisi'nin azınlık hükümeti 12 Kasım 1979'da kurulmuştur. Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi hükümete girmemişler ancak güven oylamasında hükümete destek vermişlerdir. VI. Süleyman Demirel hükümeti olan bu hükümet “Kerhen MC” olarak anılmaktadır.

Yeni hükümet kurulduktan hemen sonra 1980 yılının ilk günlerinde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk aracılığıyla meclise ilettiği uyarı mektubu ile 12 Eylül darbesinin ayak sesleri duyuldu. Adalet Partisi hükümeti ise bu dönemde yeni bir ekonomik program hazırlıyordu ve bu ekonomik kararlar 24 Ocak 1980 günü açıklandı. Kararların mimarı yeni hükümetle birlikte Devlet Planlama Teşkilatı ve Başbakanlık Müsteşarlığını aynı anda sürdüren ve kısa bir süre sonra Türk siyaset hayatına ve merkez sağa damgasını vuracak olan Turgut Özal'dı.

24 Ocak kararları ile ekonomide tam anlamıyla bir liberalleşme ve dışa açılım hamlesi yapıldı. Bu kararlar ile Türkiye'de ekonomi ve siyaset açısından tarihi bir

kırılma anıdır. Serbest piyasa ekonomisine tam anlamıyla geçiş yapmak temel vizyondur. Döviz sıkıntısı, yüksek enflasyon ve karaborsacılığı engellemek ilk etapta hedeflenen amaçlardı. Süleyman Demirel'in 24 Ocak kararlarını açıkladığı konuşması Türk siyaset tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır.

"Yapmakta olduğumuz hareket, yapmakta olduğumuz iş ekonomiyi yeniden yönlendirme ve bir reform bir ıslahat hareketidir. Sadece bir para operasyonu şeklinde telakki edilmemesi gerekir."[149]

"Bu tedbirleri alma ihtiyacı var mı yok mu? Yok diyen beri gelsin. Hayır bu tedbirleri almasaydınız başka tedbirler alsaydınız diyen beri gelsin. Efendim bu tedbirler en kötüleridir. İyilerini söyle. İyilerini madem biliyordun da, biliyorsan şayet; niçin almadın da bu zamana kadar geçen yirmi iki ay zarfında. Yokluklar Türkiye'sinde, her şeyin felç olduğu Türkiye'de. Hadi savunun bunu. Bunu altmış günlük hükümetin üzerine ciro etmeye kalkarsanız buna gülerler. Binaenaleyh öküzün altında buza aramanın manası yoktur. Efendim devlet devreden çıkıyormuş. Allah aşkına devlet devrede oldu da ne oldu ona bir bakalım, hep beraber bakalım. Huzurunuza 350 milyar lira zarar getiriyorum, siz de hesaplayın bu zararı. Herkes hesaplasın. İşte devlet devreden çıkıyor diyenlerin marifeti. 350 milyar lira zarar, kim ödeyecek bu 350 milyar lira zararı. Ben veririm diyen bir babayiğit çıksın da göreyim. Devlet öder diyen çıksın göreyim. Nereden öder devlet 350 milyar lira zararı."[150]

"Fevkalade büyük ekonomik sıkıntılar içerisinde memleket kıvranıyor. O gün gazetelere bakarsanız, mazot kuyruğu, benzin kuyruğu, şeker kuyruğu, yağ kuyruğu arka arkaya kuyruklar, ilaç kuyruğu. Binaenaleyh biz Kasım 1979'da böyle bir Türkiye devraldık. Bu Türkiye'de yedi tane yok yedi tane var olmalıydı, birinci mesele bu. Türkiye döviz yoktu onu bulmalıydı, lira yoktu onu bulmalıydı, şeker yoktu, gaz yoktu, bez yoktu, tuz yoktu bunları bulmalıydı yani olmayan şeyleri. Ve hazinesini işletir hale gelmeliydi. Merkez Bankasını işletir hale gelmeliydi. Yeniden yatırımlarını yapabilir hale gelmeliydi. 79 sonbaharı bir kaostur. Bir çöküntüdür.

149 TRT Cumhurbaşkanları Belgeselleri, Süleyman Demirel
150 Video paylaşım sitesinden

Bakın ben size söyleyeyim bugünleri Türkiye öpüp başının üstüne koymalıdır 1979'la karşılaştırdığınız zaman. Ben o yükün altına girdim. Ve bir azınlık hükümetiyle girdim. Binaenaleyh bizim aldığımız tedbirler acıtıcı tedbirlerdi. Bu tedbirler sayesinde Türkiye yüz gün içerisinde %90 ile bu yoklukları aşmıştır. Yalnız 24 Ocak kararlarının üçüncü safhası Türkiye'yi pazar ekonomisine taşımak, serbest piyasa ekonomisine taşımak, serbest rekabete taşıma olayıdır. Serbest piyasa yavaş yavaş. Türkiye'nin en önemli meselelerinden birisi olarak ihracatını güçlendirebilmesi buna bağlıydı ve enflasyonunu aşağı çekme. O kararlar 1980 yılının mayıs haziran temmuz aylarında faizle ilgili operasyonların, çeşitli operasyonların yavaş yavaş işleme konmuştur, yürürlüğe konmuştur."[151]

24 Ocak ekonomik kararları ile ekonomide toparlanma başlamıştır. Adalet Partisi bu dönemi yeniden ekonomi eksenli siyaset yapma eğilimine girmiştir. Muhalefet yıllarında söylemleri gittikçe daha sağa kayan Süleyman Demirel, hükümet olduktan sonra söylemini yeniden reel siyaset meselelerine kaydırmıştır. Bu ani değişiklik, 1970'li yıllarda muhalefet olduğu dönemlerde Süleyman Demirel'in yegane endişesinin merkezden uzak sağ partilerin güçlenmesini engellemek ve milliyetçi muhafazakar kitlenin bir tehlike olarak algıladığı sol rüzgarları bir yerde arkasına almak olduğu görülmektedir. Ancak Nisan 1980'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi dolmuştur. Meclis aritmetiğine göre Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi uzlaşmadan bir cumhurbaşkanı seçebilmek mümkün değildir. İki parti arasında yıllardan bu yana artan gerilim ve görüş ayrılıkları dolayısıyla uzlaşabilmeleri mümkün olmamıştır. Bu uzlaşamamanın arkasında yatan bir diğer siyasal gerçek de toplumun sağ ve sol ekseninde kutuplaşmasının doruk noktaya ulaşması ve iki partinin de en büyük siyasi rakipleri ile en ufak bir işbirliğinden, siyasal sonuçlar doğabileceği endişesi ile kaçınmalarıdır.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde sonuç çıkmıyordu ve Bülent Ersoy'a bile oy çıkan bir kaos söz konusuydu. Cumhurbaşkanının seçilememesi ve sağ – sol olaylarının günden güne iyice artması üzerine Ocak 1980'de uyarı mektubu gönderen Kenan Evren bu sefer kendisi geldi ve Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu. Siyasetçiler gözetim altına alındılar. 16 Ekim 1980 günü Adalet Partisi kapatıldı.

151 TRT Cumhurbaşkanları Belgeselleri, Süleyman Demirel

2.2.3 Anavatan Partisi

12 Eylül 1980 darbesinin ardından Türkiye üç sene darbeyi yapan kuvvet komutanları tarafından oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi tarafından yönetilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinden daha uzun bir süre ara rejimle yönetilen ülkede darbe öncesinin en büyük sorunları olan sağ – sol çatışmaları ve karaborsacılık sona ermiştir. 1980 darbesi halkın büyük çoğunluğu tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmamıştır. Özellikle on seneyi aşkın süredir devam eden çatışmalarda sağcı ve solcu sayısı binleri aşan gencin ölmesi, ülke genelinde bu çatışmanın durması üzerine askeri müdahale orta ve alt sınıf aileleri memnun etmiştir bile denebilir. Darbe öncesinde birçok temel ihtiyacın piyasada bulunamaması da hemen olmasa da kademeli bir şekilde sona ermiştir.

Çatışma ortamının sona ermesi ülkenin hemen her yerinde sıkı yönetim ilan edilmesi ve yasadışı örgütlerin üzerine sert bir şekilde gidilerek ortadan kaldırılmaları sayesinde olmuştur. Darbe yönetiminin sınırsız yetkisi ve hukuk karşısındaki sorumsuz durumu bu sürecin çabuk ve başarılı olmasını sağlamıştır. Ekonomik alanda düzelmeler ise darbe ile ortadan kaldırılan VI. Süleyman Demirel hükümetinin 24 Ocak kararları çerçevesinde süregelen ekonomi politikaların devam ettirilmesi ile olmuştur. Darbe sonrasında emekli Oramiral Bülend Ulusu tarafından hükümet kuruldu ve bu hükümette darbe öncesi Adalet Partisi iktidarı döneminde Başbakanlık Müsteşarı olan ve 24 Ocak kararlarının mimarı olarak tanınan Turgut Özal'ın Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı yapılması, ekonomi yönetimi açısından istikrarı getiren bir etken olmuştur. Seçim sürecine doğru giden bir azınlık hükümetinin tam anlamıyla cesaretle uygulayamayacağı 24 Ocak kararlarının askeri darbe hükümetinin sorumsuzluğu, eleştirilemezliği ve sınırsız yaptırım gücü sayesinde planlandığı şekilde uygulanması ile Türkiye serbest piyasa ekonomisine geçişini bu süreçte tamamlamıştır.

1982 yılında Türkiye, yapılan birçok değişikliğe rağmen halen uygulamada olan, 1982 Anayasası ile tanışmıştır. Anayasa hazırlanma sürecinde kurulan Danışma Meclisi, oluşacak olan Kurucu Meclis'in ikinci kanadıdır. Birinci kanat Milli

Güvenlik Konseyi'dir ve aralarında karşılıklı sorumluluk ve eşitlik yerine ast – üst ilişkisi vardır.[152] Danışma meclisi 160 üyeden oluşmuştur ve bunların 120 tanesi valiler tarafından önerilen adayların arasından Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilmiştir. 40 üye ise doğrudan Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilmiştir. Danışma Meclisi'ne üye olabilme şartları arasında 11 Eylül 1980 itibariyle hiçbir siyasi partiye üye olmamak ibaresi vardır. Danışma Meclisi'nin açılmasına bir hafta kala bütün siyasi partilerin feshedilmesi, yeni yapılacak anayasaya siyasi partilerin etki edebilmesi olasılığının önüne geçilmesinin amaçlandığını göstermektedir. Danışma Meclisi açıldıktan sonra bir Anayasa Komisyonu hazırlanmıştır ve 1982 Anayasası bu şekilde ortaya çıkmıştır. Yapılacak olan referandum da anayasanın kabulünün yanında bir diğer madde de Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olarak seçilmesidir. 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandumda 1982 Anayasası ve Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı seçilmesi %91.37 oyla kabul edilmiştir.

29 Nisan 1983 yılında yayınlanan İçişleri Bakanlığı tebliği ile 5 ve 10 yıl sürecek olan siyasi yasaklar listesi açıklanmıştır. Listede Türk siyasal tarihi açısından çok önemli isimler olan Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş, Deniz Baykal gibi isimler vardı.

1980 darbesinin ara rejim süreci 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacak olan genel seçimlerle sona erdi. 22 Nisan 1983 tarihinde çıkartılan yeni Siyasi Partiler Kanunu ve iki sonrasında yayınlanan 76 numaralı Milli Güvenlik Konseyi kararı ile partileşme faaliyetlerine izin verildi.[153] Seçimlere girmek için siyasi partilerin Milli Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması ve milletvekili adaylarının da aynı prosedürden geçmesi gerekiyordu. Kurulan ilk parti askeri rejimin devam projesi olan emekli general Turgut Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Partisi olmuştur. Büyük Türkiye Partisi, Anavatan Partisi, Halkçı Parti, Yüce Görev Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi ve Refah Partisi kurulan partiler oldu. Milli Güvenlik Konseyi'nin darbe vurduğu ilk parti Adalet Partisi'nin devamı olarak kurulan Büyük Türkiye

152 **Türkiye Tarihi Cilt 5 Bugünkü Türkiye 1980 – 1995**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul: Cem, 1997, **1. Bölüm Siyasal Tarih**, Bülent Tanör, s 38

153 **Türkiye Tarihi Cilt 5 Bugünkü Türkiye 1980 – 1995**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, **1. Bölüm Siyasal Tarih**, Bülent Tanör, s 51

Partisi oldu. 20 Mayıs 1983 günü kurulan parti, 31 Mayıs'da kapatıldı. Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılması üzerine devam partisi olarak Doğru Yol Partisi kuruldu. Partileşmelerin hızlanması üzerine birçok siyasetçi Çanakkale'de zorunlu ikamete gönderildi. Bu isimler içerisinde Süleyman Demirel, Saadettin Bilgiç, İhsan Sabri Çağlayangil, Celal Doğan, Deniz Baykal, Yüksel Çakmur ve Hüsamettin Cindoruk gibi önemli siyasal figürler vardı.

Milli Güvenlik Konseyi parti kurucularını da veto etme hakkın sahipti. Halkçı Parti ve Anavatan Partisi'nin 7'şer, Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin 3 kurucusu veto edildi. Veto edilen kişilerin parti yöneticisi, üyesi ve milletvekili adayı olma hakları ellerinden alınmış oluyordu. Veto edilen isimlerin yerine parti yeni isimler vererek 30 kurucu sayısını bulması gerekiyordu. Bu vetolardan en büyük darbeyi yiyen Cumhuriyet Halk Partisi'nin devamı imajına sahip olan Sosyal Demokrasi Partisi oldu. Genel başkan Erdal İnönü ve 20 kurucu veto edildi. Genel başkanlık koltuğuna Cezmi Kurtay getirildi ancak Milli Güvenlik Konseyi yeni listeden 13 kişiyi daha veto etti. Veto furyasından nasibini alan partilerden birisi de Adalet Partisi'nin devamı olan Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılması üzerine kurulan Doğru Yol Partisi oldu. Partinin 30 kurucusu veto edildi. Temmuz ayının ilk haftasında 217 kurucudan 104'ü, ikinci haftasında da 235 kurucudan 185'i veto edildi.[154]

1983 seçimlerine girilirken Milli Güvenlik Konseyi aldığı bir kararla seçimlere üç partinin girmesini sağladı. "... üç parti de rakamlarını tamamlamış olarak seçimlere katılma hakkını elde etmiş bulunuyorlardı. Bunlar, askeri rejimin mutemedi ve iktidarda görmek istediği MDP, Majestelerinin muhalefeti olarak kotarılan evcilleştirilmiş 'sol' parti olarak HP ve ANAP idi."[155]

1980 darbesinden sonra yeniden seçim yapılmasına kadar süren üç senelik ara rejimin son yılında yaşanan siyasi partilerin kurulması ve seçimlere katılmalarının engellenmesi hususuna bu derece kapsamlı bir şekilde değinilmesinin amacı, 1980 yılında ülke genelinde büyük tepkilerle karşılanmayan hatta geniş kitlelerce destek

154 **Türkiye Tarihi Cilt 5 Bugünkü Türkiye 1980 – 1995**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, **1. Bölüm Siyasal Tarih**, Bülent Tanörs 53

155 **Türkiye Tarihi Cilt 5 Bugünkü Türkiye 1980 – 1995**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, **1. Bölüm Siyasal Tarih**, Bülent Tanör, s 54

gören darbe yönetiminin geldiği noktayı tespit amaçlıdır. Siyasi parti örgütlenmelerine karşı bu sert tutum ve seçimlerde devamları olan Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin yaşadığı hüsran, 1980 yılında darbenin hemen akabindeki toplumsal tepki ile örtüşmemektedir. 13 Eylül 1980 günü darbeye ve yöneticilerine karşı sempati beslenen toplumda, ilk seçimlerde tam tersi bir tepkinin yaşanmasının başlıca sebeplerinden birisi, darbe yönetiminin seçim kararı aldıktan sonra anayasası ve mevzuatı ile gelip merkezine hukuken oturduğu devlet yönetimini fiilen de bırakmamaktan yana aldığı tavırdır.

Adalet Partisi'nin fiilen devamı olan Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılması ve akabinde kurulan Doğru Yol Partisi'nin de seçimlere sokulmaması üzerine merkez sağ felsefenin bayraktarlığını yapmak Anavatan Partisi'ne düşmüştür. 24 Ocak kararları ile yeniden ekonomi ve üretim üzerine bir siyaset inşa etme eğilimine giren Adalet Partisi'nin darbe ile iktidardan indirilmesi üzerine gelen darbe yönetimi ekonomi politikalarını aynen uygulamıştır ve bu uygulamanın başına Adalet Partisi döneminin önemli bürokratı Turgut Özal'ı Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak getirmiştir. Ara rejim sürecinde Türkiye serbest piyasa ekonomisine geçiş ve ekonomik liberalizme evrilme sürecinde önemli yol almıştır.

"1977 – 1980 yıllarını kapsayan kriz, 1980 yılında 24 Ocak şok tedavisi ve 12 Eylül askeri darbesi ile son bulmuş ve ekonomi 1981 yılında artık yeni bir düzenleme biçiminde geçmiştir. Bu yeni model, 1960'lı yıllarla başlayıp 1976'da son bulan ve bizim 'içe dönük, dışa bağımlı' ifadesiyle nitelendirdiğimiz gelişim biçiminden köklü biçimde ayrılır."[156]

1980 – 1983 yılları arasında yeni ekonomik rejimin yaşattığı büyüme oranları, 1981 yılında %4.8, 1982 yılında %3.1 ve 1983 yılında %4.2 olmuştur. 1978 yılında büyüme %1.2 olarak yaşanmış, 1979 yılında Türkiye %0.5, 1980 yılında ise %2.8 oranında küçülmüştür. Enflasyon rakamları da iyileşmenin göstergesidir. 1978'de %47.2, 1979'da %56.8, 1980'de ise %115 olan enflasyon yeni ekonomik rejime geçiş sonrasında 1981'de %34, 1982'de %22 ve 1983'de %31.4 olmuştur. Yeni

156 **Türkiye Tarihi Cilt 5 Bugünkü Türkiye 1980 – 1995,** Yayın Yönetmeni Sina Akşin, **2. Bölüm İktisat Tarihi,** Korkut Boratav, s 161

ekonomik rejim asgari ücretleri de ilk yıllarında önemli oranda yükseltmiştir. Mayıs 1981'de 3.600 TL olan asgari ücret 6.690 TL'ye, Ocak 1983'te de 11.100 TL'ye yükseltilmiştir.[157]

Türkiye büyük bir ekonomik devrim yaşarken, yeni ekonomik rejim merkez sağın yıllardan bu yana savunduğu ekonomik liberalizm çizgisine gelmiştir. 1980 darbesi ile iktidardan uzaklaştırılan merkez sağ; siyaseten kapatıldığı, yasaklandığı bir ortamda ideolojisinin temel ekonomik prensibinin hayata geçtiğine şahit oldu. 1983 seçimlerine girilirken Anavatan Partisi "dört eğilim" söylemi ile meydanlara çıkmıştı. Bu eğilimler milliyetçilik, dindarlık, liberalizm ve sosyal demokrasiydi. Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın siyasi tarihimizde merkez sağ olarak nitelendirilmesinin sebeplerini 1983 seçimleri öncesinde değil, Turgut Özal'lı icraat yılları olan 1983 – 1991 yılları arasında aramak daha doğru olacaktır. 1983 seçimlerinde eskiden Adalet Partisi'ne oy vermiş seçmenin ekseriyetle Anavatan Partisi'ne oy vermiş olması, Anavatan Partisi'ni merkez sağ bir parti olarak nitelemeye yetmeyecektir. Zira bu yöntemle yola çıkılırsa aynı seçimlerde Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin aldığı %24 oyu siyasi skalanın herhangi bir yerinde bulunan seçmenler konumlandırmak mümkün değildir. Ancak Anavatan Partisi'nin neden merkez sağ olarak nitelendirildiği sorusuna cevap ararken 1983 seçimleri Türk halkının genel siyaset eğilimleri çerçevesinde incelenildiğinde, ipuçları bulmak mümkündür.

Merkez sağ siyasetin cumhuriyet yıllarında devam eden çizgisi statükoya karşı değişimi, seçkinciliğe karşı değişimi savunarak güçlenmiştir. Darbe yönetiminin siyasi partilere karşı kuruluş aşamasında takındığı sert tavrı incelediğimizde gördüğümüz uygulamalar bütünü, toplumun ekseriyetinde yeni bir seçkin kadro yaratma çabaları olarak algılanmıştır. Seçime giden süreçten itibaren darbe yönetiminin açıkça Milliyetçi Demokrasi Partisi'nden yana tavır alması ve Kenan Evren'in yurt gezileri, radyo ve televizyon konuşmaları ile partiye destek arayışında olması bu algıyı güçlendirmiştir. Öte yandan 1960 darbesi, 1971 muhtırası ve 1980 darbesi ile iktidardan indirilen kadroların hep merkez sağ iktidarlar olmaları, muhafazakar kitleler üzerinde askere karşı bir tepki ve antipati yaratmıştır. 1983

157 Rakamlar www.belgenet.com web sitesinden alınmıştır

seçimlerine darbeci kadroların desteklediği bir parti, sol bir parti ve dört eğilimi temsil ettiğini iddia eden bir partinin girdiği göz önüne alındığında merkez sağ seçmenin oy verme eğiliminin Anavatan Partisi'ne kaydığını göstermiştir. Zaten Anavatan Partisi'nin dört eğilimin içinde saydığı sosyal demokratlığın sadece simgesel olarak söylem içinde kullanıldığı zaman içinde görülmüştür. Merkez sağ seçmenin seçkincilik ve darbe karşıtlığı Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne, muhafazakar hassasiyetleri de Halkçı Parti'ye oy vermesini engellemiştir. Turgut Özal'ın darbe sonrası kurulan hükümette başbakan yardımcılığı yapmış olması ise bu görevden istifa ederek ayrılması ve seçim sürecinde Kenan Evren'in hedefindeki isim olmasındna dolayı merkez sağ seçmenin nezdinde bir sorun teşkil etmemiştir.

Turgut Özal'ın seçim öncesi söylemleri incelediğinde ise klasik merkez sağ söylemin dışına çıkması merkez sağ siyaset tarihinde bir evrilme sürecini başlatmıştır. Bu evrilme icraatlarla birleştikten sonra Türkiye'nin sosyal ve ekonomik alanda büyük değişimler yaşamasını sağlamıştır. Öyle ki yıllar geçtikten sonra Anavatan Partisi'nin yeni lideri Mesut Yılmaz partinin milliyetçi ve muhafazakar söylemini hafifleterek tamamıyla liberal bir söyleme getirmeye bile cesaret edebilmiştir. Bu deneyim başarısız olmuş olsa da Türkiye'nin Anavatan Partisi yıllarında yaşadığı değişimi kanıtlar niteliktedir.

Merkez sağın Turgut Özal ile yaşadığı söylem evriminde en dikkat çeken unsur, statükoya karşı mağduriyet tezlerini bir kenara bırakması ve açıkça bu yönde bir siyaset uygulayarak başarıya ulaşmasıdır.

“Özal'ın merkez sağ siyaseti Cumhuriyet tarihinin başına kadar giden kültürel hor görülmeye karşı tepki yerine, bu kültürel hegemonyaya meydan okuma eksenine oturtması ile...”[158]

“Turgut Özal, ANAP'ın kuruluşundan itibaren, merkez sağ siyasetini, mağdurlar – mazlumlar söyleminden çıkartıp güçlüler söylemine dönüştürmüştü. Hatta, bu söylem farklılığının, Özal ve ANAP'ın başarısının temel kaynaklarından biri olduğu söylenebilir. Özal, Cumhuriyetin başından beri, sağ siyasetin meselesi

158 Mert, a.g.e., s 61

olan laik – Batılı – şehirli kültürel statükodan şikayet etmek yerine, onu tanımadığını ilan etti ve burjuva tanımını dönüştürme yoluna gitti. Burjuvalığı veya seçkinliği alışılmışın dışına çıkarak, bir anlamda 'alaturkalaştırdı' ve 'kültürel yabancılaşma'yı merkez sağ siyasetin önemli bir teması olmaktan çıkardı."[159]

Anavatan Partisi'nin seçkinlere karşı mücadele üzerine kurulu merkez sağ siyaseti inşa ederken kullandığı söylemin değişimi sadece düşünsel bazda kalmadı. Devlete karşı millet denklemini değiştirmek isteyen Turgut Özal bu felsefesini en basit icraatlarına kadar uygulamıştır. Türkiye'de halen daha en büyük şikayetlerden birisi olan bürokrasinin karmaşık işleyişi ve bu işleyişin insanların işlerini halletmeleri önünde yarattığı engellere kadar Anavatan Partisi, işleyişi basitleştirmek adına çalışmalar yapmıştır.

"Mehmet Keçeciler: ...mesela ben idari reform çalışmaları, bürokrasi ile, kırtasiye ile mücadele programı hazırlamıştım... Dedik ki, bakanlıklar vatandaşa hizmet içindir. Dolayısıyla vatandaşın kendi içerisindeki bölümlere göre bakanlık kuralım. İşçinin bir bakanlığı olsun, Çalışma Bakanlığı ayrı, Sosyal Güvenlik Bakanlığı ayrı olmaz."[160]

6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerde Anavatan Partisi oyların %45.1'ini alarak 211 milletvekili kazanmış ve tek başına iktidar olmuştur. Halkçı Parti %30.4 oyla 117 milletvekili kazanarak ikinci parti olmuştur. Darbe yönetiminin devam partisi olarak nitelendirilebilecek olan Milliyetçi Demokrasi Partisi ise %23.2 oy alarak 71 milletvekili kazanabilmiştir.

"Hüsamettin Cindoruk:... Bizim kapatılmamızdan kırgınlık ve kızgınlık duyan seçmenler, gittiler daha az asker olan Turgut Özal'a oy verdiler. Turgut Bey birdenbire beklemediği bir oranda, yüzde 45'lerde oy aldı."[161]

13 Aralık 1983 günü yeni hükümet kuruldu. I. Turgut Özal hükümeti olan bu kabine Türkiye'de birçok ekonomik ve sosyal değişimi gerçekleştirmiştir.

159 Mert, a.g.e., s 58
160 Mehmet Ali Birand, Soner Yalçın, **The Özal Bir Davanın Öyküsü,** İstanbul: Doğan, 2009, s 182
161 Birand, Yalçın, a.g.e., s 202

“Mesut Yılmaz: İlk hükümet bir acemiler hükümetiydi. Bizim içimizde, sanıyorum daha önce siyasi sorumluluk taşımış kimse yoktu. Rahmetli Özal dışında hiçbirimizin, bırakınız bakanlık tecrübesini, milletvekilliği tecrübemiz dahi yoktu. Ama rahmetli Özal, ne yapacağını, nasıl yapacağını, kimin ne yapacağını, aşağı yukarı hepsini daha önce kafasında tasarlamıştı. Diyebilirim ki hükümet tipik bir Özal Hükümeti'ydi.

Onun fikirlerini uygulamayı, onun daha önce dile getirdiği görüşleri hayata geçirmeyi kendisine misyon olarak benimsemiş bir hükümetti. 1987 yılına kadar da aynı bu heyecanla, bu ruhla çalışmaya devam etti. 1987'den itibaren, bilhassa referandum sonrasında eski siyasilerin siyasete dönüşünü müteakip bu ruh yavaş yavaş kayboldu.”[162]

Turgut Özal'ın iktidar yıllarında Türkiye ekonominin liberalleşmesinin yanı sıra yaşam alışkanlıklarında birçok değişim yaşadı. Zamanın şartları gereğince artık yenilikler geçmiş dönemlere göre çok daha çabuk gelişiyor ve dünyaya yayılmaktaydı. Ancak Türkiye 1980 öncesine göre ciddi anlamda bir ivme kazanmıştır ve dünyada ortaya çıkan yenilikleri hayata sokma konusunda daha hızlı bir geçiş süreci yaşamaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin yarattığı serbest ticaret ortamında Türkiye'de artık değişimler çok daha hızlı yaşanmaktadır.

“Mehmet Barlas: ... 1983'ten önce Türkiye'de ne vardı, 83'ten sonra Türkiye'de ne var?... mesela tek kanallı siyah – beyaz televizyon vardı 83'ten önce. Renkli televizyon yoktu, yasaktı. Devlet Planlama Teşkilatı izin vermiyordu, renkli televizyon israftır diye. Çok kanallı televizyon yoktu. Sadece TRT'nin siyah – beyaz tek kanalı vardı, o da günde 8 saat ya da 10 saat yayın yapardı... Türkiye'de 1984'te önce otomatik telefon yoktu. Mesela şehirlerarası aramak isterseniz santrale yazdırırdınız, beklersiniz 1 saat – 2 saat. Ankara – İstanbul konuşacaksınız. Çok acele ederdiniz. Acele acele 5 misli artar mesela, 1 saat bekleyeceğinize yarım saat beklerdiniz. Özal'la birlikte otomatik telefon, dijital santral kavramı geldi. Özal'dan önce Türkiye'de karayolu kavramı yoktu. Özal'ın cumhurbaşkanlığından ayrıldığı

162 Birand, Yalçın, a.g.e., s 208

gün, vefat ettiği gün Türkiye'de karayolu miktarı 1500 kilometreye ulaşmıştı. Türkiye'de Özal'dan önce kamunun yaptığı herhangi bir yatırımın ne kadar sürede ve kaça biteceği hiç bilinmezdi... Özal zamanında her şeyin öncesi belli olmaya başladı. Atatürk Barajı 2 senede finansmanı sağlandığı için tribünlere takılır hale geldi. Baktığınız zaman Özal'dan önce döviz suçları vardı, döviz bulundurmak yasaktı. Özal'dan önce sigara, içki bunların hepsi suç maddesiydi... Evinde viski bulundurmak suçtu, evinde yavancı sigara bulundurmak suçtu. Özal'dan sonra bunlar legalize edildi. Devlet bunlardan vergi almaya başladı. Bütün Türkiye'de 1983 yılına kadar toplum turistik kapasite 60 000 yataktı. Özal vefat ettiği gün 550 000 yatağa ulaşmıştık. Yani sadece Rodos Adası'nda 60 000 vardı, bütün Türkiye'de 60 000'di... Ve Türk Havayolları Londra, Paris, Ankara, İstanbul arasında çalışırdı. Özal'ın öldüğü gün Türkiye'de özel sektörün havacılık şirketlerinin koltuk kapasitesi Türk Havayollarının iki misline ulaşmıştı. Ve şu anda Türk Havayolları dahil Türk uçakları dünyanın her yerine, Sydney'den, Japonya'dan Los Angeles'tan, Chicago'ya kadar her yere uçuyor. Yani Türkiye'de Özal gelmeden önce bir yabancı araba ithal etmek, imkansız denecek kadar zordu... Özal gümrükleri sıfırlayarak Türk vatandaşına tercih imkanı tanıdı. Buzdolabında tanıdı, çamaşır makinesinde tanıdı, bulaşık makinesinde tanıdı, otomobilde tanıdı. Özal'dan önce bir Türk şirketinin dışarıdan borç alması mümkün değildi. Özal 1979 yılında 32 sayılı kararla Türk parasını konvertibiliteye sokunca Türkiye'deki pahalı kredinin yerine, çıkıp dışarıdan finansman bulmaya başladılar. Yani,Özal'dan önceki Türkiye diyelim ki Sovyetler Birliği'ydi, Bulgarsitan'dı. Özal'dan sonra Türkiye diyelim ki, Fransa'yı, İtalya'ydı. Özal'dan önce 141, 142, 143 vardı. Yani insanlar düşüncelerinden ötürü, çok ağır suç işlediklerinden ötürü, çok ağır hapis cezalarına girerlerdi. Türkiye'de Özal'dan önce, Türkiye yargıçlarını kimse yargılayamazdı. Özal, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkını kabul ettiği için şu anda Türk yargıçları haksız karar verdikleri zaman Strasbourg'daki İnsan Hakları Mahkemesi'nde yargılanıyor. Bütün bunlar Özal'la geldi."[163]

Türkiye ekonomik liberalizmin ve serbest piyasa ekonomisinin, kapalı bir ekonomik rejimden sonra yarattığı rahatlamayı yaşarken, dış politika anlamında 1987 yılında tarihi bir adım atılmıştır. 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Demokrat

163 Birand, Yalçın, a.g.e., s 223 – 224

Parti'nin başvurusundan bu yana değişen birlik yapısı sonucunda Avrupa Birliği oluşmuştu. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunun yerine, Avrupa Birliği'ne üyelik için başvurması ile Türkiye – Avrupa Birliği ilişkileri farklı bir noktaya gelmiştir. Türkiye artık siyasi, ekonomik ve sosyal bir birliktelik olan Avrupa Birliği'ne üye olmayı resmi bir hedef olarak ortaya koymuştur.

Türkiye ekonomik ve sosyal olarak bu büyük değişimleri yaşarken Turgut Özal'ın merkez sağın toplumsal dayanağı olan muhafazakar kitleyi dönüştürme çabaları çok dikkat çekicidir. Bu değişim öylesine etkili sonuçlar vermiştir ki, aradan geçen yıllar sonra Anadolu sermayesi artık İstanbul sermayesinden daha zengin, dünya genelinde daha başarılı bir ticari ağa sahip konuma gelmiştir. Bu gelişimin simgelerinden biri Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD)'dir. 1990 yılında kurulan dernek bugün Türkiye'nin en önemli işveren örgütlerinden birisidir. Anadolu'da sermayenin güçlenmesini ve muhafazakar kitlenin zaman içerisinde kendi burjuvalarını yaratmasını sağlayan en önemli adımlardan biri Serbest Ticaret Bölgeleri olmuştur. İlk olarak 1987 yılında Mersin ve Antalya'da kurulan serbest bölgelerin ardından Turgut Özal döneminde Ege Serbest Bölgesi, İstanbul – Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi ve Trabzon Serbest bölgesi kurulmuştur. Bu ekonomik adımlar daha sonra bütün iktidarlar tarafından uygulanmaya devam etmiştir ve Türkiye'de 2011 yılı itibariyle 21 serbest ticaret bölgesi vardır.

2.2.4 Doğru Yol Partisi

Türkiye Anavatan Partisi ile ekonomik ve sosyal büyük dönüşümler geçirirken merkez sağın 1980 öncesi temsilcisi olan kadrolar siyaseten boş durmuyorlardı. 1983 seçimlerine Milli Güvenlik Konseyi vetosu ile sokulmayan Doğru Yol Partisi'nin siyasi faaliyetleri devam ediyordu. Süleyman Demirel'in siyasi yasaklı olması sebebiyle partinin genel başkanlığını görevini Hüsamettin Cindoruk üstlenmişti. Türk siyaset tarihinde ilk kez merkez sağda büyük partinin yanı sıra güçlü bir alternatif vardı. Adalet Partisi döneminde Demokratik Parti'nin ikinci merkez sağ partisi konumu halk tarafından kabul görmemiştir. Bu tablo 28 Eylül 1986 tarihinde yapılan ara seçimler ile net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yapılan seçimlerde Anavatan Partisi'nin %45 olan oyu %32'ye gerilemiştir. Boş olan 11

milletvekilliğinin 6'sını kazanabilmiştir. Doğru Yol Partisi ise %23.5 oy alarak 4 milletvekili kazanmıştır. %22 oy alan, Sosyal Demokrasi Partisi ile Halkçı Parti'nin birleşerek kurduğu Sosyaldemokrat Halkçı Parti ise 1 milletvekili kazanmıştır.

1986 seçimlerine giden süreçte siyasi yasaklı olmasına rağmen Süleyman Demirel aktif bir siyaset izlemiştir. Siyasetin sağ – sol çatışması ekseninden çıkması ve yeniden reel ekonomi üzerine kurulması Süleyman Demirel ve Doğru Yol Partisi'nin siyaseten ivme kazanmasını hızlandırmıştır.

"Yasaklı Demirel, konuşmalarında 'ekmek hesabı' yapıyor: 1977'de bir emekli maaşıyla 288 ekmek alınıyordu. Bugün ise 48 ekmek alınıyor. Buna razı mısınız?

Demirel'e, 'neden her yerde bu ekmek hesabını tekrarlıyorsunuz?' diye soruyorum.

Demirel: Siyaset yapacaksan, rakamları 'halkın anlayacağı şekilde' söyleyeceksin. Ben Taksim toplantısında konuşmuyorum. Entelektüel bir platformda olsam başka türlü konuşurum. Ama şimdi işim köylüyle. Köylüye, onun diliyle hitap edeceksin. Kafası kasketli adam çok önemlidir. Bunu hiç aklından çıkarma. Onun oyu sağlam oydur."[164]

1986 seçimlerinin ardından Türkiye'nin siyasi tansiyonunu yükselten ve merkez sağın felsefi çizgisine en büyük hasarı veren gelişmelerden birisi yaşanmıştır. Doğru Yol Partisi'nin meclise girmesi ve Anavatan Partisi'nin iktidar yıllarının getirdiği siyasi rahatlama ortamında, 1980 darbesi ile gelen siyasi yasakların kaldırılması konusu ülke gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Anavatan Partisi'nin yasakları kaldırma konusunda önceleri mesafeli tavrı ardından meclisin bu yetkisini kullanması yolu yerine referandumda karar kılması merkez sağ tarihi açısından önemli bir kırılma noktasıdır. Demokrasi, özgürlükler, liberalizm ve refah devleti felsefesi üzerine kurulu bir siyasal akımın o dönemki en büyük temsilcisi olan siyasi partinin, darbe ile gelmiş siyasi yasaklardan yana tavır alması merkez sağ felsefesinde büyük bir yol ayrımına sebep olmuştur. Bu ayrım Anavatan Partisi ve

164 Yavuz Donat, **Demirel'in Yokluk Yılları,** Ankara: Bilgi, 1993, s 183

Doğru Yol Partisi'ni uzun yıllar bir araya getirmeyecek süreci başlatmıştır. Merkez sağ oylar yıllar boyunca iki partiye bölünmüştür, bunun yarattığı siyasi sonuçlara ileride değineceğiz.

6 Eylül 1987 günü yapılan referandumda %50.16 oranında siyasi yasakların kalkması için evet, %49.84 oranında hayır oyu çıkmıştır. Bu sonuç üzerine Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi'nin, Bülent Ecevit Demokratik Sol Parti'nin, Necmettin Erbakan Refah Partisi'nin, Alparslan Türkeş de Milliyetçi Çalışma Partisi'nin başına geçmişlerdir. Yasakların kalkması yönünde alınan sonuçlar Anavatan Partisi'nde bir endişe yaratmıştır ve baskın seçim kararı alınarak 29 Kasım 1987'de genel seçimler yapılmıştır.

Genel seçim sonuçlarıyla beraber Anavatan Partisi yeniden tek başına iktidar olmuştur ancak ilk döneminde aldığı oy oranın çok gerisinde kalmıştır. Anavatan Partisi %36.3 oy alarak 292, Sosyaldemokrat Halkçı Parti %25 oy alarak 99, Doğru Yol Partisi ise %19 oy alarak 59 milletvekili kazanmıştır. %10'luk seçim barajı dolayısıyla meclise giremeyen partilerden Demokratik Sol Parti %8.5, Refah Partisi %7.1, Milliyetçi Çalışma Partisi %2.9 oy almıştır. Seçim sonuçları göstermektedir ki merkez sağı temsil iddiasında olan iki partinin oy oranları toplamı %55'i bulmaktadır. İki karizmatik liderin yönettiği, iki iyi teşkilatlanmış siyasi partinin mücadelesi bu tarihten sonra 2002 yılına kadar devam etmiştir.

“Seçimde DYP '59 milletvekilliği' kazandı. 'Üçüncü... Sonuncu parti' oldu. Seçimin ertesi günü Demirel'i ziyaret ettik. 'Geçmiş olsun' dedik. Demirel tepki gösterdi:

- Geçmiş olsun deme... Beni tebrik et.
- Ama sadece 59... Üçüncüsünüz...
- Olaya öyle bakma.
- Ya nasıl bakayım?

– Turgut Bey kendisi için en müsait takvimde seçim yaptı... Buna rağmen biz barajı aştık. 57 milletvekilliğine ulaştık... Önemli olan bir köprü başı tutmamızdı... Tuttuk... Artık gerisi kolay...Çorap söküğü gibi gelir.

– Gerçekten gelir mi?.. Ve nasıl gelir?

– Unutma, bir alaboranın içinden çıktık... Elimizde TRT yok... Devlet imkanları yok... Bütün şartlar aleyhimize... Yangından ancak bunu kurtarabildik... Artık gerisi kolay.

Gerçekten de 'gerisi kolay geldi'."[165]

Anavatan Partisi'nin ikinci iktidar dönemi, ilk dönemi kadar dikensiz gül bahçesi değildi. Siyasi arenada artık asker baskısı azalmıştı, 12 Eylül döneminin sembollerinden olan siyasi yasakların da kalkmasıyla merkez sağda ciddi bir rakip olarak Süleyman Demirel ve Doğru Yol Partisi, tercih şansı olmadığından 1983 seçimlerinde Anavatan Partisi'ne akan muhafazakar oyların ve siyasal İslam'ın pratik uygulayıcılarından ve kuramcılarından Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi, milliyetçi oyların asıl adresi olan Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Çalışma Partisi vardı. Öte yandan solda yaşanan bölünmüşlük ortamı içerisinde Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin başında Kurtuluş Savaşı kahramanı ve ülkenin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün toplumun hemen her kesimine sempatik gelen oğlu Erdal İnönü, 1980 öncesinin fenomen siyasilerinden Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Parti'si vardı. Soldaki bu tablo da iktidarı yıpratabilecek isimlerden oluşuyordu.

Merkez sağın Turgut Özal ile yaşadığı evrilme süreci ve söylemin mağduriyetten güçlülük üzerine kurulması sürecinin dayandığı sosyoekonomik değişimlere değinmiştik. Bu süreçle beraber merkez sağ söylem daha liberal bir çizgiye kaydı ve 1980 öncesinin gerilimli atmosferinden uzaklaştı. Ekonomide yaşanan hızlı gelişme duraklama dönemine girmişti. Enflasyon rakamları 1985

165 Yavuz Donat, **cumhuriyetin kara kutusu Süleyman Demirel anlatıyor,** İstanbul: Merkez, 2005, s 165 – 166

yılında %45, 1986 yılında %34, 1987 yılında %39, 1988 yılında %74 olmuştur. Büyüme rakamları ise halen daha istikrarlı görünmekle beraber yaşanan enflasyonun gölgesinde kalmaktadır. 1985 yılında %4.3, 1986'da %6.8, 1987'de %9.8 olan büyüme rakamları, 1988'de %1.5'de kalmıştır.

Ekonominin duraklama dönemine girdiği 1989 yılında yapılan yerel seçimler Anavatan Partisi açısından büyük bir hüsranla sonuçlanmıştır. Birinci parti Sosyaldemokrat Halkçı Parti olmuştur, %28.6 oy alarak İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere toplam 39 ilin belediyesini kazanmıştır. Doğru Yol Partisi ise bu seçimlerde %25 oy alarak merkez sağın birinci partisi konumuna gelmiştir. Anavatan Partisi ise 1987 referandumundan sonra ikinci seçim yenilgisini alarak %21.75 oy alabilmiştir. Seçim sonuçları iktidarın meşruluğu tartışmalarını gündeme getirmiştir ve bu argüman Süleyman Demirel tarafından sıkça kullanılmıştır. "21.75 ile cumhurbaşkanı olunmaz" sözleri ile Süleyman Demirel, temsil konusunda referansın yapılan son yerel seçimlerdeki il genel meclisi oyları olduğuna düzenli bir şekilde vurgu yapmıştır.

"Süleyman Demirel: %21.75 oyu. 21.75'le oturulur mu Çankaya'da? Onun için karşı çıktım. Ben, sadece ben değil, Türkiye karşı çıkmalıydı? Oturuluyorsa mesela yok. Ben, 1989 yerel seçimlerde oy, 21.75 değil mi? Ondan karşı çıktım. Sadece ben karşı çıkacak değildim, herkes karşı çıkmalıydı... ve tek partinin oyuna dayanarak çıktı. 290 tane milletvekili yüzde 35 oyla, 290 milletvekili. Ve buradan ekseriyet çıkarmak gayet tabi kolaydı. Başka parti girmedi seçimlere, kimse girmedi. Meclis'te tek partinin oyları ile seçildi."[166]

Kenan Evren'in görev süresinin bitmesinin ardından Turgut Özal 9 Kasım 1989'da Cumhurbaşkanı seçilince Anavatan Partisi Genel Başkanlığını Meclis Başkanı Yıldırım Akbulut'a bırakmıştır ve Yıldırım Akbulut Başbakan olmuştur. Merkez sağı temsil iddiasında olan iki partinin liderleri karşılaştırıldığında Süleyman Demirel çok daha güçlü bir lider imajı vermektedir ve siyasi tecrübesi çok daha fazladır. 16 Kasım 1989'da genel başkan olan Yıldırım Akbulut, 15 Haziran 1991'de başbakanken parti kongresinde genel başkanlığı kaybetmiştir. Yerine seçilen Turgut

166 Birand, Yalçın, a.g.e., s 398

Özal döneminde siyasete başlayan Mesut Yılmaz'dır. 1987 referandumunda yasakların mecliste kaldırılması yönünde tavrını ortaya koyan Mesut Yılmaz Turgut Özal döneminde genel başkan yardımcılığı yapmıştır. I. Turgut Özal hükümetinde Bilgilendirmeden Sorumlu Devlet Bakanlığı ve hükümet sözcülüğü yapan Mesut Yılmaz, 1986 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı, II. Turgut Özal hükümetinde Dış İşleri Bakanlığı yaptı, Yıldırım Akbulut hükümetinde de sürdürdüğü görevinden 20 Şubat 1990'da istifa etti.

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye dış politika anlamında önemli bir süreçten geçmiştir. Bunların ilki 1990 yılı sonunda başlayan I. Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri tarafında takındığı aktif rol ve müdahalenin gerçekleşmesini hızlandıran politikalarıdır. Dönemin Amerikan Başkanı George Bush'un öncelikleri arasında Irak olmamasına rağmen bu savaşın gerçekleşmesinden önceki süreçte, konuyu Amerikan gündemine sokan isimlerden birisi Turgut Özal'dır.

"Güneş Taner: Üç ay evvel Bush'la yaptığımız toplantıda kendisine söyledi. Dedi ki: 'Irak'a dikkat edin, bunlar Kuveyt'i işgal edecekler. Ben' dedi, 'bu şeyi çok iyi tanırım, Saddam'ı. Bu adam iyi bir insan değildir. Çok katı yüreklidir ve kimseden korkusu yoktur. Hatta pire için de yorgan yakar. Bu bizim başımıza bölgede büyük sıkıntı yaratacaktır. Ben hatırlarım, hem bölgeyi iyi tanırım. Bizim, zaman zaman Türkmen soydaşlarımızı astırmıştır. Yani ben kendisine çok ricacı olmama rağmen, yardımcı olmamıştır. Hatta İran'a bir ziyaretim sırasında Tahran'ı bombaladı. Yani bombalar, füzeler benim bulunduğum elçiliğin 300 – 400 metre ötesine düştü. Çok zararlı bir insan. Siz bu adama dikkat edin....

Kaya Toperi:... Bush dedi ki: 'Bu Kaddafi çok azıttı. Ona bir ders vermek lazım.' Özal dedi ki, 'Vallahi siz Kaddafi'nin işini bitirdiniz. Onun kolunu kanadını kırdınız. Ondan bir zarar gelmez ama, Ortadoğu'da bir adam var, Saddam Hüseyin diye, bu ileride hem sizin hem bizim başımıza büyük sorun açabilir' dedi."[167]

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine başlayan savaşa Türkiye aktif olarak

167 Birand, Yalçın, a.g.e., s 418

katılmasa da Irak sınırına asker yığarak Irak'ın müttefik askerleri karşısındaki askeri gücünü zayıflattı, ambargo kararları çerçevesinde Kerkük – Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı kapattı. Turgut Özal'ın bu aktif tavrı karşısında muhalefet eden Dışişleri Bakanı Ali Bozer, Milli Savunma Bakanı Sefa Giray ve Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay istifa ettiler. Bu olaylar Yıldırım Akbulut hükümetini iyice yıprattı. Temkinli bir tavırdan yana olan Yıldırım Akbulut bu istifalar üzerine sessiz kaldı. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin muhalefet şerhi üzerine Türkiye muharip birlik göndermedi. Söylenilen rakamlara göre 12 yıl boyunca kapalı kalan Kerkük – Yumurtalık Petrol Boru Hattı'ndan dolayı Türkiye 100 Milyar Dolar ekonomik bir kayba uğradı. Muhalefet bu dönemde Turgut Özal'ın savaşta aktif rol almaktan yana olan tavrına karşı sert eleştiriler getirdi. Kuzey Irak'da yaşanan gelişmeler üzerine Türkiye yarım milyon Kürt'e sınırlarını kapattı ve Çekiç Güç kurularak Birleşmiş Milletler'in Güvenlik Bölgesi oluşturuldu. İlerleyen yıllarda Türkiye'nin en büyük sorunlarından birisi olacak olan PKK, bu bölgede siyaseten ve lojistik anlamında güçlendi.

İlk eylemini 15 Ağustos 1984 tarihinde Eruh'da yapmıştır. İlerleyen yıllarda terörün vardığı boyut binlerce asker, sivil ve korucunun ölümü ile devam eden kanlı bir süreç yaşanmıştır. PKK terörünün Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde giderek artan eylemleri ve bölünme senaryoları Türkiye'ye adeta ikinci bir Balkan Savaşı travması yaşatmıştır. Üç günde yüzlerce yıl yönetilen Balkanlar'ın elden çıkmasının yarattığı içe kapanmacı siyasete benzer bir şekilde, PKK terörünün yıllar içinde toplum üzerinde yarattığı travma ile bölünme endişesi halkın zihninde önemli bir yer tutar hale gelmiştir. Doğal olarak merkez sağ politikalar da bu endişeyle beraber güneydoğu sorunu konusunda evrilmiştir. Türkiye'nin bölgede en sert tedbirleri uyguladığı 90'lı yıllarda merkez sağ partilerin başını çektiği iktidarlar her zaman "teröre karşı en iyi mücadeleyi verdik" argümanını kullanmışlardır.

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan diğer önemli dış politika gelişmesi de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve doğu bloğunun çökmesidir. 1945 yılından bu yana süren iki kutuplu dünya düzeninin dağılması üzerine yaşanan hegemonik dönemde dünya siyaseti Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyası altına girmiştir. Doğan jeopolitik boşluk tüm dünya devletleri gibi Türkiye'nin de ilgi

alanındadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri üzerine Turgut Özal özel olarak eğilmiştir ve bölgeye çok kapsamlı bir gezi düzenlemiştir. Aynı şekilde Süleyman Demirel de bölgeye eğilmiş ve iki lider Türkiye'nin bölgede etkinlik konusunda rakipleri olan diğer ülkelere göre ekonomik kozlarının zayıf oluşunu sempatik kanallar kullanarak sıcak ikili ilişkiler üzerine inşa etme yönünde yoğun çaba ve mesai harcamışlardır. 90'lı yıllarda hükümetler düzeyinde yaşanan istikrarsızlıklar ve merkez sağ partilerin geçmişe oranla düşük profilli liderlerinin birbirleriyle süren iç siyasi çatışmaları sebebiyle Türkiye bu bölgede yapabileceği büyük açılımlar fırsatını kaçırmıştır.

Soğuk Savaş döneminde komünizm karşıtlığını kendisini konumlandırırken temel argümanlardan birisi olarak kullanan merkez sağ, bu değişim süreci ile birlikte söyleminden bu başlığı çıkartmıştır. 1980 öncesi sağ partilerin milliyetçi muhafazakar kitleleri mobilize etmekte kullandıkları bu en önemli argümanın ortadan kalkması, merkez sağın iki partili yapısı ve önceki dönemlere göre zayıf lider profilleriyle temsil edilmesi üzerine 90'lı yıllar merkez sağ için bir fetret devri olarak tanımlanabilir.

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı oluşuyla beraber 1980 darbesinin lideri ve en önemli simgesi olan Kenan Evren'in de siyaset sahnesinden çekilmesiyle Türkiye'de yeniden sivilleşme söylemi güç kazanmıştır. Turgut Özal muhafazakar kitlenin tanımıyla "sivil cumhurbaşkanı", "halkın cumhurbaşkanı" ve en önemlisi "namaz kılan cumhurbaşkanı" olarak nitelenmiştir. Yaşadığı seçim mağlubiyetlerinin ardından Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, sivillik vurgusunun yarattığı toplumsal desteği arkasına almıştır. Bu vurgu üzerine Turgut Özal o kadar çok düşmüştür ki, spor kıyafetler ile görünmekten kaçınmamış, şortla askeri birlik bile selamlamıştır. Bu tavır her ne kadar kişisel bir tercih olsa da bir siyasal iletişim çalışması olarak ele alındığı zaman, başarıyla yönetilmiş bir süreç olarak incelenebilir.

Süleyman Demirel'in 1987'den 1991'e kadar süren muhalefet döneminde söylemleri incelendiği zaman, Anavatan Partisi iktidarının ülkeyi iyi yönetemediği üzerine kurulu bir muhalefet teması göze çarpar. Ekonomi üzerine inşa edilen söylem olabildiğince basitleştirilerek, geçim sıkıntısı teması üzerine inşa edilmiştir. Alt ve

orta sınıfa hitap eden bu söylemle Süleyman Demirel üst orta sınıfın üzerine çok eğilmemiştir. Zira tüm dünyada üst orta sınıf istikrardan yanadır ve oy verme eğilimleri iktidar değişikliklerini tercih etmez. Ayrıca Türkiye'nin sosyoekonomik yapısı gereğince üst orta sınıf olarak tanımlanan nüfusun oy oranı, alt ve orta sınıfa göre görece epey azdır. Bu dönemde ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları ve özellikle hayali ihracatlar üzerine inşa edilen söylemin bir diğer ayağı da, orta ve alt sınıfın oy verme eğilimini ciddi oranda etkilemiştir.

12 Ocak 1989 DYP TBMM Grup Toplantısı

"... Kalkınma olsun, kalkınmada devamlılık olsun. Karda, kışta, 'benim vatandaşım acaba ne yakıyor?, ne içiyor?, ne yiyor?' diye düşünen hükümet olsun. Israfa, yolsuzluğa gömülmüş bir hükümet, bir idare yerine, pırıl – pırıl, üzerinde herhangi bir tartışma açılma gibi bir durum olduğu zaman 'gelin konuşalım' diyebilen bir iktidarı olsun. İşte açık rejim budur."[168]

20 Haziran 1989 DYP TBMM Grup Toplantısı

"... 125 bin lira asgari ücretten, 23 bin lira vergi kesiliyor, 102 bin liraya geliyor. Diğer kesintiler çıktıktan sonra, bugün asgari ücret, 85 bin liradır. Bir simit 150 lira, bir çay da 100 lira, toplam 250 lira. Dört kişilik bir aile, bir öğün, bir simit yiyip, bir çay içse, bin lira gidiyor. Üç öğün olsa, 3 bin lira. 30 günde 90 bin lira. Demek ki, bu 85 bin lira, dört nüfuslu bir ailenin, bir simit yiyip, bir çay içmelerine yetmiyor."[169]

26 Eylül 1989 DYP TBMM Grup Toplantısı

"Sahil şeridinde fındık yetiştirilen bölgede; '2600 liraya fındığınızı alacağız' deyip baş fiyat ilan etmişler, bugün fındık 1500 liraya satılıyor... Geçen sene 2000 liraya satılan fındığı, bu sene 1500 liraya satıyor. Tabi ki, geçen senenin 2000 lirası ile bu senenin 1500 lirası arasında değer bakımından fark var. geçen sene 2000 lira

168 Süleyman Demirel, **Her Salı Saat 10.30 I,** Ankara: Doğru Yol Partisi, 1990, s 9
169 Demirel, **Her Salı Saat 10.30 I,** s 11

olan, aslında bu senenin parası ile 4000 lira olması lazım. 4000 lira olması lazım gelen ürünü 1500 liraya inmiş. Şimdi siz bu adamın sorununu düşünün. Ne duruma girmiştir?"[170]

6 Haziran 1989 DYP TBMM Grup Toplantısı

"Çay bölgemizde fevkalade acı bir durum var. Çay bölgesinde birinci sürgün hemen hemen tamamlanmıştır. Orta yerde para yok, pul yok. Ayrıca çay bölgesinde, geçen seneye nazaran verilmesi lazım gelen fiyattan çok daha aşağı fiyatlar verilmiştir. Bir de çay bölgesinde, bilhassa özel teşebbüse bırakılan fabrikalardan 15 – 18 veya 20 aydır vatandaş parasını alamamaktadır."[171]

21 Kasım 1989 DYP TBMM Grup Toplantısı

"Bu orta sınıf olayı, Türkiye'nin 90'lı yıllarda en çok başını ağrıtacak meselelerden biri olacaktır. Çünkü geçen altı sene zarfında halkı fukaralaştıran, hiç olmazsa iyi – kötü orta gelirli durumda olan vatandaşları, milyonları fukaralığa götürenlerin, şimdi bunları zenginleştirmesi düşünülebilir mi?.. 1977'de, çalışanların milli gelirden aldığı pay %37 iken 1988'de bu pay %15'e düşmüştür... Orta sınıf nerede? Orta sınıf nereye gitti? Orta sınıfı ortadan kaldırmış, fukaralaştırmıştır. 'Orta sınıfı zengin yapacağız' diye işbaşına gelenler, orta sınıfı ortadan kaldırmışlardır ve 1977 Gayri Safi Milli Hasıla'dan %30'lar civarında pay alan köylünün bu payı, bugün %14'lere inmiştir. Binaenaleyh, bir ülkede nüfusun %20'si %4'ünü, ikinci %20'si %7'sini, yani %40'ı, %11'ini alırsa o ülkede orta direk falan aramayın, bulamazsınız."[172]

23 Mayıs 1989 DYP TBMM Grup Toplantısı

"Tarım ürünlerine taban fiyat verdiler. Buğday borsa fiyatları esasen 340 lira. Makarnalık buğday, Polatlı'da ve Konya'da 340 lira. Siz, makarnalık buğdaya 340 lira taban fiyat veriyorsunuz. Adam bir defa satıyor, bunu 12 ay alıyor... Binaenaleyh,

170 Demirel, **Her Salı Saat 10.30 I,** s 76 – 77
171 Demirel, **Her Salı Saat 10.30 I,** s 49
172 Demirel, **Her Salı Saat 10.30 I,** s 100 – 101

köylü yanmıştır. 500 – 600 liraya buğday ithal edersiniz. Evet önümüzdeki 4 ay sonunda meselenin varacağı yer odur. Türk köylüsünden, onun alın terinin karşılığını vermemek suretiyle esirgediğiniz parayı, Kanada ve Amerika çiftçisine verirsiniz. Bunu kınıyorum. Verdiğiniz fiyatlar, Türk köylüsünün alın teri ve emeğinin karşılığı değildir."[173]

Turgut Özal Cumhurbaşkanı olduktan iki sene sonra yapılan 1991 Genel Seçimleri ile merkez sağda yeniden Süleyman Demirel dönemi başlamıştır. Anavatan Partisi Genel Başkanlığı'na 15 Haziran 1991'de seçilen ve 20 Ekim 1991'de seçimlere giren Mesut Yılmaz partinin iktidardan ayrılışında görev başındaki isimdir. Seçimlerde Doğru Yol Partisi %27 oy alarak 178 milletvekili kazanmış ve birinci parti olmuştur. Anavatan Partisi ise %24 oyla ikinci parti olmuş 115 milletvekili kazanmıştır. Sosyaldemokrat Halkçı Parti ise %20.7 oy alarak üçüncü parti olmuş ve 88 milletvekili kazanmıştır. Seçimlerde en dikkat çekici sonuç Necmettin Erbakan ve Refah Partisi'nin yaşadığı oy patlamasıdır. %16.8 oy alan Refah Partisi 62 milletvekili kazanmıştır. Bu süreçle beraber merkez sağın iflasına giden yol açılmıştır ve siyasal İslam iki merkez sağ partinin arasından sıyrılacaktır. 1980 öncesinin fenomen ismi Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Partisi ise %10.7 oy almış ve 7 milletvekili ile meclise girmiştir.

Seçimlerin ardından 1961 – 1965 arasından bu yana ilk kez bir merkez sağ – merkez sol koalisyonu kurulmuştur. 20 Kasım 1991'de VII. Süleyman Demirel hükümeti kurulmuştur. Bu hükümette Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine getirilen ekonomi profesörü Tansu Çiller ilk siyasi tecrübesini yaşamıştır. Süleyman Demirel yedinci hükümetinin başbakanı iken 17 Nisan 1993'de Turgut Özal'ın ölümü üzerine Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı konusunda ilk konuşmasında ve adaylığını açıkladığı konuşmasında, Turgut Özal döneminde muhafazakar kitlenin dilinde zamanla bir slogana dönüşen ve Turgut Özal'a yönelik her eleştiriye karşı argüman olarak kullanılan "sivil cumhurbaşkanı" ve "dindar cumhurbaşkanı" söylemlerine atıf yaparcasına bir konuşma yapmıştır.

Cumhurbaşkanlığı konusunda yaptığı ilk açıklama, DYP TBMM Grup

173 Demirel, **Her Salı Saat 10.30 I,** s 116

Toplantısı

“Bakın aşağı yukarı 30 senedir şu veya bu şekilde tartışılan Çankaya'yı tartışılık olmaktan çıkarmak, tartışılır olmaktan çıkarmak, herkes iyi dinlesin. Hep tartışılmıştır 61'den beri. Şöyle tartışılmıştır böyle tartışılmıştır. Onu tartışılır olmaktan çıkarmak ve oraya kimi çıkaralım derseniz, oraya demokrasinin bayrağını çıkarmak, demokrasiyi çıkarmak işte yapılacak olan budur.”[174]

Cumhurbaşkanlığına adaylığını açıkladığı konuşma, DYP TBMM Grup Toplantısı

“Her şart altında bana verdiğiniz bu görev Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından uhdeme tevdi edilir de, Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanlığını yapmak nasip olursa, kısmet olursa, ki Allah'ın takdiridir. Anadolu'da bir tabir vardır, gelin ata binmiş de ya nasip demiş. Binaenaleyh bana kısmet olursa altını çizerek söylüyorum herkes iyi dikkatle dinlesin söylemek istediğim şeyi, ihlas ile, ihlas ile, ülkemin garip kişisini, ücra köşesini tümüyle kucaklayarak ve 60 milyon insanın 60 milyonunu kucaklayarak bana sevgisi vardı, sempatisi vardı, oy verdiydi, vermediydi demeden bu görevi Cenab-ı Allah'ın bana verdiği bütün gücümle yapmaya gayret edeceğimizden emin olmanızı rica ediyor ve. Ve işte böyle bir niyetle bu salı günü sabahleyin sizin temayülünüze uyarak Cumhurbaşkanlığına adaylığımı koyuyorum.”[175]

Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olması ile boşalan Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı'na olağanüstü büyük kongre ile Tansu Çiller 13 Haziran 1993 tarihinde seçilmiştir. Türkiye'nin ilk kadın siyasi parti lideri olan Tansu Çiller Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Hükümeti olan I. Tansu Çiller hükümetini 25 Haziran 1993'te Sosyaldemokrat Halkçı Parti ile koalisyon yaparak kurmuştur. 1994 yılında yapılan yerel seçimler merkez sağ partilerde kan kaybının başladığını göstermiştir. Doğru Yol Partisi 1991 Genel Seçimlerine göre oyunu 5.5 puan düşürmüş ve %21.5 oy alarak birinci parti olmuştur. Mesut Yılmaz liderliğinde seçimlere giren Anavatan

174 TRT Cumhurbaşkanları Belgeselleri, Süleyman Demirel
175 TRT Cumhurbaşkanları Belgeselleri, Süleyman Demirel

Partisi oylarını 1991 Genel Seçimlerine göre 3 puan düşürmüş ve %21 oy alarak ikinci parti olmuştur. 1991 seçimlerinde oylarını %7'den %17'ye çıkartan Refah Partisi bu seçimlerde de yükselişini sürdürmüştür ve %19 oy alarak üçüncü parti olmuştur. Refah Partisi aynı zamanda İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Konya, Erzurum ve Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını da kazanmıştır. Seçimlere Murat Karayalçın liderliğinde giren Sosyaldemokrat Halkçı Parti ise 1989 yılında kazandığı Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyelerinde yaşanan başarısızlıklar ve parti içi çekişmeler sonucu yaşanan bölünme dolayısıyla yıpranmış ve %13.4 oy alarak dördüncü parti olmuştur. Demokratik Sol Parti %8.7 oy alarak beşinci parti olmuştur. Eski siyasi partilerin yeniden açılmalarına izin verilmesi üzerine yeniden kurulan Milliyetçi Hareket Partisi %8, Deniz Baykal'ın liderliğini yaptığı Cumhuriyet Halk Partisi %4.6, Milliyetçi Hareket Partisi'nden kopan Büyük Birlik Partisi %1.3, Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in kurduğu Demokrat Parti ise %0.5 oy almıştır.

Türkiye'nin I. Tansu Çiller hükümeti döneminde yaşadığı 1994 ekonomik krizi siyaseten ve ekonomik olarak uzun yıllar sürecek krizler yumağı bir ortama girmesine sebep oldu. 1994 yılında enflasyon %106'ya çıktı ve Türkiye büyüme rakamlarına göre %6.1 küçüldü. Bu ekonomik kriz ile birlikte siyasi istikrarsızlık baş gösterdi ve 1995 yılında yapılan Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında Deniz Baykal Genel Başkanlığa seçildi. Akabinde koalisyondan çekildi. Tansu Çiller bunun üzerine 1979'da kurulan Süleyman Demirel hükümeti gibi bir azınlık hükümetiyle seçime gitmekten yana tavır alarak II. Tansu Çiller hükümetini kurdu ancak mecliste güvenoyu alınamaması üzerine Doğru Yol Partisi yeniden Cumhuriyet Halk Partisi ile anlaşarak ülkeyi seçime götürecek III. Tansu Çiller hükümeti konusunda anlaştılar ve hükümet 30 Ekim 1995'te kuruldu.

24 Aralık 1995 yılında yapılan genel seçimlerde merkez sağın iki temsilcisi Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi seçimlerde büyük bir başarısızlık yaşadılar. Seçimin galibi 1987 seçimlerinden bu yana oylarını sürekli yükselten Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi olmuştu. 1980 öncesi siyasi lider içerisinde partisi teşkilat olarak en güçlü lider olan Necmettin Erbakan, görece daha düşük profilli diğer sağ parti liderleri karşısında üstünlük sağladı. 1994 ekonomik krizi ve hem Anavatan Partisi hem Doğru Yol Partisi döneminde toplum genelinde büyük

tepki çeken yolsuzluk haberleri, muhafazakar kitleyi merkezin daha sağına itti. “Adil Düzen” sloganı ile seçimlere giren Refah Partisi, siyasal İslam'ı ülkenin birinci siyasi partisi konumuna getirmişti. 1980 sonrasında yaşanan dışa açılım ve orta sınıfın büyük kısmının erimesi ile Türkiye yeni bir sosyoekonomik yapıya bürünmüştü. 1990'larda sayıları ve barındırdıkları nüfus iyice artan büyükşehirlerdeki varoşlar, köyden gelip kent yaşamına adapte olamayan, siyaseten muhafazakar duruşları merkez sağ partilerce temsil edilemeyen, 1980 öncesinden kalma bir siyasal refleks ve solun politika üretme konusunda başarısızlıkları üzerine sola da yönelemeyen bu kitleler, 1994 yılında belediye seçimlerinde Refah Partisi'ni üçüncü parti konumuna ve çok önemli büyükşehir belediyelerini kazanmaya taşımıştı. 1995 yılı sonunda da bu kitleler Refah Partisi'ne merkezi hükümetin anahtarını vermişlerdir.

Seçim sonuçlarına göre Refah Partisi oyların %21.3'ünü alarak 158 milletvekili kazanmıştır. Anavatan Partisi %19.6 oyla 132, Doğru Yol Partisi ise %19.1 oyla 135 milletvekili kazanmıştır. Bu seçim sonuçları ile başlayacak yeni tartışma “merkez sağın birinci partisi hangisi” olmuştur. İki lider de birinci parti olduklarını iddia etmektedirler. Mesut Yılmaz oy oranının birinci parti yaptığını iddia ederken, Tansu Çiller ise milletvekili sayısının birinci parti yaptığını iddia etmektedir. Bu tartışma merkez sağın neden bu hale geldiği sorusunun önüne geçerek iki parti arasındaki kısır çekişmelere bir örnek olmuştur. Seçimlerde solun birinci partisi ise %14.6 oy alan Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Partisi olmuştur ve 76 milletvekili kazanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ise %10.7 oy alarak seçim barajını az bir farkla geçerek 49 milletvekili kazanmıştır.

Bu seçim sonuçlarıyla beraber Türkiye ciddi bir toplum mühendisliği sürecine girmiştir ve bu süreç siyasi tarihimizde 28 Şubat süreci olarak tanımlanmaktadır. Dönemin önemli siyasetçilerinden, merkez sağın tarihi figürlerinden birisi olan Hüsamettin Cindoruk'un tanımlaması ile yaşanan bir post-modern darbedir. Büyük medya grupları, sivil ve askeri bürokrasi ve batı bloğu Refah Partisi'nin iktidar olmasını istememişlerdir. Seçimlerin ertesi günü Milliyet Gazetesi'nin manşeti “ANAYOL'a doğru” manşetini atmıştır.[176] Sabah ve Hürriyet gazeteleri de benzer başlıklar atmışlardır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görev vermesi üzerine

176 Milliyet gazetesi internet arşivi, 25 Aralık 1995 tarihli gazete manşeti

hükümet kurma girişimleri başarısız olan Necmettin Erbakan görevi iade etmiştir. Ardından hükümeti kurmakla görevlendirilen Mesut Yılmaz, uzun süren görüşmelerin ardından Tansu Çiller'le anlaşıyor ve ANAYOL hükümeti 6 Mart 1996'da kuruldu. Bu dönemde Refah Partisi'nin birinci parti olmasına karşın iktidar ortağı olamaması demokratik sistemin işleyişi açısından birçok soru işareti yaratmıştır. Ancak büyük medya grupları, ki aynı zamanda Türkiye'nin en büyük iş çevreleri, sivil ve askeri bürokrasinin iktidarda görmek istemediği Refah Partisi mecliste muhalefet olarak yolsuzluk iddiaları üzerine yoğun bir çalışma yaptı. Tansu Çiller'in başbakanlığı dönemine ait yolsuzlukla ilgili önergelerin ANAP milletvekillerinin de oylarıyla kabul edilmesi üzerine koalisyon ortakları arası açıldı. Refah Partisi'nin Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı güven oylamasıyla ilgili itirazın kabul edilmesi üzerine hükümet düştü. 207 ret, 80 çekimser oya karşılık 257 kabul oyuyla güvenoyu alan hükümetin, Refah Partisi'nin başvurusu üzerine kabul oylarının ret ve çekimserlerin toplamından fazla olmaması kararıyla hükümet kurma görevi yeniden Necmettin Erbakan'a veriliyor. Yolsuzluk önergeleri dolayısıyla zor bir durumda kalan Tansu Çiller koalisyona razı olunca 28 Haziran 1996'da REFAHYOL hükümeti kuruldu.

REFAHYOL koalisyonu döneminde medyada irtica haberlerinin ardı arkası kesilmemiş, Refah Partili yönetici ve belediye başkanlarının uçlara kayan söylemleri medyada manşetlerden inmemiştir. Ekonomi politikalarında büyük sermaye gruplarının hassasiyetlerinin dikkate alınmaması da eleştirilen noktalardan biridir. Ancak enflasyon rakamlarına bakıldığı zaman aylık enflasyonun REFAHYOL iktidarı döneminde ortalama 2 puan düşerek %77 dolayında stabil kalması, iktidarda olunan süreçte de %8'lik büyüme hızının tutturulması genel bir bakış açısıyla olaya yaklaşıldığında ekonomi politikalarının başarısız olmadığını gösterir. REFAHYOL koalisyonu döneminde asgari ücrete yapılan %101 oranında zam da dikkate alınması gereken bir diğer ekonomik göstergedir.

REFAHYOL iktidarı döneminde iki merkez sağ partiden birisinin koalisyon ortağı, ötekinin de muhalefet partisi olması üzerine başlayan söylem ve görüş farklılıkları daha önce hiç yaşanmadığı bir noktaya gelmiştir. Tansu Çiller dini motifleri yüksek ziyaretlere katılma eğilimini arttırarak, medyamızda halen daha sık

sık kullanılan meşhur başörtülü pozlarını verirken, Anavatan Partisi ise rejimin tehlikede olduğu konseptli muhalefet teması içine katılmış partilerden birisidir. 28 Şubat 1997 yılında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısının sekiz saat sürmesi ve hükümet temsilcilerinin içinde "laikliğin tehlikede olduğu" gibi maddelerin de olduğu bildiriyi imzalamaları ile hükümet siyaseten büyük bir bunalıma girmiştir. Kendi icraat ve söylemleri ile çelişen hükümet ilk kurulduğu günden bu yana liderler nezdinden ılımlı ve sıcak mesajlar verse de, medyanın da katkısıyla oluşan samimiyetsizlik imajını kıramamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kurulan Batı Çalışma Grubu, basın mensuplarına, bürokratlara, rektörlere ve siyasetçilere brifingler verecek ülkede "şeriat tehlikesi"nin ne boyutta olduğunu anlatmıştır ve 28 Şubat tarihli Milli Güvenlik Kurulu kararlarının uygulanışını takip etmek görevini yürütmüştür. Batı Çalışma Grubu brifinglerine göre "siyasal İslam yanlısı, laiklik karşıtı ve cumhuriyeti yıkmak adına çalışanların" 19 gazeteleri, 110 dergileri, 51 radyoları, 21 televizyonları, 2500 dernek, 500 vakıf, binden fazla şirketleri var, PKK ile de ilişki içerisindeler, yargı, maliye ve emniyette kadrolaşıyorlar, iç ayaklanmaya doğru hazırlanıyorlar.[177]

Sivil siyasi iktidar ile askeri bürokrasi arasında süregelen bu gerilim ortamı ve karşılıklı kamplaşma sürecinde ülkenin tansiyonunu geren Necmettin Erbakan'a ait bazı söylemler vardır. Seçim sürecinden iktidardan ayrıldığı tarihe kadar Necmettin Erbakan'ın siyaseti geren söylemlerinden bazıları,

"Adil düzene geçilecek, bu kesin şart. Bu geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak? Kanlı mı olacak, kansız mı olacak? Bunu zaman gösterecek"

"Rektörler başörtülü kızlara selam duracak"

Refah Partisi'nin neden merkez sağ olarak tanımlanamayacağını kanıtlayan bu söylemler, merkez sağ koalisyon ortağı tarafından tekzip edilmemiştir ve rejim kaygısına sahip kentli merkez sağ seçmenin Doğru Yol Partisi'nden uzaklaşmasını sağlamıştır. Milliyetçi muhafazakar kırsal kesimde yaşayan seçmen, demokrasiden yana tepkisini ara rejimin siyaseten ve ekonomik olarak iflasından sonra 2002 yılında

177 Yavuz Donat, **Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat,** Ankara: Bilgi, 1999, s 536

göstermiştir. 28 Şubat sonrasında yaşanan süreçle beraber Anavatan Partisi'nin de 28 Şubat sürecini destekler tutum ve söylemi, partinin Mesut Yılmaz'ın genel başkanlığıyla başlayan söylem olarak liberalleşme sürecinin getirdiği kırsal kesimden kopuşunu hızlandırmıştır. Anavatan Partisi'nin, Türk siyasi tarihi boyunca milliyetçi muhafazakar kitlenin hassasiyetleri ve liberal ekonomik politikalar arasında denge üzerine kurulu olan merkez sağ çizgisini terk edip söylem ve duruş olarak kentli seçmenin beklentileri üzerine inşa ettiği yeni politikasının geniş kitlelerce destek bulmasına imkan yokken, 28 Şubat süreciyle birlikte, sivil siyasete yapılan müdahaleden yana tavır alması partinin kırsal kesimle olan bağlarını tamamen kopartmıştır. Laiklik konusunda hassasiyet üzerine kurulu söylemi 28 Şubat sonrasında terk etmeye çalışsa da, Anavatan Partisi'nin siyaseten bitişi bu dönüm noktasıyla hız kazanmıştır.

28 Şubat süreciyle beraber dini hassasiyetleri olan kitleler devlet organları tarafından demokrasi standartlarının dışında bir tutumla karşılanmışlardır. Vakıflar ve dernekler kapatılmış, yöneticileri hapis cezaları almış ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri binlerce "irtica yanlısı eylemler" dolayısıyla kararlar vermiştir. Doğru Yol Partisi'nin koalisyon ortağı olarak Refah Partisi'ni merkeze çekme iddiasının başarılı olup olamayacağı bir kenara, yaşanan süreçle beraber milli görüş içerisinde "kimlikle hesaplaşma" süreci başlamıştır. Bu süreç 2000'li yıllarda görüş ayrılıklarının büyümesine ve hareketin ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Yenilikçi kanat olarak tanımlanan bu grup, 28 Şubat süreciyle beraber, sert ve uç söylemlerle, ülke için önemli konumu olan sermaye ve iş dünyasıyla uzlaşma yoluna gidilmemesi, hayat tarzı farklılıklarının tehdit olarak algılanmasına sebep olan algıyla hesaplaşmış ve merkez sağa kayarak yeni bir siyasi hareket başlatmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin doğuşuna kadar varacak bu süreç, 28 Şubat'ta siyasetin doğal akışına yapılan müdahaleye karşı bir tepkiyle başlamıştır.

28 Şubat sürecinin getirdiği gerilim ve başbakanın "devlet" tarafından adeta "persona non grata" ilan edilmesiyle devam eden sürecin sonunda 30 Haziran 1997'de Necmettin Erbakan istifa etmiştir. Bu istifanın ardından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, yıllarca liderliğini yaptığı siyasal akımın, kendisinin kurduğu ve büyüttüğü son partisinin lideri Tansu Çiller'e hükümet kurma görevini vermemiştir.

28 Şubat sürecinde hükümetten yana tavır koymayan Süleyman Demirel'in 28 Şubat sürecini destekler tavrı dolayısıyla maruz kaldığı eleştiriler çok fazladır. Süleyman Demirel daha sonra yaptığı birçok açıklamada bu süreci bir "hükümet olayı" olarak nitelemektedir ve bunun siyasete bir müdahale olmadığını savunmaktadır. 1971 muhtırası üzerine başbakanlıktan ayrılışını savunurken "parlamentoyu açık bırakmak" amacında olduğu dile getiren Süleyman Demirel'in, 28 Şubat sürecinde tavrını genel seçimden yana koyması, kendi siyasi geçmişi açısından tutarlı görünmektedir. Tabi dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da, 1971 muhtırası ve 1980 darbesiyle iki kere askeri müdahalelerle iktidardan uzaklaştırılan Süleyman Demirel'in insani olarak zaman içerisinde daha orta yolcu bir tavra kaymasıdır. İki kere namluların gölgesi altında ülkenin icra makamından uzaklaştırılan, kendisinden önce o koltukta oturan kişinin idamını yaşayan ve darbe sonrasında gözetim altında idam korkusuyla günler geçiren bir insanın, siyaseten daha itidalli ve orta yolcu bir tavır takınması doğal karşılanmalıdır. Bu nokta da fark edilmelidir ki, siyaset konusunda her zaman dile getirilen, belli bir yaşın üzerinde siyasetçilerin aktif siyasetten çekilmeleri ve yeni kadroların göreve gelmeleri fikrinin, Türk siyasi tarihine bakılınca doğruluk payı olduğudur.

Doğru Yol Partisi'nde Tansu Çiller'in kukla bir genel başkan olmamak kaygısıyla partinin geçmişinden gelen isimlerle yaşadığı gerilim ve Hüsamettin Cindoruk, İsmet Sezgin gibi isimleri partiden dışlaması ve hatta ihraç etmesi üzerine parti ciddi bir bunalım yaşadı. Merkez sağ geleneğin yıllardan beri oy aldığı tabanı Refah Partisi'ne kaptırmasının ardından, partinin geçmişinden gelen isimlerle yaşadığı görüş ayrılıkları konusunda takındığı sert tutum parti içerisinde büyük huzursuzluklar yarattı ve Doğru Yol Partisi'nin sonunu getiren süreci başlattı. 28 Şubat'ta parti siyasi operasyonla ikiye bölündü. Hüsamettin Cindoruk'un genel başkanlığında kurulan Demokrat Türkiye Partisi, Doğru Yol Partisi grubunun yarısını ayırarak REFAHYOL hükümetinin sonunu hazırlayan adımı attı. Necmettin Erbakan'ın istifasının ardından hükümet kurma görevini alan Mesut Yılmaz 30 Haziran 1997'de, ANASOL-D olarak da bilinen Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi'nden oluşan koalisyon hükümetini kurdu. Başta sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi gibi, muhafazakar kitlenin din eğitiminin önü kesiliyor diye karşı çıktığı ancak 28 Şubat sürecinde askerin hükümetin yapması için

en çok ısrar ettiği bu adım atıldı.

Bu süreçte Türk siyaseti açısından yaşanan kırılma noktalarından bir diğeri Cumhuriyet Halk Partisi'nin rejim bekçiliği ve laiklik hassasiyeti üzerine inşa ettiği siyasetidir. REFAHYOL iktidarı döneminde partinin anketlere göre oylarında ciddi bir yükseliş vardı. Ancak ara rejim hükümeti döneminde bu kaygılar azaldıktan sonra ve ülkeyi seçime götüren Demokratik Sol Parti azınlık hükümeti görevdeyken PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla sol oylar rejim endişesi kulvarından çıkarak Demokratik Sol Parti'ye yöneldi. 1999 seçimlerinde baraj altında kalan Cumhuriyet Halk Partisi, ülkede giderek yükselen laiklik endişesi dalgası üzerine inşa ettiği siyaseti ile 2002 yılından itibaren başarıyı yakaladı ve ülkenin ana muhalefet partisi konumuna geldi. 1999 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin baraj altında kalmasının sebeplerinden bir diğeri de, ülkenin yıllardan bu yana ilk kez hükümet bunalımı yaşamadığı bir süreçte yolsuzluk iddiaları üzerine hükümete dışarıdan verdiği desteği çekmesidir.

28 Şubat sonrasında bir ara rejim hükümeti olarak tanımlayabileceğimiz ANASOL-D hükümeti Türkbank ihalesinde yapıldığı öne sürülen yolsuzluk iddiaları üzerine Cumhuriyet Halk Partisi'nin hükümet dışından verdiği desteği çekmesiyle güvenoyu sayısını kaybetmesiyle dağıldı. Mecliste siyasi tabloya bakıldığı zaman, post-modern bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılan iki sakıncalı piyade Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi, ara rejim hükümeti olarak göreve gelen koalisyonun yolsuzluk iddiaları üzerine dışlanan lider partisi Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi'ne yapılan bir siyasi operasyonla kurulan Demokrat Türkiye Partisi, muhalefette kalmayı iktidara giden yol olarak gören ve dağılan son hükümeti yıkan Cumhuriyet Halk Partisi, beş milletvekili bulunan Büyük Birlik Partisi ve ANASOL-D hükümetinin kurulmasını sağlayarak hükümet bunalımının aşılmasını sağlayan Demokratik Sol Parti.

Bu siyasi tablo içerisinde 1980 öncesinin en büyük iki rakibi Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit bu sefer aynı amaçta anlaşarak, ülkeyi seçime götürecek olan bir azınlık hükümeti kurulması konusunda mutabık kalmışlardır. 11 Ocak 1999'da kurulan hükümet, ilginçtir ki 1980 darbesinden sonra alınan en büyük

güvenoyu rakamına ulaşan hükümet olmuştur. Ülkeyi seçime götürmek adına kurulan bu azınlık hükümeti döneminde yaşanan hayati bir gelişme ile siyasetin tablosu bir anda değişmiştir. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi üzerine bu başarı Bülent Ecevit'e mal edilmiştir.

1999 seçimlerine girilirken ülke gündemi PKK liderinin yakalanması, 28 Şubat sürecinin halen devam etmesi dolayısıyla irtica kaygıları üzerine yerleşmiş bir siyasi atmosfer içerisindeydi. Seçim sonuçlarına bakıldığı zaman bu kaygıların ne derece seçimlerde etkili olduğu görülecektir. Demokratik Sol Parti %22.2 oy alarak 136 milletvekili kazanmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi ikinci parti olmuştur, %18 oy alarak 129 milletvekili kazanmıştır. Refah Partisi'nin kapatılması üzerine devamı olarak kurulan Fazilet Partisi %15.4 oyla 111 milletvekili kazanarak üçüncü parti olmuştur. Merkez sağı temsil iddiasında olan iki partiden Anavatan Partisi %13.2 oyla 86 milletvekili kazanarak dördüncü, Doğru Yol Partisi ise %12 oy alarak 85 milletvekili kazanmış ve beşinci parti olmuştur.

Seçimlere II. Demokrasi Programı başlıklı bir dizi demokratikleşme hamlesi vaad ederek giren Doğru Yol Partisi'nin bu önerilerinin halk dikkate alınmamasın sebepleri arasında, REFAHYOL koalisyonu döneminde kentli merkez sağ seçmen karşısında yaşadığı güven bunalımı, kırsal merkez sağ seçmenini önce Refah Partisi'ne, bu seçimde de Abdullah Öcalan'ı asma vaadiyle seçimlere giren Milliyetçi Hareket Partisi'ne kaptırması ve ülke gündeminin demokratikleşmeden önce, teröristbaşının idamı üzerine yoğunlaşmış olması gösterilebilir.

Seçimlerin ardından kurulan V. Bülent Ecevit hükümeti Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Anavatan Partisi koalisyonu olmuştur. 1999 yılında yaşanan Kocaeli ve Düzce depremleri ile ekonomik açıdan büyük bir bunalıma giren hükümet, 2001 yılında çıkan ekonomik kriz ile ülkenin en sıkıntılı döneminde işbaşında olmuştur. 1999 yılında büyüme rakamlarına göre ülke %6.4 küçülmüş, enflasyon %68 olmuştur. 2000 yılında ise enflasyon %39 olurken büyüme %6.1 olmuştur. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında Milli Güvenlik Kurulu'nda yaşanan kavganın üzerine patlak veren ekonomik krizin ardından 2001 yılında Türkiye %9.4 küçüldü ve enflasyon %88.6 oldu. Ekonomik

krizin bu denli büyük bir hasar bırakmasının ardından yaşanan siyasi krizle birlikte Türkiye 3 Kasım 2002'de seçime gitme kararı aldı.

2.2.5 Adalet ve Kalkınma Partisi

28 Şubat süreciyle beraber, partinin elindeki iktidarı gereksiz yere gerilim yaratan söylemler ve uzlaşıdan uzak tutumu dolayısıyla kaybetmesiyle beraber Refah Partisi ve akabinde kurulan Fazilet Partisi içerisinde "yenilikçiler" olarak tanımlanan genç siyasetçi grubun, parti yönetimindeki "ak saçlılara" karşı yönelttiği eleştiriler ve yeni bir siyaset tarzı inşa girişimleri Türk siyasetinin önemli kırılma anlarından birisi olmuştur. Başını İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın çektiği, REFAHYOL'un etkili ve genç bakanlarından Abdullah Gül ve Abdüllatif Şener, partinin etkili isimlerinden Grup Başkan Vekili Bülent Arınç, Mehmet Ali Şahin, Cemil Çiçek gibi isimlerin destek verdiği bu ekip; milli görüş doktrini ile parti içerisinde hesaplaşma yoluna gittiler. Refah Partisi İstanbul İl Başkanı olduğu dönemde parti için o dönemlerde devrim sayılabilecek, partiye kadınların üye yapılması, seçim çalışmalarından kadınların kullanılması, seçim müziği kullanılması gibi yenilikleri hayata geçiren Recep Tayyip Erdoğan, milli görüş hareketi içerisinde 1994 yılından itibaren potansiyel bir lider olarak parlamış bir isimdi.

28 Şubatla beraber Türkiye ve merkez sağ yeni bir kırılma yaşadı. Baskıya karşı daha fazla demokrasi anlayışıyla siyaset yapan merkez sağ, yolsuzluklara bulaşmış kadrolar, başarısız ve siyasi hırslarını her şeyin üzerinde gören siyasi liderler ve uzun süredir süregelen ikiye bölünmüş yapısının birbirine taban tabana zıt söylemler içerisine girmeleri üzerine eski çizgisini kaybetmiş durumdaydı. Merkez sağ 21. yy'da neye karşı duracağını iyi konumlandıramadığından dolayı siyaseten çökmüştü. 28 Şubat'ta askerler daha önce yaptıkları gibi tanklarıyla gelmemiş, dönemin önemli komutanlarından Güven Erkaya'nın deyişiyle "bu sefer silahsız kuvvetler halletmiş"tir. Siyasetin doğal akışına yapılan bu müdahale ve konjonktürün getirdiği önemli gelişmeler ile 1999 – 2002 arası Türk siyaseti açısından kayıp yıllar

olmuştur. Büyük sermaye grupları ve sivil ve askeri bürokrasinin işbirliği ile iktidardan uzaklaştırılan kadrolar içerisinde, merkez sağın yarınını tartışmaya açan ekip, yukarıda bahsettiğimiz milli görüş içerisindeki "yenilikçi" ekip olmuştur.

"1950'lerde ve onu izleyen dönemlerde, yabancılaşmış unsur olarak görülen, laik/Batılı tek parti dönemi bürokrasisi, 1998'de ise bu kesimin devamı veya yeni tezahürü olarak görülebilen ve başta büyük iş ve medya çevrelerinin oluşturduğu kozmopolit burjuvazi olarak tanımlanan, 'oligarşi' idi.

Merkez sağ siyaset, başından beri, mevcut toplumsal seçkinlere karşı genel tepkiyi temsil etme iddiası içinde, toplumsal hiyerarşideki tırmanışları önünde mevcut statükoyu engel olarak gören kesimlerin, siyasal ifadesi olma işlevini üstlenmiştir. 1950'ler, DP, tek parti döneminin fazla laik ve Batılı bir görüntü veren seçkin bürokrat çevresine karşı, bu tablonun dışında kalan geniş kesimlerin tepkisini temsil etmişti; ellili yıllardan itibaren toplumsal değişime paralel olarak, seçkinlik tanımı da değişme uğradı, ekonomik alanda yükselen sınıflar, seçkin bürokratların konumunu sarstı. Yine de, Cumhuriyetin seçkin tanımı kültürel anlamda önemini uzun yıllar korudu, zenginleşmek seçkin veya burjuva sayılmaya yetmedi, ekonomik zenginlik kazanan ve toplumsal hiyerarşide yükselme durumunda olanların, kültürel statükoya ayak uydurması beklendi. Bu koşullar altında, kültürel statüko her zaman bir engel olarak görüldü ve merkez sağ söylemin temel meselelerinden biri olmaya devam etti."[178]

Milli görüşle hesaplaşan milli görüşün genç kadroları, başta toplumun farklı kesimleriyle uzlaşmak, ki en başta liberaller gelir, uluslar arası ilişkilerde düşman tanımını terk etmek, piyasa ekonomisine inanmak, sermaye ile çatışmak yerine uzlaşmak gibi temel konularda, mensubu oldukları ideolojiden farklı görüşler benimsemişlerdi. Kadın – erkek eşitliği gibi temel insan hakları konularında bile yaklaşım olarak çok farklı noktalardan olaylara bakan bu iki ekibin hesaplaşması kaçınılmazdı ve bu hesaplaşma 14 Mayıs 2000 tarihinde partinin yıldızı parlayan genç isimlerinden Abdullah Gül'ün, hareketin önderi ve ideologu Necmettin Erbakan'ın adayı Recai Kutan karşısında genel başkan adayı olmasıyla başladı.

178 Mert, a.g.e., s 57

Partinin genç, değişimden yana ve en önemlisi iktidar olmak isteyen kadrolarının desteği genel başkanlık için yetmedi ancak bu girişim ile bir yol ayrımı yaşandı. Fazilet Partisi'nin 22 Haziran 2001'de Refah Partisi'nin devamı olduğu gerekçesiyle kapatılması üzerine yeni kurulan Saadet Partisi'ne geçmeyen bu kadro, 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurdu.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kısa isim olarak alışılmışın dışına Ak Parti ismini kullanması başarılı bir siyasal iletişim çalışması olarak görülebilir. Partinin kurulup hemen akabinde iktidara geldiği süreçte ülkede onlarca banka hortumlanmış, merkez sağ partiler yolsuzluk iddiaları arasında bunalmış, biri ara rejim sürecini desteklemiş, ülke tarihinin en büyük ekonomik krizini üçlü koalisyonla yaşamış durumdaydı. Partinin içinden ayrıldığı Fazilet Partisi ise Refah Partisi'nin devamı olduğu için kapatıldıktan sonra Necmettin Erbakan'ın siyasi yasağına rağmen halen daha o ve yakın çevresi tarafından tutucu bir siyaset tarzı güttüğü için devri geçmiş bir durumdaydı. Ülkenin sıkıntılı bir döneminde ampul işaretiyle birlikte "Ak" kısaltması bir siyasal iletişim çalışması olarak başarıya ulaşmıştır. Bu çalışma o derece başarıya ulaşmıştır ki, Adalet ve Kalkınma Partisi muhalifleri, "Ak" kelimesinin simgesel değerine karşılık olarak "AKP" kısaltmasını kullanmaktadırlar. Adalet ve Kalkınma Partisi'ne karşı insanların bakış açılarını "Ak Parti" ya da "AKP" kısaltmalarından hangisini kullandıkları ile tespit etmek mümkün hale gelmiştir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın 14 Ağustos 2001 tarihinde partinin kuruluş toplantısında yaptığı konuşmadan bazı satırbaşları, partinin kurulduğu atmosferin, hangi toplumsal tepkilere ve siyasal eğilimlere dayandığının görülmesinde yardımcı olacaktır.

"... Bu sayfa Türkiye Cumhuriyeti'nin güzel insanlarına, ülkemizin geleceği adına, yepyeni ve güçlü bir umudun kazandırılmasını, Türk siyaset hayatına Adalet ve Kalkınma Partisi'nin katılımını müjdeliyor... Şu dakikadan itibaren Türkiye'nin siyasi hayatında 'AK PARTİ' diye bir gerçek var... Bugün; Türk Siyaset Tarihi'ne her yönüyle şeffaf, seçmenin sorgulamasına ve denetimine açık, yepyeni bir siyasal örgütlenme modelinin kurulduğu gün olarak geçecek, Bugün; Türk Siyaset Tarihi'ne;

Koltuğa değil, hizmete sevdalı insanların kurduğu AK PARTİ'nin doğum günü olarak geçecek... Bu gezilerimiz sırasında insanlar bize; 'Yorgunuz, üzgünüz, kırgınız ve gelecekten Umutsuzuz' dediler. Bize bizzat onlar, 'sizi bekliyoruz' dediler... 'Türkiye'nin geleceği daha demokrat, daha zengin, daha özgür olsun diye başlattığımız yürüyüşü engellemeye çalışanlar var. peki ya onlara ne diyeceksiniz?' diye sordum. Bana ne cevap verdiler biliyor musunuz? 'TÜRKİYE BİZİZ!' dediler...'1299'da da 29 Ekim 1923'te de Türkiye hep bizden doğmuştur ve gelecekte de zorluklar karşısında ayakta kalabilmek için moralini, enerjisini, direncini, bizden almaya devam edecektir. Sizi engellemeye çalışanlar, unutmasınlar ki, gözümüz gibi bakıp büyüttüğümüz, evlatlarımızı, Türkiye'nin selameti için gözünü kırpmadan her tehlikenin üzerine gönderenler; ülke sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri üretenler hem de o sanayinin ürettiklerini tüketenler, devletini bir yandan vergileri diğer yandan da dualarıyla destekleyenler hep bizlerdik. Ve bizler; bu toprakları, bu topraklarda yaşayanları, şimdiye kadar hiç satmadık, bundan sonra da satmayacağız'... Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla bugün bu çığlık, Ankara'nın ortasına düşmüştür. Bunu bilesiniz!.. Ülkenin tarihini ve kültürel unsurlarını bitmez tükenmez bir enerji kaynağı olarak gören değişim ve dönüşümden rahatsız olmayacak kadar kendine ve millete güvenen AK PARTİ, toplumun bu teveccühünden doğan enerjiyi yönetime taşımak için yola çıkmıştır zaten... Daha en baştan söylemeliyim ki partimiz kişilikleri hedef alan çirkin polemiklere dayalı bir siyaset anlayışının şiddetle karşısında olacaktır. 'Diyaloga hoşgörüye açık, uzlaşmacı ve birleştirici bir dil kullanmayı' kendisine ilke edinen partimiz... bir uzlaşma kültürünü egemen kılmak amacıyla yola çıkmıştır. İnsanlığın bugüne kadar keşfettiği en mükemmel yönetim biçimi olan 'Demokrasi' adını verdiğimiz siyasal sistemin... bu yeni siyasi partide asla bir 'lider diktatoryası' oluşmayacaktır... Partimizin Türk siyaset hayatında getireceği diğer öncü bir tavır ise siyasetçilik makamını bir 'kolay servet ve imtiyaz elde etme aracı' olarak görme hevesine son verecek oluşudur... Ben ve arkadaşlarım; milletimize yıllardır acımasızca dayatılan 'fetret devrini'nin gerçekte 'yegane ve değişmez kaderimiz' olduğuna inanmıyoruz! 'İkinci' hatta 'üçüncü' sınıf bir demokrasi modeliyle yönetilmek bu büyük milletin alın yazısı değildir diyoruz. Hak kısıtlamaları, özgürlük ihlalleri ve işkence nedeniyle başka ülkelerden azar işitmek bu ülkenin kaderi değildir, diyoruz. Dünyanın hatrı sayılır zenginlikte yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olup da, uluslararası finans kuruluşlarının kapısında

adeta 'dilenci' gibi beklemek bu milletin alın yazısı değildir, diyoruz!.. açlık sınırının altında yaşayan insanların görüntülerini izlemek, bu büyük milletin alın yazısı değildir... Yeryüzünde en büyük uygarlıklardan birini kurmuş, kültürde, sanatta, ticarette, askerlik biliminde ve devlet yönetim modelinde dünyaya yüzlerce yıl örnek olmuş bir milletin mirasçılarıyız... Ulaştığı ekonomik refah düzeyiyle, hukuk, eğitim, adalet sistemleriyle, bu arada yüksek standarttaki demokrasisiyle Avrupa'yı insanımızın ayağına getirmeyi hedeflediğimiz için 'AB Üyeliği'ne EVET diyoruz...”[179]

Recep Tayyip Erdoğan'ın partisinin kuruluşunu deklare ederken yaptığı bu konuşma, yukarıda değinilen ülkenin siyasi ortamı hakkında fikir vericidir. Partiler arasında süren sert gerilimlerin düşmanlıklara döndüğü, yolsuzluk iddialarının hemen her partiye mensup insanları hedef aldığı bir ortamda, ülkenin ekonomik durumunun tarihin en büyük krizi sonrasında ağır yaralı oluşu ve ülkenin potansiyelinin kullanılamadığı bir tablo içerisinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi; lideri ve kadrolarının iyi teşkilatçılığıyla, milli görüşten merkez sağa yaptıkları köklü açılımı “merkez sağın 21. yy'da neye karşı durduğu, neyden yana tavır alması gerektiği ve genel felsefesi”nin tanımını aynı kulvarda oldukları diğer siyasi partilerden daha iyi yaparak siyaset sahnesinde yer aldılar.

3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'ne gidilirken muhalefetin bölünmüş ve yıpranmış yapısı halkı yeni tercihlere itmiştir. 1999 yılında meclis dışında kalan Cumhuriyet Halk Partisi kendisine 28 Şubat sürecinden miras kalan laiklik kaygısı üzerine kurulu rejim bekçiliği siyasetini sürdürmüştür. İktidarın en büyük alternatifinin de milli görüşten ayrılan bir kadronun değişim iddiaları arasında kurduğu bir parti olması, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu siyaset anlayışının toplumda daha çok karşılık bulmasını sağlamıştır.

3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'nden Adalet ve Kalkınma Partisi birinci parti olarak çıkmıştır. %34.2 oy alan parti 365 milletvekili kazanmıştır. İkinci parti olan Cumhuriyet Halk Partisi ise %19.3 oy alarak 177 milletvekili kazanmıştır. 1999 seçimlerinde meclise giren partilerin hiçbiri bu seçimlerde barajı aşamamışlardır.

179 Besli, Özbay, a.g.e., s 284 – 292

Doğru Yol Partisi %9.5 oy almıştır ve Demokrat Parti'den bu yana devam eden misyon ilk kez meclis dışında kalmıştır. Bu sonuç üzerine Tansu Çiller aktif siyasetten ayrılmıştır. Bir önceki hükümetin koalisyon ortaklarından Milliyetçi Hareket Partisi %8.3 oy almıştır. İşadamı Cem Uzan'ın kurduğu Genç Parti %7.2 oy alarak Doğru Yol Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin meclise girmesini engellemiştir. Bu seçimlerde dikkat çeken dört sonuç vardır. Demokratik Halk Partisi %6.1 oya ulaşmıştır. 1995 ve 1999 seçimlerinde %4 ve %4.7 oy alan Halkın Demokrasi Partisi'nin devamı olan parti önemli bir oy artışı yaşamıştır. Merkez sağın Doğru Yol Partisi'yle beraber ikinci temsilcisi Anavatan Partisi ise %5 oy almıştır ve Mesut Yılmaz bu sonuç üzerine parti liderliğini bırakmıştır. Milli görüşün bu seçimlerdeki partisi olan Saadet Partisi ise %2.4 oy alabilmiştir ve gelenekçi kanadın toplumsal gelişmelerden uzağa düştüğü bir nevi kanıtlanmıştır. 1999 seçimlerinin birinci partisi olan Demokratik Sol Parti ise 2001 ekonomik krizinin faturasının çıkarıldığı en büyük aktör olmuştur. Partinin lideri Bülent Ecevit'in ağır sağlık sorunları da eklenince parti sadece %1.2 oy alabilmiştir.

Seçimlere dair önemli bir diğer gösterge de, halkın yeni siyasi partilere gösterdiği ilgidir. Cumhuriyet Halk Partisi ve lideri yeni bir söylem üzerine seçimlere girmiş olsalar da bu değerlendirmenin dışında tutulmalıdırlar. Seçimlerden bir yıl önceki süreçte kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi ile Genç Parti'nin oyları toplamı %40'ı aşmaktadır. Seçmenlerin yarıya yakın bir kısmı oy verirken daha önce denenmemiş olan ve yeni bir söylemle ortaya çıkan partilere yönelmiştir. Bu gösterge bize 28 Şubat sonrasında rayından çıkan Türk siyasetinde halkın yeni bir arayış içinde olduğunu gösteren önemli bir göstergedir. Bir diğer dikkat çeken nokta ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Genel Başkanı ve bu siyasi hareketin lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olması sebebiyle seçimlerde aday olamamasıdır. Bu duruma rağmen alınan oy, halkın partiden beklentilerinin büyük olduğunu ve liderine güveninin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

18 Kasım 2002 tarihinde partinin ikinci adamı Abdullah Gül'ün başbakanlığında kurulan hükümet sürecinde yapılan anayasa değişikliği ile Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekilliği yolu açılmıştır. Siirt'de yenilenen seçimlerin ardından Recep Tayyip Erdoğan milletvekili seçilmiştir ve 14 Mart 2003 tarihinde I.

Recep Tayyip Erdoğan hükümeti kurulmuştur.

2004 yılında yapılan yerel seçimler Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yükselişinin sürdüğü bir seçim olmuştur. Seçim sonuçlarına göre Adalet ve Kalkınma Partisi iki sene önceki genel seçimlere göre oylarını 7 puan arttırmış ve %41.6 oy ile birinci parti olmuştur. Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kayseri, Kocaeli, Konya, Sakarya ve Samsun Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını Adalet ve Kalkınma Partisi kazanmıştır, partinin kazandığı belediye sayısı 3193 belediye içerisinde 1750'dir ve toplam belediye sayısının %54'üdür. Cumhuriyet Halk Partisi ise %20 oy alarak 467 belediye başkanlığı kazanmıştır. İzmir ve Mersin Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını Cumhuriyet Halk Partisi kazanmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi %10.1 oy ile 247, Doğru Yol Partisi %9.4 oy ile 388 belediye kazanmıştır. Saadet Partisi %4.7, Demokratik Halk Partisi ile seçim ittifakı yapan Sosyaldemokrat Halk Partisi %4.6, Anavatan Partisi %2.7, Genç Parti %2.4, Demokratik Sol Parti ise %1.9 oy almıştır.

2007 yılında yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde yaşanan gerilim ve e-muhtıra olarak bilinen Genelkurmay Başkanlığı açıklaması ile siyasete yeniden müdahale girişimi üzerine Adalet ve Kalkınma Partisi erken seçim kararı alarak, yaşanan süreçte milleti hakem olarak tayin etmiştir. Cumhuriyetin tehlikede olduğu, rejimin iktidar tarafından değiştirilmek istendiği, insanların hayat tarzlarına müdahale edileceği şeklinde bir gündemle girilen 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri'nde Adalet ve Kalkınma Partisi, seçime giren parti sayısının çokluğuna rağmen % 46.5 oy almıştır ve 341 milletvekili kazanmıştır. Demokratik Sol Parti ile "solda birlik" söylemi üzerine seçimlere giren Cumhuriyet Halk Partisi'nin rejim tehlikesi üzerine inşa ettiği seçim stratejisinin çöküşüyle %20.8 oy alabilmiştir ve 112 milletvekili kazanmıştır. 2007 yılında terör eylemlerinin artması üzerine yeniden hareketlenen toplumsal refleksten güç alan Milliyetçi Hareket Partisi ise %14.2 oy alarak 71 milletvekili kazanarak meclise girebilen üçüncü parti olmuştur. Seçime birçok ekonomik vaat ile giren Genç Parti ise %3 oy alabilmiştir. Milli görüşün partisi olan Saadet Partisi ise %2.3 oy alabilmiştir. Bu seçimlere bağımsız adaylarla girerek %10'luk seçim barajı engelini aşmayı amaçlayan, Demokratik Halk Partisi'nin devamı olan Demokratik Toplum Partisi ise 23 milletvekili ile mecliste

temsil edilmiştir.

2002 – 2007 arasında yaşanan süreçte Doğru Yol Partisi'nin başına Mehmet Ağar, Anavatan Partisi'nin başına ise 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nden milletvekili seçilen ve kısa bir süre Kültür ve Turizm Bakanlığı yapan Erkan Mumcu geçmiştir. İki parti 2007 seçimleri öncesinde "sağda birlik" mesajıyla iki partiyi Demokrat Parti adı altında birleştirme girişimlerinde bulunmuşlardır ancak bu girişimin başarısız olması üzerine Anavatan Partisi seçimlere girememiştir. Demokrat Parti adını alan Doğru Yol Partisi ise %5.4 oy alarak meclis dışında kalmıştır. Bu seçim sonuçlarıyla beraber merkez sağı temsil iddiasında olan Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi siyaset sahnesinin dışında kalmışlardır. Merkez sağı temsil yetkisinin ise Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından kazanıldığı ortaya çıkmıştır. Seçimlerden sonra 29 Ağustos 2007'de kurulan II. Recep Tayyip Erdoğan hükümeti bu çalışmanın hazırlandığı 2011 başı itibariyle hala görevdedir.

2007 genel seçimleri öncesinde yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi sürecinde hazırlanan ve referanduma sunulan anayasa değişikliği oylamasında %69 oranında evet oyu, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasi bir başarısıdır. 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan referandum sonucuna göre Cumhurbaşkanı halk tarafından beş yıllığına seçilecektir ve en fazla iki dönem görev yapılabilecektir.

2009 yılında yapılan yerel seçimler Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk kez oy kaybı yaşadığı seçimler olmuştur ancak Adalet ve Kalkınma Partisi açık ara birinci parti konumunu korumuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi %38.3 oy alarak 2903 belediye içerisinden 1442 belediye başkanlığı kazanmıştır, bu toplam belediye sayısının %49'udur. Cumhuriyet Halk Partisi ise %23 oy alarak 503 belediye başkanlığı kazanmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi %16 oyla 483 belediye kazanmıştır. Seçimlerde dikkat çeken husus Demokratik Toplum Partisi'nin Türkiye'nin dördüncü partisi konumuna gelmesidir. %5.7 oy alan Demokratik Toplum Partisi 96 belediye kazanmıştır. Genç bir genel başkan olan Numan Kurtulmuş önderliğinde seçimlere giren Saadet Partisi ise %5.2 oy alarak 1995 yılından bu yana milli görüşün oylarını ilk kez arttırmıştır ve 80 belediye kazanmıştır. Genç bir genel başkanla seçimlere giren Demokrat Parti ise %3.8 oy alarak 148 belediye kazanmıştır. %2.8 oy alan

Demokratik Sol Parti 60, %2.3 oy alan Büyük Birlik Partisi 20 belediye kazanmıştır. Siyaseten bitme noktasına gelen Anavatan Partisi ise %0.7 oy alarak 16 belediye kazanabilmiştir.

2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumunda ise %58 evet oyuyla Adalet ve Kalkınma Partisi istediği anayasa değişikliklerini halka onaylatmıştır. Yargı yapılanmasında birçok önemli değişikliğin kabul edildiği referandum Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasi yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır.

12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi oylarını üç seçim üst üste arttıran tek siyasi parti olmuş ve %49.9 oy alarak Türk siyasi tarihinde ulaşılması güç bir rekora imza atmıştır ve tek başına iktidarını sürdürmüştür. Cumhuriyetin yüzüncü yılı olan 2023 vizyonu ve üçüncü iktidar döneminin "ustalık dönemi" olarak adlandırıldığı bir seçim kampanyası yürüten Adalet ve Kalkınma Partisi başarılı seçim kampanyalarına birini daha ekleyerek Türk siyasi tarihindeki önemini şimdiden kanıtlamıştır. Bu çalışmanın yapıldığı tarih itibariyle yapılan son seçim 2011 genel seçimleridir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar olduktan sonra girdiği bir genel, iki yerel seçim ve iki referandumdan başarıyla çıkmasının altında yatan sebeplerin siyasi boyutlarını yukarıda inceledik. Türkiye'nin merkez sağ iktidarların tek başına iktidar olduğu dönemlerde yaşadığı ekonomik atılım süreçlerinin bir benzeri de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda olduğu 2002 – "şimdilik" 2011 arasında yaşanmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde büyüme, 2003'de %5.3, 2004'de %9.4, 2005'de %8.4, 2006'da %6.9, 2007'de %4.7, tüm dünya finans piyasalarının çöktüğü küresel ekonomik kriz yılı olan 2008'de %0.7, krizin devam ve toparlanma yılı olan 2009'da %4.7 olmuştur. Çalışmanın hazırlandığı tarih itibariyle 2010 yılı verileri açıklanmamıştır ancak yılın ilk iki çeyreğinde Türkiye son on yılda ilk kez iki çeyrek arka arkaya çift haneli büyüme kaydetmiştir. 2010 yılı birinci çeyrekte %11.7, ikinci çeyrekte %10.3 büyüme rakamlarına ulaşılmıştır. 2003 yılında %18.4 olan enflasyon, 2004 yılında %9.3, 2005 yılında %7.7, 2006 yılında %9.6, 2007 yılında %8.3, 2008 yılında %10, 2009 yılında %6.5, 2010 yılında %6.4 olmuştur. 2011 yılı Ocak ayı enflasyon rakamı ise son 41 yılın en düşük seviyesi olan %4.9 olmuştur. 1971

muhtırası ile devrilen II. Süleyman Demirel hükümetinden bu yana enflasyon ilk kez bu orana gerilemiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde yapılan belli başlı icraatlara bakıldığı zaman, arkasında bu kadar güçlü bir toplumsal desteği nasıl sağladığını anlamak konusunda önemli ipuçları bulmak mümkündür.

Türkiye Avrupa'nın altıncı, dünyanın on yedinci büyük ekonomisi konumuna geldi, borsanın işlem hacmi 422 milyon TL'den, 2 milyar 681 milyon TL düzeyine geldi, devlet bankaları kar eder bir konuma geldi, Türkiye'nin döviz rezervi 26.8 milyar dolardan 70 milyar dolara geldi, Türk müteahhitlik sektörü dünyada üçüncülük konumuna ulaştı, enflasyon tek haneli rakamlara geriledi, esnafa devlet bankalarından kullandırılan kredi miktarı 154 milyon TL'den 3.3 milyar TL'ye ulaştı, Merkez Bankası gecelik faiz oranları %44'ten %6.5'e geriledi, ihracat 36 milyar dolardan 102 milyar dolara ulaştı, IMF'ye olan borç 23.5 milyar dolardan 6.8 milyar dolara geriledi, kamu borçlarının GSMH'ya oranı %61.4'ten %29.1'e geriledi, kamu işçilerine reel olarak %25 zam yapıldı, özürlü maaşlarında %855 oranında artış sağlandı, hayvancılık sektörüne yapılan destek 1 milyar 868 milyon TL'den 5 milyar TL'ye ulaştı, 2002 – 2008 arasında ortalama %6.1 oranında büyüme sağlandı, çiftçiye verilen kredi 227 milyon TL'den 7 milyar TL'ye ulaştı ve çiftçiye verilen kredinin faiz oranı %59'dan %15'e geriledi, Sağlık Bakanlığı bütçesi 4 milyar TL'den 13.4 milyar TL'ye çıkarıldı, hastanelerde hasta bakım odası sayısı 6 bin 643'ten 17 bin 266'ya çıkarıldı, sağlık ocakları sayısı bin 572'den, 5 bin 268'e arttırıldı, devlete bağlı hastanelerin birleştirilmesi ile hastanelerde iş yükü azaltıldı ve teknik kapasiteleri arttırıldı, 20 bin hastaya bir uzman hekim düşerken bu sayı 2 bin hastaya bir hekim oranına getirildi, ilaç fiyatlarında %80'e varan indirimler yapıldı, sağlık ocaklarında sosyal güvenlik belgesi aranmaksızın tedavi verilmeye başlandı, yoğun bakım yatak sayısı 869'dan 7 bin 392'ye çıktı, 18 yaşından küçük çocukların sosyal güvenlik dışında olmalarına bakılmaksızın tedavi edilmesi sağlandı, evinde el emeği ile üretim yapan kadınlara, muhtarlara, çiftçilere 15 gün prim ödeyerek 30 gün sigortalılık imkanı sunuldu, işverenlerin üzerindeki sigorta primi yükü %25 oranında azaltıldı, hiç geliri olmayan ya da asgari ücretin üçte birinden az kazananların sağlık primleri devlet tarafından ödenmeye başlandı, çiftçi ve esnafın hastane tedavisi sırasında

refakatçisinin masrafları devlet tarafından ödenmeye başlandı, genel sağlık sigortası ile tüm vatandaşlar sağlık hizmetleri kapsamına alındı, tarım sigortası emeklilerinin anne ve babaları da bakım kapsamına alındı, yatan hastaların ilaç ve tıbbı malzeme gereklilikleri ücretsiz yapıldı, yoksul ailelerin çocuklarına okul yardımı başlatıldı, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu'nun bütçesi 892 milyon TL'den, 2 milyar 365 milyon TL'ye yükseltildi, yoksul ailelere yapılan gıda ve yakacak yardımları sekiz yılda 12 milyar TL düzeyinde oldu, üniversite öğrencilerine verilen burs miktarı 200 TL'ye çıkartıldı ve her başvuru yapan öğrenciye verilmesi sağlandı, 142 bin derslik, 576 pansiyon ve yurt binası inşa edildi, okullara 738 bin bilgisayar gönderildi, 6 bine yakın sayıda okul inşa edildi, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi 7.5 milyar TL'den 28.2 milyar TL'ye arttırıldı ve bütçesi en büyük bakanlık konumuna geldi, en düşük öğretmen maaşı %180 arttırıldı, ders kitapları ücretsiz dağıtılmaya başlandı, bütün şehirlere üniversite açıldı, çiftçilere mazot desteği yapıldı, çiftçilerin faiz borçları silindi, işlenmiş gıdalarda KDV %18'den %8'e indirildi, kooperatiflere verilen kredi miktarı 1 milyar 477 milyon TL'ye ulaştı, su ürünü yetiştiriciliğine 374 milyon TL destek yapıldı bu alanda üretim 61 tondan 152 bin tona ulaştı, tarımda sigortalama işlemi başladı, hızlı tren projeleri hayata geçirildi, 12 hükümet ve 16 Bayındırlık ve İskan Bakanı eskiten Bolu Dağı Geçiş Tüneli açıldı, yurt içi sularda sefer halinde olan gemilere vergisiz yakıt verilmeye başlandı, 17 bin 565 km bölünmüş yol yapıldı, 16 yılda yarısı bitirilemeyen Karadeniz Sahil Yolu Projesi bitirildi, hava taşımacılığı yaygınlaştı yurtiçinde 45 noktaya uçuş yapılan bir duruma gelindi, sabit ve cep telefonu konuşma ücretleri %12 ila %85 oranında ucuzlatıldı, doğalgaz boru hattı kapasitesi 4 bin 510 km'den 11 bin 332 km'ye çıkartıldı doğal gaz kullanan il sayısı dokuzdan altmış altıya ulaştı, TOKİ aracılığıyla 433 bin aile ev sahibi oldu, 170 bin gecekondunun yerine kentsel dönüşümle yeni konutlar verilmesi süreci başladı, orman köylülerinin Çevre ve Orman Bakanlığı'nın işlerinde çalışmaya başlatılması ile gelire ortak olmaları sağlandı, 853 bin hektar alanda sulu tarıma başlandı, KÖYDES ve BELDES projeleri ile köylerin ve nüfusu 10 binin altında olan belediyelerin altyapı ihtiyaçları karşılandı, içme suyu ve yolu olmayan köy kalmadı.[180]

180 Rakamlar ve bilgiler www.akicraatlar.com web sitesinden alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Söylem Analizi

3.1 Yöntem Üzerine

Sosyal bilimlerde hakim olan yaklaşımları başlıca pozitivizm, fenomenolojik yaklaşım ve eleştirel okuldur. İki siyasi liderin kendi partilerinin ülke çapında örgütlenme unsuru olan teşkilatlarına yaptıkları konuşmaları inceleyen bu çalışmada, fenomenolojik (yorumlayıcı) yaklaşım esas olarak benimsenmiştir.

Fenomenolojik yaklaşımın kurucusu olan Ord. Edmund Husserl fenomenolojik yaklaşımı deklare ettiği beş makalesini 1907 yılında yayınladı; eserlerinde bu yaklaşımı nitelerken "bilmenin özvarlığa kattığı tatmin"[181]den yola çıkmaktadır ve "bilginin eleştirilmesi/araştırılması"[182] kavramıyla da bilinenlerin ne derece doğru olduğunun anlaşılabilmesi için görünenin arkasına bakmayı önermektedir. Fenomenolojik yaklaşım öncesinde yapılmış bu tarz çalışmaları "doğrudan hislerle"[183] yapılmış çalışmalar olarak niteleyen Husserl, aynı zamanda sosyal bilimlerde "çalışmanın sonunda neye ulaşıldığı"[184] sorusuna da net bir yanıt veremeyecek bir yaklaşım ortaya koyduğunu belirtirken; "her çalışmanın sonunda daha yolun başında olan bir öğrenciyim"[185] demiştir.

"Fenomenolojinin içebakış yöntemini kullanıyor olmasının nedeni, bir başka kişinin ne deneyimlediğini gerçekten bilebilmemizin tek yolunun, onu kendimiz için deneyimlememiz olmasıdır."186

"Deneyimlerin betimlenmesiyle yorumlar öylesine iç içe geçmiştir ki, bunlar sıklıkla tek bir şey haline gelirler. Deneyimi anlatmak için yorum özseldir, keza deneyim yorumu içerir."187

---

181 Edmund Husserl, çev: Lee Hardy, **The Idea of Phenomenology**, Kluwer Academic Publishers: Dordrecht Hollanda, 1999, s 1 - 4
182 Husserl, çev: Lee Hardy, a.g.e., s 1 - 4
183 Husserl, çev: Lee Hardy, a.g.e., s 1 - 4
184 Husserl, çev: Lee Hardy, a.g.e., s 1 - 4
185 Husserl, çev: Lee Hardy, a.g.e., s 1 - 4
186 Mutlu, a.g.e., s 107
187 Mutlu, a.g.e., s 107 - 108

"Yorumlayıcı yaklaşımın özelliği, insanların olguları yaşadıkları şekilde açıklama yaklaşımını benimsemesidir. Pozitivist yaklaşımlardan farkı, sosyal olayları fen bilimcilerin yaklaşımı ile izah etmenin geçerliliğini reddetmesidir. Sosyal olaylar/olgular yaşandıkları şekilde incelenmeli ve açıklanmalıdırlar. Bu yaklaşımın temelinde insan davranışını anlamak için onu yorumlamak ve aynı zamanda yorumların tamamen objektif olmayacağı gerçeğini kabul etmek gereği yatmaktadır."188

"Yorumlayıcı yaklaşım, deneklerin sosyal olguya atfettikleri anlamlara odaklanmayı tercih eder. Böylece araştırmacı 'ne, niçin oluyor?' sorusuna cevap bulmaya çalışır."189

Bu çalışmada incelenen büyük kongre konuşmalarının en önemli özelliği, siyasi partinin lideri ve başbakan makamlarında olan inceleme konusu olan kişilerin; aynı zamanda toplum nazarında güçlü birer siyasi figür, önemli birer lider olmalarıdır. Büyük kongre ortamı; siyasi partinin bütün organizasyonun bir arada olduğu ve geleceğe dair "lider"in net mesajlar verdiği platform olmasıdır. "Yorumlayıcı yaklaşımın bir diğer özelliği de izah yaparken olgunun gerçekleştiği ortamı, çevreyi dikkate almasıdır."190

Bu çalışma iki siyasi liderin büyük kongre konuşmalarını incelemektedir. Bu bağlamda seçilmiş örnek olaylar birbiriyle benzer durumlardan tespit edilmiştir. "Böyle bir çalışmada veri toplama aracı olarak anketler mülakat, gözlem veya doküman analizleri kullanılabilir."191

Söylem analizinde seçilen örnek olay çalışmanın temelini oluşturur. "Örnek olay, 'bir veya az sayıda birbiriyle ilgili denek üzerinde yapılan ayrıntılı çalışma' şeklinde tanımlanabilir."192

---

188 Remzi Altunışık ve diğerleri, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri,** Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2004, s 55
189 Altunışık, a.g.e., s 55
190 Altunışık, a.g.e., s 55
191 Altunışık, a.g.e., s 58
192 Altunışık, a.g.e., s 58

Bilimsel araştırmalar amaçlarına göre; keşfedici, tanımlayıcı ve açıklayıcı araştırmalar olarak sınıflandırılır. Bu çalışmada iki siyasi liderin büyük kongre konuşmaları karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve söylemlerinin üzerinden yola çıkarak "merkez sağ siyasi liderlerin" atıf yaptıkları ve merkez sağın tarihinin incelendiği bölümde tespit edilmiş sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal olgulara dair mesajlarını, konuşmalarını yaparken ne şekilde kodladıkları ve söylemin arka planında neler olduğu tanımlanmaya çalışılmıştır. "Tanımlayıcı araştırmanın amacı bir örgüt, birey, grup, durum veya olgunun düzgün bir portresini çizmektir."193

Bu çalışma tanımlayıcı araştırma olarak sınıflandırılabilir. Ancak çalışmanın "Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset" başlıklı ikinci bölümünde; araştırma konusu olan siyasi liderlerin mensubu oldukları siyasal akım incelenecek ve çalışmanın "Sonuç" bölümünde iki siyasi liderin mensubu oldukları siyasal akımın tarihinden süzülerek gelen olgulara dair mesajlarını ne şekilde kodladıkları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

"Özellikle tez çalışmalarında danışmanlar, tanımlayıcı nitelikte araştırmalarda fazla memnun olmazlar. Bu yüzden araştırmacı danışmanın 'çalışma çok ilginç gözüküyor ama sonuçta bulgularının önemi nedir?' veya kısaca 'eee?' sorularına her zaman hazırlıklı olmalıdırlar. Bunun anlamı, araştırmacının daha derinlemesine tahlil yapması ve elde ettiği verilerden belli sonuçlara ulaşması gerektiğidir. Yani veriler değerlendirilmeli, verilere dayalı olarak sentezlere ulaşılmalıdır. Bunu yapmak, elbette olguyu tanımlamaktan daha ileri düzeyde bir yeteneği gerektirir. Tanımlar, yönetim ve ekonomik bilimciler için çok önemlidir. Ancak bunların birer sonuç değil, sonuca götüren araçlar olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Olgunun tanımlanması yetmez, aynı zamanda açıklanması ve imalarının ortaya konması gerekir."194

Çalışmada kullanılan veriler iki liderin partilerinin büyük kongrelerinde yaptıkları konuşmaların eksiksiz metinleridir. Bu bağlamda incelemede kullanılan veriler basılı kitap ve resmi internet sitesi kaynaklı olduklarından dolayı ikincil veri

193 Altunışık, a.g.e., s 61
194 Altunışık, a.g.e., s 61

kapsamındadırlar. “İkincil veriler hem nitel hem de nicel araştırmalarda; hem betimleyici hem de açıklayıcı çalışmalarda kullanılabilirler. Kullanılan veriler tamamen ‘ham’ olabildikleri gibi (toplantı tutanakları) belli bir şekilde işlenmiş ve sınıflandırılmış olabilirler (bilançolar).”195 “Nüfus sayım bilgileri, anket sonuçlarından elde edilen veriler, temel gözleme dayalı veriler, özel kurumların arşiv bilgileri, gazete bilgileri ve internetten bulunabilecek diğer tüm kaynaklar ikincil veri kapsamında değerlendirilebilir.”196

Çalışmada kullanılan yöntem söylem analizidir. “Felsefe ve gündelik hayatı yakınlaştıran, Batılı bir felsefenin ürünü olarak söylem, basit olarak kullanılan dil ve dil pratiğidir. Dil kullanımı, sadece dilbilimin geleneksel öğeleri ile (cümle, paragraf, metin vs.) ile sınırlı değildir. Söylem, sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın diğer yönleriyle de ilişkilidir.”197

Çalışmanın konusu olan siyasal söylemlerin incelenmesi sürecinde söylem analizi yönteminin kullanılmasının sebebi; “Bir süreç olarak söylem, anlatım ve konuşma eylemlerinin içsel kurallarıyla düzenlenir.”198

Çalışmanın “Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset” başlıklı ikinci bölümünde incelenmiş olan tarihsel altyapının, liderlerin söylemlerine nasıl işlemiş olduğu ve hangi mesajların ne şekilde verildiği tespit edilmeye çalışılacaktır. “Entelektüel disiplinlerce kavrandığı üzere söylem, genelde düşünce sistemleri, Marksist bakış açısıyla da (Pecheux’un tanımında olduğu gibi) bir ideolojik mücadeledir.”199

İki siyasi liderin söylemlerinden yola çıkarak merkez sağ siyasetin sosyal köklerinin liderlerin konuşmaları nezdinde kitleyle kurulan iletişime nasıl yansıdığı incelenecektir. “Söylemler, hiçbir zaman ve hiçbir yerde tarafsız değildir; onlar subjektivitenin birer ürünüdür; saf söylem/ler yoktur. Söylemler, dilin objektif/nesnel durumlarını açıklamaz; onlar sosyal hayatın verileridir.”200

195 Altunışık, a.g.e., s 65
196 Kaan Böke (ed.), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri,** İstanbul: Alfa, 2009, s 326
197 Sözen, a.g.e., s 20
198 Sözen, a.g.e., s 20
199 Sözen, a.g.e., s 24
200 Sözen, a.g.e., s 28

Söylem analizi genellikle dilbilimsel bir çalışma olarak tanımlanır; Teun Van Dijk'a göre "Dil çalışmalarında, ağırlığı tek tek sözcüklerin, deyimlerin ya da cümlelerin incelenmesinden dilin fiili kullanım biçimlerinin yapılarının ve işlevlerinin çözümlenmesine, yani söyleme kaydıran bir yaklaşımdır."201 John Hartley'e göre ise "Söylem sadece bir konuşmacının kullanıldığı dille sınırlandırılamaz, o aynı zamanda iki kişi arasında sürüp giden karşılıklı iletişimi, dilbilimsel kuralları ve gelenekleri de kapsamaktadır."

Çalışmada kullanılacak yöntem olan söylem analizi; "sosyolojini veya sosyal psikolojinin klasik yaklaşımlarını kullanır."202

"Söylem analizi üç sacayağına dayanır: Birincisi, de Saussurecü anlayışa dayanan yapısalcı dilbilim; ikincisi, Wittgenstein'ın dilsel felsefesinden yararlanan post-pozitivizm; üçüncüsü dil felsefesinde Gadamer ve bir yarısı yapısalcılara, bir yarısı hermenutiğe dayanan Ricoeur'den etkilenen hermeneutik. Bu üç görüş bir sosyal teori olarak söylem teorisinin inşasına ve söylem analizinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Sosyolojide söylem teorilerinin çoğu, Wittgenstein'dan çok etkilenen Anglo-Sakson geleneğine dayanır."203

"Söylem analizi hakkındaki farklı yaklaşımlar insanı, onun bir sosyolinguistik çalışma, bir metin analizi, bir sosyal analiz ya da bir eleştirel analizden hangisi olduğu sorusuna yöneltebilir. Konuya farklı açılımlar getirilse de söylem analizi, bir sosyolinguistik çalışma, metin analizi, sosyal analiz ve bütün bu analiz türlerini içine alan refleksif ya da eleştirel bir analizdir. Bu analiz, dili bir eylem, iletişim formu, sosyal pratik olarak görme ve yorumlama özelliği taşır.", "herhangi bir söylem incelenirken analitik bir yöntem aranmaz."204

Söylem analizi ile içerik çözümlemesinin temel farkı; söylem; metnin kültürel, sosyal, tarihsel, ekonomik ve siyasal arka planını araştırırken, içerik

201 Mutlu, a.g.e., s 263
202 Mutlu, a.g.e., s 81
203 Mutlu, a.g.e., s 81
204 Mutlu, a.g.e., s 81 - 82

çözümlemesi ise “bir metnin açık ve net olan içeriği ile ilgilenmekte, açık olmayan mesajların üzerinde durmamaktadır.”205

Norman Fairclough’a göre “metin analizi, söylem analizinin bir parçasıdır.”206 Fairclough’un yaklaşımına göre söylem analizi sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi tablonun çizilmesinin ardından yapılacak metin analizi söylem analizini tamamlar. Bu bağlamda, çalışmada merkez sağ siyasetin tarihsel, sosyal, ekonomik, kültürel ve tabi ki siyasal tablosunu çizdikten sonra iki siyasi liderin büyük kongre konuşma metinleri incelenecek ve “Sonuç” bölümünde merkez sağ siyasetin liderlerin retoriklerine etkisine dair, söylem analiziyle ortaya çıkarılması amaçlanan bulgular ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.2 Söylem Kavramının Açıklanması

Akademik alanda kökenleri Antik Yunan'a kadar dayanan ve o dönemlerden bu yana “retorik” olarak da adlandırılan söylem, hitabet sanatının derinlemesine araştırılmasıdır. Söylem üzerine akademik birikimin temellerini atan Aristoteles'e göre retorik; “Verili bir durumda elde bulunan tüm inandırma araçlarını kullanabilme yetisi ya da gözetebilme sanatıydı.”[207]

Bir diğer önemli başvuru kaynaklarından Habermas retorik kavramına Aristoteles'e göre daha eleştirel yaklaşmıştır; “Dil kullanımının ya da dünyayı gerçekten görmenin yeni yollarını açınlayabilmekle birlikte, gündelik konularımızla ilgili işleri yürüttüğümüz sıradan, dünyevi iletişim alanlarındaki sorunları çözme kapasitesinden yoksundur”[208]

Söylem kavramının yapısal incelemesine baktığımızda ise; “Söylem hiçbir temele dayanmayan ya da dayandırılamaz bir şeydir. Söylem terimi, akademik hayatta pek sık kullanılan bir metafor olan 'temel' (foundation) terimiyle bir arada kullanılamaz, 'temel' metaforu, söylemi niteleyemez ya da söylemin kaderini

205 Yusuf Devran, **Haber Söylem İdeoloji,** İstanbul: Başlık, 2010, s 36
206 Devran, a.g.e., s 82
207 Mutlu, a.g.e., s 245
208 Mutlu, a.g.e., s 245

belirleyen bir şey olamaz.”[209]

“Felsefe ve gündelik hayatı yakınlaştıran, Batılı bir felsefenin ürünü olarak söylem, basit olarak kullanılan dil ve dil pratiğidir... Söylem, sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın diğer yönleriyle de ilişkilidir.”[210]

Söylemin, retoriğin, incelenmesi (söylem analizi) süreci bir çok farklı şekilde ve yöntemlerle yapılabilir. Söylemin genel olarak kendi yapısına uygun bir şekilde yani baştan sona bütünlük içinde incelenmesi için hatibin, hakkında söylem verilen konunun ve söylem içerisinde verilen mesajların analizi gerekir.

“Analiz için önemli olan konuşmanın bütünlüğüdür. Konuşma analiz edilirken, küresel ve yerel prensiplere dayanılarak açıklama yapılır: Küresel ilkeler (global principles), daha geniş anlamlarla bağlantı kurarak konuşmayı açıklar. Yerel ilkeler (local principles) ise anlatımlar arasındaki bağlantıları açıklar.”[211]

Söylem ve söylem analizi konusunda temel başvurulardan biri olan Van Dijk'e göre;

“

- Bizim hakkımızda olumlu şeyleri vurgula
- Onlar hakkında olumsuz şeyleri vurgula
- Bizim hakkımızda olumsuz şeyleri vurgulama
- Onlar hakkında olumlu şeyleri vurgulama

Bu dört olasılık 'ideolojik kare' olarak adlandırabileceğimiz kavramsal bir alan oluşturur. İçeriklerine gelince, anlamsal ve sözlüksel çözümlemeye uygulanabilirler, ancak 'vurgula' ve 'vurgulama' zıt ikilisinin kullanımı bir çok yapısal değişme biçimini olanaklı kılar: bizim iyi, onların kötü şeyleri hakkında uzun uzadıya ya da kısaca, belirgin ya da belirgin olmayan, açık ya da üstü kapalı bir

209 Edibe Sözen, **Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite,** İstanbul: Paradigma, 1999, s 19
210 Sözen, a.g.e., s 20
211 Sözen, a.g.e., s 114

biçimde, abartılarla ya da örtmecelerle, büyük ya da küçük manşetlerle, vb. konuşabiliriz."[212]

Yine Van Dijk'e göre; söylem vermesi gereken tüm mesajı vermeyebilir, karşı tarafın algısına güvenerek bazı noktalarda bilginin sadece bir kısmını ifade edebilir; "Söylem hakkında sahip olduğumuz zihinsel modellere dayalı olduğu, ve bir çok nedenden dolayı (bir dinleyicinin zaten sahip olduğu bilgi gibi) böyle bir modeldeki bilginin sadece bir kısmını ifade etmemizin gerekli olduğu açıklandı. Gerekirse kayıp bilgi böylece dinleyicilerden, yani dinleyicilerin genel sosyokültürel bilgilerinden ya da söylem için oluşturdukları bir modelde ortaya çıkan bütün önermelere bu nedenle söylemin 'imalı' anlamı denilebilir."[213]

Bu çalışmada söyleme genel yaklaşımımız Foucault'cu tarzda olacaktır diyebiliriz. Foucault'ya göre; "Söylem bir ibareler dizisi olmaktan öte bir şeydir. Toplumsal maddiliği ve ideolojik özgüllüğü vardır ve her zaman iktidarla üst üste binmiş durumdadır."[214]

Foucault'ya göre söylem analizi yapmak bir konuşma metnin ya da bir söylencenin kelime kelime analizi ve verdiği mesajları incelemekten çok daha öte bir arayıştır. Foucault'ya göre söylem analizi yoluyla her eylemin arka planında yatan tarihsel geçmişe ulaşılabilir ve söylem sahibinin kitleyi etkilemek adına ne tür manüpilasyonlara başvurduğu görülebilir. İktidar kavramı ve söylemi birbirinden ayrı tutmayan Foucault; fikirlerinden etkilendiği Louis Althusser'in "Devletin İdeolojik Aygıtları" eserinde ortaya koyduğu "devlet (iktidar) eline geçen her fırsatta kitleyi manipüle edebilmek için her ideolojik aygıtı kullanır" yaklaşımından ne denli etkilendiğini iktidar – söylem ikilisi üzerine inşa ettiği söylem tanımları ile ortaya koyar.

212 Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (ed.), Teun Van Dijk, **Söylem ve İdeoloji, mitoloji, din, ideoloji,** İstanbul: Su, 2003, s 58
213 Çoban ve Özarslan (ed.), Teun Vani Dijk, a.g.e., s 60
214 Mutlu, a.g.e., s 262

3.3 Süleyman Demirel'in Siyasi Yaşam

Cumhuriyetin ilk yetiştirdiği kuşağın bir ferdi olan Süleyman Demirel (doğum: 1924) 1965 yılından 2000 yılına kadar aktif siyasi hayatın içinde yedi kez Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yapmış bir siyasi figür olarak Türk siyasi hayatı içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Tek başına iktidar olduğu 1965 – 1971 yılları arasında Türkiye tarihinin en hızlı ekonomik büyümelerinden birini yaşamıştır ve bu dönem ülkenin sanayi toplumuna geçişi açısından önemli bir süreçtir.

"1960 yılından itibaren, sürekli, Türkiye'nin 'tarım toplumu olmaktan çıkıp, endüstri toplumu olması' gerektiğini tekrarlayan Demirel'in, AP lideri olarak, bu söyleme büyük katıkısı olmuştur. Zira, köy hayatının, şehirli aydınların sandığı gibi pastoral bir cennet olmadığını iyi bilen bir köy çocuğu olarak, köylünün özlemlerinin, ilk işarette, kolaylıkla bu yöne kayacağını biliyordu."[215]

Süleyman Demirel 1965 – 1971 yılları arasını şu şekilde tanımlar ve 1971 muhtırası olmasaydı 1973 vizyonunu şöyle tanımlar:

"... bir dört sene daha aynı icrayı devam ettirirsek Türkiye katlanacaktı. Türkiye 73'te katlanacaktı. Bu iddia ile geldik. 65'ten 73' Türkiye çok şey kazanmış olacaktı. Çok büyük devasa işlere başlamıştık, güzel programlara başlamıştık, güzel altyapı tesislerine başlamıştık."[216]

Bu sürecin dikkate değer bir diğer gelişmesi de, Türkiye'de sağ – sol kutuplaşmasının tırmandığı yıllar olmasıdır. Tüm dünyayı etkisi altına alan sol rüzgarların Türkiye'ye yansıması gecikmemiştir ve Türk gençliği ciddi bir ayrışma sürecine girmiştir. 1970'li yıllarda bu ayrışma süreci tırmandıkça, siyaset sahnesinde parti olarak yeni birer sağ aktör olan milliyetçi siyaset ve siyasal İslam güçlenmiştir. Süleyman Demirel'in 1970'li yıllarda söylemi incelendiğinde, kendisini iktidara taşıyan ve orada güçlü bir figür olarak klamasını sağlayan ekonomi başlığından daha çok sağ – sol olayları temasına kayan bir çizgi vardır. Söylemin 1979'da azınlık

215 Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi,** İstanbul: Selis, 2007, s 44 – 45
216 TRT Cumhurbaşkanları Belgeselleri, Süleyman Demirel

hükümetini kurana kadar giderek sertleşen üslubu, bir yandan ideolojik olarak inanılmış doğrular çerçevesinde solla mücadele, öte yandan merkez sağdan zihniyet olarak uzak olan daha radikal sağ akımlara oy kaptırmama çabasının bir yansımasıdır. 1979 yılında kurulan azınlık hükümetiyle beraber Süleyman Demirel'in gündeminde sağ – sol olayları önemini yitirmiştir ve 24 Ocak kararları ile beraber yeniden ekonomi ağırlıklı bir gündem oluşturulmuştur. Tabi ki bu süreçte ülkenin ekonomik sorunlarının en az sağ – sol kavgası kadar vahim bir boyuta ulaşması ve iktidar konumunda iken ülkede yaşanan anarşi sorununu gündeme getirmeme çabası da vardır. Süleyman Demirel'in ideolojik söylemle arasına 1960'lı yıllarda koyduğu mesafenin altında yatan etkenlerden birisi hiç şüphesiz 1960 darbesinin siyasetçiler üzerinde yarattığı derin travmadır. Ancak en önemli etkenlerden bir diğeri ise siyaseti iktidar makamında yürütmenin verdiği icraat özgüvenidir. İdeolojik söylemle arasına Süleyman Demirel'in nasıl mesafe koyduğunun bir delili olarak 1968 bütçe tartışmalarında yaptığı konuşmadan bir bölüm bize göstermektedir.

"Siz gidin oralarda ortanın solunu anlatın, Türk köylüsü size çeşmeyi, buğdayı, yolu, mektebi gösterecektir."[217]

1970'li yıllarda tek başına iktidara gelemeyen Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi'nin destekleriyle üç Milliyetçi Cephe Hükümeti kurmuştur.

1980 darbesiyle beraber Türkiye'de ekonomik liberalizasyon süreci ivme kazanmıştır[218] ve Anavatan Partisi iktidarı boyunca bu süreç hemen hemen tamamlanmıştır. Bir devlet politikası olarak bu süreç benimsenmiştir. Geçmişe dönülerek bakıldığı zaman Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi başta olmak üzere tüm ekonomik çalışmalarında liberal bir ekonomiden yana tavır aldığı ancak ülkede devlet dışında büyük çaplı yatırım yapabilecek bir sermaye birikimi olmadığından dolayı devletçilik ilkesinin sıkı sıkıya benimsendiği görülmektedir. Bu liberalizasyon sürecinin 1980'li yılların sonuna doğru oturmasında en büyük pay

217 Ayşegül Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel**, İstanbul: Bengi, 2008, s 147

218 **Türkiye Tarihi Cilt 5 Bugünkü Türkiye 1980 – 1995**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul: Cem, 1997, **2. Bölüm Siyasal Tarih**, Korkut Boratav, s 161

sahiplerinden birisi 24 Ocak kararlarını alan Süleyman Demirel olmuştur. 24 Ocak kararlarının 12 Eylül yönetimi tarafından benimsenmesini Süleyman Demirel şu şekilde açıklar:

"12 Eylül idaresi geldi, onlar bizim aldığımız tedbirleri yürüteceklerini ilan ettiler. Bizim aldığımız tedbirleri bizim adamlarımızla yürüteceklerini ilan ettiler. E o zaman bizim ne kusurumuz vardı? Tedbirimiz doğru, başına koyduğumuz adam doğru, yanlış olan neydi? Ama işte o gün de öyle geldi. Ve nedir mesele? Efendim anarşi önlenemiyor. Önleyin. Buyurun önleyin. Binaenaleyh, aslında 11 Eylül günü akan kan 13 Eylül günü durmuştur. E 13 Eylül günü duran kan 11 Eylül günü niye akıyordu diye sorarsanız bunun cevabı yoktur. Bu bir iktidar hareketidir. İktidarı ele geçirme hareketidir. İktidarı ele geçirmeyi aklına koyanlar genellikle bizim ülkemizde de, rejimin oturmadığı diğer ülkelerde de silahlı kuvvetlerin nüfuzunu kullanırlar. Bizim ülkemizin şanslı olan tarafı şudur ki, bizim ülkemizde silahlı kuvvetlerimiz kendilerini kullananların uzvundan sıyrılır ve silahlı kuvvetleri tahrip ettirmemek için orduyu siyasetin dışına atarlar, bu çok önemli bir olaydır. Yani 60'ta da böyle oldu, 71'de de böyle oldu, 80 sonrasında da bir yerden sonra böyle oldu."[219]

1980 darbesi ile gelen siyasi yasakların 1987 yılında kaldırılması üzerine, yaklaşık yedi sene boyunca siyaset sahasının dışında bekleyen Süleyman Demirel yeniden aktif siyaset sahnesine giriş yapmıştır. Dört yıl süren muhalefet döneminin ardından 1991 yılında yeniden Başbakan olan Süleyman Demirel, henüz on sene önce büyük ve adeta ölümüne bir mücadele içinde olduğu solla koalisyon kurmuştur. Bu koalisyonu getiren süreçse iktidarı kaybeden Anavatan Partisi'yle, Süleyman Demirel'in lideri olduğu Doğru Yol Partisi'nin aynı toplumsal tabana hitap eden merkez sağ partiler olmaları ve Süleyman Demirel'in Anavatan Partisi'ni bir siyasal aktör olarak tanımama eğilimidir. Süleyman Demirel'e göre "Anavatan Partisi darbe şartlarında ortaya çıkmış bir siyasi yapıdır ve yasakların kalkması ile beraber misyonu bitmiştir, merkez sağın gerçek temsilcisi olan kendisi ve kadrolarıdır."[220] Bu konu hakkında "ben tapulu arazime gecekondu yaptırmam"[221] sözü de tabloyu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Son Başbakanlığı sürecinde karşısına çıkan

219 TRT Cumhurbaşkanları Belgeselleri, Süleyman Demirel
220 Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi,** s 33
221 Şakir Süter, **Merkez Sağ'da Tapu Kavgası, Süleyman Demirel,** İstanbul: Mavi Ağaç, 2004, s 32

Cumhurbaşkanlığı fırsatını kaçırmamıştır ve 1993 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin IX. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı süreci Türkiye için istikrarsız yıllar olan[222] ve siyasete popülizmin hakim olduğu[223]1990'lı yılları kapsar. Yedi sene boyunca sekiz hükümet kurulmuştur ve bunların hepsi siyaseten zayıf koalisyon hükümetleridir. Ülke bu süreçte siyasal İslam'ın, merkez sağın gücünü, temsil kabiliyetini ve çizgisini yitirmesi üzerine[224], güçlenmesine ve birinci parti olmasına şahit olmuştur. Bu durum üzerine Türkiye halen daha tam olarak aydınlanmamış olan ve post modern darbe olarak nitelenen 28 Şubat sürecini yaşamıştır. 2000 yılında Süleyman Demirel'in görev süresi bitmiştir ve aktif siyasetten çekilmiştir.

Süleyman Demirel'in Türkiye'de bir siyasal simge olmasının altında yatan en önemli etken, köyden çıkan bir Başbakan olmasıdır. Merkez – çevre değerlendirmesiyle bakıldığı zaman, çevreden gelip merkeze yerleşen ilk siyasi liderdir. Merkez sağın Süleyman Demirel'den önceki fenomen ismi Adnan Menderes, Süleyman Demirel'in aksine varlıklı bir toprak ağasıdır ve döneminde siyaseten merkezi temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir milletvekilidir. Süleyman Demirel'den sonra gelen Başbakanlar arasında benzer bir hikayeye sahip tek isim Recep Tayyip Erdoğan'dır.

"Bir köy ağası olan Adnan Menderes'ten merkez sağın liderliğini devralan Demirel, önce okuyup mühendis olmuş, sonra yüksele yüksele başbakanlığa kadar gelmiş olan bir köy çocuğu olarak, sadece söyledikleri ile değil, kendi hayat hikayesi ile de, geniş kitlelerin özlemlerinin canlı bir modeli gibiydi."[225]

"... Yine bir köy çocuğu olarak, toplumsal – kültürel dışlanmanın üstesinden gelme yolu olarak ekonomik refahı görüyordu. 1970'te başbakan iken, hala 'Türk köylüsü'nün Türk vatandaşlığına terfi edemediğini düşündüğünden olsa gerek, partisinin büyük kongresinde yaptığı konuşmada; 'Türk vatandaşı şehirde hangi

222 Süter, **Merkez Sağ'da Tapu Kavgası, İlhan Kesici** s 90
223 Süter, **Merkez Sağ'da Tapu Kavgası, Mesut Yılmaz** s 57
224 Süter, **Merkez Sağ'da Tapu Kavgası, Süleyman Soylu** s 170
225 Mert, a.g.e., s 44

medeni imkanlara sahipse Türk köylüsü de o imkanlara sahip olacaktır. Aynı zamanda bu imkanları satın alabilecek güce de sahip olacaktır' demiştir."[226]

Süleyman Demirel'in siyasi hayatı ana kırılma hatları ile incelendiği zaman karşımıza, sürece göre pozisyon alabilen ve bu hamleleri ile başarıya ulaşan bir siyasi lider çıkmaktadır.

1965 – 1971 yılları arasında ekonomi ağırlıklı bir söylem ile iktidar gücünü ön plana çıkartan Süleyman Demirel, 1971 muhtırası sonrasın siyaseten biraz daha merkeze kaymıştır. Dönemin merkez anlayışı "sol tehlikesi"ne karşı milliyetçi – muhafazakar bir çizgiye doğru evrilmiştir ve muhalefet yıllarında Süleyman Demirel ekonomik sıkıntılara söyleminde verdiği yer kadar sağ – sol olaylarına ve anarşiye yer vermiştir. Söylemi radikal sağ partilere oy kaptırmamak adına merkezden daha sağa kaymıştır. Bu süreçte Türkiye'nin ekseniyle beraber Süleyman Demirel'in söylem ekseni de aynı yönde bir evrilme yaşamıştır. 1979 yılı sonunda yeniden iktidar olmasıyla beraber söylemde ağırlık kazanan başlık tekrardan ekonomi olmuştur ve Süleyman Demirel'in söyleminde yaşanan bu evrimi Türkiye aynı şekilde yaşamıştır. 1980 darbesi ile birlikte anarşi ülke gündeminden çıkmıştır ve ekonomi odaklı siyaset anlayışı, Turgut Özal gibi bir ekonomi bürokratının başbakan olması ile oturmuştur. 1980 darbesinden sonra siyasal pozisyon olarak daha da merkeze kayan Süleyman Demirel'in 28 Şubat süreciyle beraber ülkenin tehdit algısında ciddi bir ağırlığı olan "şeriat"a karşı pozisyon almıştır. Bu süreçte Cumhurbaşkanlığı makamında olması "devlet"i simgeler bir pozisyona kendisini oturttuğundan dolayı, siyaseten yaşanan bu evrilme daha net ortaya çıkmıştır.

3.4 Recep Tayyip Erdoğan'ın Siyasi Yaşamı

Türkiye'nin siyaseten istikrarsız yılları olan 1990'larda yıldızı parlayan dönemin genç kuşan siyasetçilerinden Recep Tayyip Erdoğan (doğum: 1954) henüz aktif siyasetin içerisinde başbakan olarak görevini sürdürmesine rağmen, Türk siyasi hayatında çok önemli bir yer edinmiştir. 1994 yerel seçimlerinde siyasal İslam'ın partisi olan Refah Partisi'nden İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir. Bu

226 Mert, a.g.e., s 45

seçim de dahil olmak üzere parti lideri olarak girdiği iki genel, iki yerel seçim ve iki referandumdan başarıyla ayrılarak 2011 yılı itibariyle on yedi yıldır girdiği hiçbir seçimi kaybetmemiştir.

Siyasete gençlik teşkilatında başladığı siyasal İslam'ın temsilcisi olan Milli Selamet Partisi günlerinden itibaren dikkat çeken bir siyasi figür. Partisinin yönetim anlayışının lidere biat üzerine olduğu bir ortamda birçok kereler fark yaratan çıkışlar yapmıştır. Bunların ilki 1976 yılında Milli Selamet Partisi Beyoğlu Gençlik Kolları İlçe Başkanı'yken, gençlik kolları il başkanlığını kazanmasıdır. 22 yaşında partinin ana kademe il teşkilatı ve genel merkez temsilcilerinin başkan olmasını istedikleri adaya karşı seçime girer ve kazanır.[227] 1977 yılında yapılan genel seçimlerde partinin oy kaybetmesi üzerine, partinin yönetim anlayışını eleştiren hareketin içinde yer alır ve 1978 yılında yapılan kongrede çıkartılan ikinci liste için aktif bir şekilde çalışır.[228] İkinci liste girişiminin temelini attığı, yıllar sonra devamı olarak kabul edilebilecek 200 yılında gerçekleşen ve "yenilikçi – gelenekçi" kavgası olarak adlandırılan Fazilet Partisi kongresinde partiyle yolları ayrılacaktır.[229]

1989 yılında Refah Partisi'nin Beyoğlu Belediye Başkan Adayı olmuştur. Partisinin İstanbul'da en zayıf olduğu ilçelerden birinden aday olmasının altında yatan amaç seçim kazanmak değildir. Bu seçimler Recep Tayyip Erdoğan'ın partisi için radikal olarak bile nitelenebilecek bir takım yenilikleri ilk kez sahaya inerek uyguladığı ve yıllar boyunca sürecek olan zaferler silsilesinin bir provası olarak görülebilir. Bu seçim sürecini Recep Tayyip Erdoğan şu şekilde anlatır:

"Beyoğlu Belediye Başkan Adaylığı'na ben talip oldum. Bu seçimleri bir fırsat olarak görüyordum. Çünkü, RP olarak bugüne kadar aldığımız oyların, almamız gereken oyun çok altında olduğuna inanıyordum. İnsanlar bize oy vermek istiyor; ama aramızda görünmez duvar, birbirimizle ilişki kurmamızı engelliyordu. 70'lerden beri bu duvarı bir türlü yıkamıyorduk. Eğer halkla ilişki kurmanın bir yolunu, yöntemini bulabilirsek, duvar yıkılacak ve biz Türkiye'nin birinci partisi

227 Hüseyin Besli, Ömer Özbay, **R. Tayyip Erdoğan Bir Liderin Doğuşu,** İstanbul: Meydan, 2010, s 31 – 33
228 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 41
229 Besli, Özbay, **a.g.e.,**s 42

olacaktır. Bu seçime katılarak, bir anlamda bu inancımı ispatlamak ve halkla aramızda yer alan duvarın yıkılmaz olmadığını göstermek istiyordum."[230]

Be seçimlerde Recep Tayyip Erdoğan'ın uyguladığı değişikliklerden bazıları, ilk kadın üyenin partiye kaydedilmesi[231] ve kadınların seçim çalışmalarında sahaya inmeleridir.[232] Üniversite öğrencisi başı açık genç kızların anket çalışmalarında ve saha çalışmalarında yer alması da partililerin büyük kısmından tepki çekmiştir. "Seçim çalışmalarında fahişeler çalıştırılıyor"[233] gibi ithamlarda bulunulmuştur. Beyoğlu'nun daha muhafazakar semtlerinde çarşaflı kadınlar, daha merkezi semtlerinde başı açık kızların çalışması programlanmış ve aynı şekilde sakallı, şalvarlı erkeklerin de belirlenen bölgeler dışında çalışmaması sağlanmıştır. [234]

Recep Tayyip Erdoğan seçimi kaybetmiştir ancak bu seçimlerin sonuçlarının şüpheli olduğu yönünde iddialar vardır.[235]

1989 seçimleri hakkında diğer bir önemli unsur ise, Le Monde gazetesinin Recep Tayyip Erdoğan'ın seçim kampanyasını izlemek üzere bir muhabir görevlendirmesidir. Muhabir yorumlarında "İslamcı Refah Partisi'nin sosyal demokrat görüşlü bu genç adayı, dikkatle izlenmeli!" demiştir.[236]

1989 yerel seçimlerinden sonra partisinin il başkanlığını İstanbul'un muhafazakar dünya görüşü ile tanınan Fatih semtinden taşıması, kendisinin ve çevresinde birleşenlerin bir kabuğu kırmak adına attıkları önemli büyük adımlardan biridir.[237] 1991 yılında milletvekili adayı olmuş, ilk sonuçlara göre kazandığı bildirilmesine ve mazbatasını almasına karşın tercihli oy sistemi nedeniyle mazbatası iptal edilmiştir.[238] Bu süreç ona partinin İstanbul İl Başkanlığı'nı sürdürmesini ve siyasi zaferler zincirinin ilk halkası olan belediye başkanlığının yolunu açmıştır. 1992

230 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 43
231 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 44
232 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 44
233 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 47
234 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 44 – 45
235 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 48 – 49
236 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 53
237 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 57
238 Besli, Özbay, **a.g.e.** s 74

yılında yapılan il kongresinde genel merkezin gönülsüz tavrına karşın teşkilatını arkasına alarak il başkanı seçilmiştir.[239] 1993 yılına ait, günümüze dair aydınlatıcı bir not da, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü üzerine Refah Partisi İstanbul İl Başkanlığı'nın düzenlediği "Cumhurbaşkanını Halk Seçsin Mitingi"dir.[240] 2007 yılında Başbakanlığı yıllarında bu değişikliği referandum ile uygulamaya sokmuştur.

1994 yılında yapılan yerel seçimlerde, 1989 yılında uyguladığı, partisi için yenilikçi metotlarını daha da geliştirerek uygulamıştır. Parti bünyesinde ilk kez seçim şarkısı kullanılmıştır.[241] Haftalık anket çalışmaları yapılmıştır ve bu çalışmalara göre sloganlar hazırlanarak sürekli farklı alanlarda mesajlar veren pankartlar şehrin dört bir yanına asılmıştır.[242] Siyasal iletişim çalışmaları kapsamında bakıldığı zaman, partinin seçim şarkısının kitlelere mal olmuş olan "fesuphanallah" adlı şarkı olması, şehrin isyanını dile getirmiştir.[243] Merkez – çevre değerlendirmesiyle bakıldığı zaman, çevreyi hedef kitle olarak belirlemiş olan partinin, "tutunamayanlar"ı hedefleyen seçim stratejisi kapsamında seçilen şarkı başarılı bir tercihtir. Seçimlerden bir gün önce şehrin her tarafına asılan "Tamam İnşallah" pankartları[244] da son derece etkileyici bir siyasal iletişim çalışmasıdır. Dindar – muhafazakar kitlenin, ülkenin yeni yeni varlığını hissettiren ve çevrenin ta kendisi olarak nitelenebilecek olan varoşların dilinin kullanıldığı bu seçim kampanyası başarıya ulaşmıştır. %25 oyla İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan'ın görevi devraldığı gün yüz binlerce insanın belediye binasına akın etmesi de[245], dışlanmış çevrenin kazandığı zaferi ne kadar büyük bir coşkuyla kutladığını göstermiştir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanı koltuğuna oturduktan sonra icraatlarıyla belediyecilik anlamında adeta bir fenomen haline gelmiştir. Haliç'in kirliliği[246], içme suyu sıkıntısı[247], kaçak yapılar[248] gibi sorunlarını

239 Besli, Özbay, **a.g.e.** s 81 – 83
240 Besli, Özbay, **a.g.e.** s101
241 Besli, Özbay, **a.g.e.** s 81 – 83
242 Besli, Özbay, **a.g.e.** s 117 – 132
243 Besli, Özbay, **a.g.e.** s 131
244 Besli, Özbay, **a.g.e.** s 131
245 Muhammed Pamuk, **Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan Ak Parti ve Kuruluş Felsefesi,** İstanbul: Birey, 2001, s 37
246 Pamuk. **a.g.e.**, s 51 – 56 – 60

çözmüş ve başta trafik olmak üzere, ulaşım[249] ve altyapı[250] gibi tamamen çözümü mümkün olmayan sorunlarının da hallinde önemli yol kat etmiştir. Ancak bu süreçte siyaseten önemli bir kırılma yaşanır ve 28 Şubat süreci ile Refah Partisi önce iktidardan ayrılmak durumunda kalır ardından kapatılır[251]. Yeni kurulan Fazilet Partisi'ne geçer. 28 Şubat sürecinin baskıları Recep Tayyip Erdoğan üzerine yoğunlaşmıştır. 12 Aralık 1997 tarihinde partisinin Siirt teşkilatının düzenlediği mitingde yaptığı konuşma nedeniyle Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılandı ve on ay hapis cezasına mahkum edildi.[252] Belediye başkanlığı görevinden alındı. Ceza almasına sebep olan Ziya Gökalp'in Asker Duası şiirine ait "minareler süngü, kubbeler miğfer; Camiler kışlamız, müminler asker" dizeleridir.[253] Bu dava sürerken "Recep Tayyip Erdoğan'ın savunma dosyasında yer alan ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'yla düzenlenen 'teknik yardımdan yararlanma hakkı' dikkate alınarak, Türkiye'nin seçkin hukuk uzmanları tarafından hazırlanan 'hukuki mütalaalar'da Erdoğan'ın Siirt'te yaptığı konuşmanın herhangi bir suç unsuru içermediği vurgulanıyordu."[254]

Abdullah Gül'ün, Recai Kutan'a karşı genel başkan adayı olduğu Fazilet Partisi kongresinde Recep Tayyip Erdoğan aktif bir şekilde yenilikçi kanadı desteklemiştir.[255] Bu akımın siyasi yasaklı doğal lideri kabul edilen Recep Tayyip Erdoğan, Fazilet Partisi'nin Refah Partisi'nin devamı olduğu gerekçesiyle kapatılmasının[256] ardından kurulan Saadet Partisi'ne geçmemiştir ve siyasi yasaklı olmasına karşın 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucu genel başkanı olmuştur.[257] Bu süreçte de 28 Şubat sürecinden beri devam eden baskılar sürmüştür, önce partinin kurucu üyesi ve genel başkanı olması sebebiyle görevden ayrılması Yargıtay tarafından istenmiş[258], ardından da milletvekili adaylığı Yüksek

247 Pamuk. **a.g.e.**, s 41 – 44 – 45
248 Besli, Özbay, **R. Tayyip Erdoğan Bir Liderin Doğuşu,** s 131
249 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 159 – 166
250 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 159 – 166
251 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 201
252 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 205
253 Pamuk, **a.g.e.,** s85
254 Pamuk, **a.g.e,** s 98
255 Besli, Özbay, **R. Tayyip Erdoğan Bir Liderin Doğuşu,** s 263
256 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 264
257 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 284
258 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 307

Seçim Kurulu tarafından onaylanmamıştır.[259] 2010 yılı referandumu ile gündeme gelen yüksek yargı – Adalet ve Kalkınma Partisi geriliminin altında yatan sürecin, Recep Tayyip Erdoğan'ın siyaseten yasaklanıp mahkum edilmesi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluş sürecinde yaşananlara kadar uzandığı görülebilir.

2002 yılında yapılan genel seçimlerden sonra partisi iktidar olmuş ancak başbakan olamamıştır. Yapılan Anayasa değişikliği ile siyasi haklarını geri kazanmıştır[260] ve Siirt'te seçimlerin yenilenmesinin ardından 2003 yılında milletvekili seçilerek meclise girmiş ve başbakan olmuştur.[261]

Siyasi hayatı boyunca kitle ile iyi bir ilişki kurmak konusunda son derece başarılı olmuş olan Recep Tayyip Erdoğan, bu özelliğini içinde yetiştiği ortamdan almıştır. "Çevre" olarak nitelenen sosyal yapıdan yetişmiş biri olan Recep Tayyip Erdoğan'ın, siyaseten yükselişi sırasında milyonları arkasına katarak yürümesinin altında yatan gerçek, tıpkı Süleyman Demirel'in iktidara gelişinde olduğu gibi, "bizden biri" imajına sahip olmasıdır. Varlıklı ve nüfuzlu bir ailenin içinden gelmeyişi, insanlarla kurduğu iyi diyalogların temelinde yatan en belirleyici unsurdur. Gençlik yıllarından itibaren siyaseten yetiştiği siyasal İslam akımı içerisinde her zaman değişim ve yenilikten yana tavır almış olması, bugün incelendiği zaman merkez sağa bir açılım yapma çabası olarak değerlendirilebilir. Geniş kitlelerin güvenini ve desteğini kazanmayı, o dönem içinde bulunduğu Refah Partisi için en önemli hedef olarak niteleyen Recep Tayyip Erdoğan, kendi kurduğu partisinde bunu başarmıştır.

28 Şubat sürecine karşı demokrasiden yana tutarlı duruşunu[262], yıllar sonra başbakanken yaşadığı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde korumuştur ve e-muhtıra olarak tanımlanan genelkurmay bildirisi[263] karşısında seçime gitmeye karar vererek tarihi bir seçim zaferi kazanmış, %47 oy almıştır.

Mitinglerde 2002 yılından beri sürekli tekrarladığı bir ritüel, kitleyle

259 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 318
260 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 353
261 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 353 – 355
262 Besli, Özbay, **a.g.e.,** s 193 – 199
263 Murat Yetkin, Radikal Gazetesi köşe yazısı 29.04.2007, http://bit.ly/lWAcSn

buluşmasında yakaladığı başarının altında yatan nedenleri görmek açısından önemlidir. Her mitinginin sonunda kendisinin söylediği "beraber yürüdük biz bu yollarda" şarkısının nakaratını meydandaki kalabalığa tekrar ettirerek, insanlarla kendisini özdeşleştirmekte, karşılıklı bir sinerji yaratmakta ve mitingleri interaktif bir havaya sokmaktadır.

Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasetin dışında hayatına dair en büyük tutkularından birisi futbol olmuştur. Gençlik yıllarında profesyonel olarak futbol oynamış ve başbakanlığı döneminde de Avrupa Birliği tarafından düzenlenen bir futbol turnuvasında sahaya da çıkmıştır.[264] Recep Tayyip Erdoğan'ın liderlik tarzı da bir teknik direktöre benzetilebilir. Yakın çalışma çevresi onu her zaman iyi bir takım lideri ve ekip ruhuna inanan bir lider olarak nitelemişlerdir. Çalışma tarzı incelendiği zaman gerçekten de elindeki ekibi, o süreçte işine en iyi yarayacak şekilde kullandığı görülebilir. Bu yaklaşımını şu şekilde tanımlamıştır:

"Sporda kolektif olmanın başarıya götüreceğine inanıyorum. Siyasette de kolektif bir kondisyonun neticeye götüreceğine inanıyorum. Hem siyasette, hem belediyecilikte takım oyunuyla bir neticeye vardık ve bundan sonra da bu şekilde neticeye varacağımıza inanıyorum. Hatta ülkemizin de yine ortak bir kolektif düşünce, kolektif bir akıl oluşturduğu anda nasıl başarılar elde edebileceğini ispatlamak mümkün. Yeter ki biz şu tekelci akılların temsili durumunda olan liderlik anlayışından kurtulalım, kolektif aklın temsili durumunda olan liderlik anlayışına bir an önce kavuşalım."[265]

2007 – 2009 arasında ekonomik gelişmelerin sekteye uğraması üzerine 2007 yılına kadar Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı yapmış, 2007 yılında da Dış İşleri Bakanı olarak görev yapan Ali Babacan'ı ekonominin koordinasyonundan sorumlu Başbakan Yardımcılığı'na getirmesi bir teknik adam mantığıyla örtüşmektedir. Aynı süreçte kabine dışında tuttuğu Bülent Arınç'ı Başbakan Yardımcısı olarak kabineye alması, siyaseten bir tek kendisinin önemli konularda görüş bildirebildiği iki yıllık süreci noktalamıştır. Bu süreçte Saadet Partisi'nin genç

264 http://bit.ly/m9MXLJ
265 Pamuk, a.g.e., s 77

bir genel başkanla yeniden hareketlenmesi, milli görüş tabanına en yakın isimlerden olan Bülent Arınç'ın yeniden aktif bir şekilde ön plana alınmasıyla doğrudan alakalıdır. 2009 yılında kendisinin başdanışmanı olan ve milletvekili olmayan Ahmet Davutoğlu'nu güçlü bir Dış İşleri Bakanı profili oluşturmak amacıyla meclis dışından bakan ataması da benzer bir reflekstir.

3.5 Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Büyük Kongre Konuşmalarının Karşılaştırmalı Söylem Analizi

Çalışmanın söylem analizi kısmında, Türkiye'de Merkez Sağ başlıklı bölümde incelediğimiz merkez sağ siyasetin tarihi ve zihinsel arka planından elde ettiğimiz çıkarımlar üzerine bir çerçeveleme yapılmıştır. Bu kapsamda iki siyasi liderin incelenen konuşmalarında geçen belirli kelimelerin ne sıklıkta kullanıldıkları, dönemin ülke ve partileri açısından şartları dikkate alınarak değerlendirilecektir. İki liderin anahtar kelimeleri kullanım sıklıkları karşılaştırılacak ve dönemin şartları dikkate alınarak değerlendirilecektir. Seçilen kelimeler önceki bölümde incelediğimiz merkez sağın tarihi geçmişi dikkate alınarak seçilmiştir ve merkez sağ siyasetin en çok vurgu yaptığı konular ve karşıt siyasi görüşlerle aralarında entelektüel zeminde yaşanan ihtilaflar dikkate alınarak belirlenmiştir.

Seçilen anahtar kelimeler demokrasi, cumhuriyet, adalet, milli irade, Allah, Türk, Atatürk, kalkınma, istikrar, yatırım, hürriyet (özgürlük) olarak belirlenmiştir.

Demokrasi, adalet, milli irade, kalkınma, istikrar, yatırım ve hürriyet (özgürlük) kelimeleri merkez sağın siyasi tarihi boyunca en çok atıf yaptığı ve icraatlarını üzerine yoğunlaştırdığı alanlar olduklarından seçilmişlerdir. Cumhuriyet ve Atatürk, iki partili sistem oluştuğundan bu yana sol kesimin, merkez sağı cumhuriyet devriminin karşı devrimini yapmakla ve Atatürk ilkelerinden sapmakla suçlamasından yola çıkarak seçilmişlerdir. Allah ve Türk kelimeleri ise yine sol kesimin, merkez sağı 1980 öncesinde aşırı milliyetçi akımları desteklemesi, 1980 sonrasında da dinin siyaseten istismarı ile suçlamasından dolayı seçilmişlerdir.

Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nde

yaptığı konuşması incelendiği zaman, anahtar kelimelerin kullanımları şu sıklıkta olmuştur:

Demokrasi 23, Adalet 12, Kalkınma 40, İstikrar 18, Allah 1, Türk 19, Cumhuriyet 6 (cumhuriyetin faziletlerine dikkat çeken atıf sayısı 3, eksiklik belirten atıf sayısı 1), Atatürk 6, Yatırım 49, Milli İrade 8, Hürriyet (özgürlük) 52.

Bu konuşmanın yapıldığı 1968 yılında Adalet Partisi tek başına iktidarda dördüncü yılını geçiriyordu ve bir sonraki yıl yapılacak seçimlere de iktidar olma şansı en yüksek parti olarak giriyordu. Ülkenin büyüme hızı %7, enflasyon ise %5'ti. Tüm dünyayı saran sol rüzgarlar Türkiye'de de ciddi bir etki alanına sahipti, öğrenci olayları, üniversitelerde boykotlar, sağ ve sol gruplar arasında çatışmalar sürüyordu. Ülkenin ekonomik büyümesi bu siyasal gelişmelerin gölgesinde kalmıştı. Demokrat Parti'nin ardılı olan Adalet Partisi ise mevcut konjonktürde sağ cenahın temsilcisi olarak marjinal sağ grupların güçlenmesinin önünü kesmek ve bu olası güçlenmelerin siyasal partilere evrilmesinin yaratacağı sağda bölünmeden çekindiğinden ve ayrıca henüz üzerinden on yıl bile geçmemiş olan darbenin yarattığı rövanş duygusundan mütevellit söylemini milliyetçi muhafazakar çizgiye iyice oturtmuştu. O dönem sağda bölünmeden duyulan endişeler gelecek on yılda gerçekleşti ve siyasal İslam'ı doktriner bir şekilde ortaya koyan Milli Görüş hareketi ve milliyetçiliği tekeline alan bir siyasal hareket Turancılık iyice güç kazanarak Türk siyasal hayatından birer düşünce akımı olmaktan çıkıp siyasal partilere dönüştüler.

Konuşmada cumhuriyet kelimesinin altı yerde kullanılmış olması, dönemin Adalet Partisi'nin söylemi ile uyuşmaktadır. Ağırlığı icraat olarak ekonomiye veren ve rejimle ilgili konulara, 1960 yılında yaşanan ve aynı siyasal akımın silah zoruyla iktidardan indirilmesinin ve bir başbakan ve iki bakanının idam edilmesinden dolayı, giremediği açıktır. Ordunun siyaset üzerinde gölgesi durmaktadır ve 1960 darbesini yapan kadrolar 1961 Anayasası ile ömür boyu sürecek olan “Tabii Senatörlük” ile yasama organının içindedirler. Cumhuriyet kelimesine konuşmada değinilen alanlar (Cumhuriyet hükümeti, Cumhuriyet Senatosu gibi isimler haricinde) genellikle devleti nitelemek için kullanılmıştır ve konuşmanın belli yerlerinden cumhuriyet rejiminin Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerine inşa edildiği belirtilmiştir, ki bu

görüş Türk sağının entelektüel mirasında ciddi dayanak noktalarından bir tanesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaptığı atılımlar, özellikle eğitim alanında olanlar övülmüştür, ki bu sürecin başarılı olduğunun en büyük kanıtlarından biri konuşmasını incelediğimiz Süleyman Demirel'in "çevre" olarak tanımlanan alanda büyümüş bir köylü çocuğu olarak başbakanlığa kadar uzanan hikayesidir. Bu noktada görmekteyiz ki Marshall McLuhan'ın "The Medium is the Message" başlıklı makalesinde[266] değindiği üzere, mesajı veren araç, yani bu incelemede Süleyman Demirel'in kendisi verdiği bu mesajın canlı bir örneğidir.

Demokrasi, adalet, milli irade ve özgürlük kelimelerinin toplam doksan beş kere kullanılması, cumhuriyet rejiminin dönemin şartlarında uygulanış biçimine yöneltilmek istenen eleştirileri, arkadan dolaşarak dile getirmenin bir örneğidir. 1960'ta büyük bir travma yaşayan siyasal akımın henüz görülmemiş bir hesabı vardır ve bu siyasal alanda söyleme, rejimin eksik yönlerinin rejimi eleştirmeden dile getirilmesi biçimindedir. 1960 darbesi ile demokratik düzen ortadan kaldırılmıştır, milli iradenin teveccüh gösterdiği parti iktidardan indirilmiştir, adaletli bir yargılama süreci yapılmamıştır ve bir kesimin özgürlükleri ellerinden alınmıştır. Özgürlük ve demokrasi kelimelerinin toplam 75 kere kullanımasının bir diğer sebebi, konuşmanın önemli bir bölümünde dönemin öğrenci olaylarına değinilmesidir. Sol rüzgarlar etrafında şekillenen eylemler demokratik bir düzenin gösteri özgürlüğü kapsamında gerçekleşmektedir, 1961 Anayasası'nın getirdiği bu özgürlük ortamından güç bulan kesimler içerisinde illegal faaliyetleri olanlar da olmuştur. O dönem özellikle sağ kesimde özgürlükler konusu ciddi biçiminde tartışılmaktadır. Konuşmanın bir çok yerinde "özgürlüklerin istismali ve suistimali" ibaresi geçmektedir ve yapılan eylemlerin bir kısmı özgürlüklerin suistimali olarak nitelenmiştir.

Allah ve Türk kelimleri toplam 20 kere kullanılmıştır. Konuşmanın sadece bir yerinde Allah kelimesinin geçmesi, dönemin askeri vesayetinden çekinceden mi kaynaklanmaktadır yoksa henüz siyasal İslam sağı bölme yolunda bir tehdit olmadığından mı söyleme yerleşmemiştir sorusu yerinde olacaktır. 26 Mayıs 1978 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Bayrak Mitingi'nde, dönemin Cumhuriyet Halk

266 **Marshall McLuhan**, Understanding Media: The Extensions of Man, New York: Signet, 1964, s 23 – 35

Partisi iktidarının sol gruplara karşı devletin sert tutumunu yumuşatması, 1 Mayıs 1978'de Taksim'de düzenlenen mitingde sosyalist göstergelerin yaygın oluşu ve o dönem siyasal İslam'ın Milli Selamet Partisi adı altında örgütlenerek iktidar oluşumlarında önemli bir belirleyici konumuna geldiğinde, Süleyman Demirel yaptığı konuşmasının bir bölümünde, 1 Mayıs gösterisini nitelerken; *"... Hz. Peygamber'in tuhu muazzep olmuştur... Sultan Fatih'in ruhu muazzep olmuştur... Ulubatlı Hasan'ın ve onunla beraber şehit düşen yiğitlerin ruhları muazzep olmuştur... Barbaros Hayrettin'in ruhu muazzep olmuştur... Din için, devlet için Viyana kapılarından Basra Körfezi'ne, Mağrip'ten Meşrika kadar asırlar boyu Türk'ün sancağını dalgalandıran kahramaların ruhları muazzep olmuştur... Çanakkale'de 'iman dolu göğsünü' yedi düvelin cehennemine siper yapmış bulunan... Bayrak burçtan inmesin, minarelerden ezan sesi dinmesin... Türklüğün ve müslümanlığın en büyük düşmanı komünizme..."*[267] ifadelerini kullanmıştır, dini vurguları çok yüksek ve muhafazakar toplumun Osmanlı sempatisine hitap eden bir konuşma yapmıştır. Oysa incelediğimiz konuşmasında dine ve dindar yaşam tarzına yönelik vurguları 1970'lerin sonlarında yaptığı konuşmalarına göre azdır. Süleyman Demirel'in ülke konjonktürüne göre pozisyon alabilen bir lider olduğuna daha önceki bölümlerde değinilmiştir. 1968 yılı şartlarında "komünizmin tehlikesinin" karşısında milliyetçi duruş devletin bir "panzehiri" olarak kabul edilmiştir ve konuşmada 19 kere Türk kelimesinin kullanılması, devletin "resmi görüşüyle" paralel bir çizgidir.

Kalkınma, istikrar ve yatırım kelimelerinin toplam 107 kere kullanılması, Süleyman Demirel ve Adalet Partisi'nin söylemini asıl oturtmak istediği noktayı işaret etmektedir. 1965 – 1971 arası Türkiye tarihinin üçüncü büyük ekonomik gelişim sürecini yaşamıştır. İcraatından aldığı güvenle siyasal söylemini bunun üzerine inşa etme gayreti görülmektedir. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde incelediğimiz Adalet Partisi döneminde yapılmış belli başlı büyük yatırımlar listesi bize bir gösterge olabilir. Yatırım kelimesinin 49, kalkınma kelimesinin de 40 kere kullanılması bu yönde değerlendirilebilir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İkinci Olağan Büyük Kongresi'nde konuşması incelendiği zaman, anahtar kelimelerin kullanımları şu

267 Demirel, **Bayrağımın Altında,** s 23 – 31

sıklıkta olmuştur:

Demokrasi 4, Adalet 4, Kalkınma 2, İstikrar 4, Allah 6 (inşallah 14, evvel Allah 2), Türk 3, Cumhuriyet 18 (cumhuriyetin faziletlerine dikkat çeken atıf sayısı 10, eksiklik belirten atıf sayısı ise 2), Atatürk 4, Yatırım 7, Milli İrade 1, Özgürlük (hürriyet) 3.

Bu konuşmanın yapıldığı 2006 yılında henüz kamuoyu tarafından Adalet ve Kalkınma Partisi'nin merkez sağ bir parti olup olmadığı sorusu sorulmaktaydı. Merkez sağın tarihindeki partiler gibi birbirinin devamı olan bir silsilenin dışından, daha radikal olarak nitelenebilecek sağ bir kanat olan Milli Görüş'ün siyasal İslamcı çizgisinden kopan kadroların oluşturduğu bir hareketin, kendisini merkeze kabul ettirme sürecinde yapılan bir konuşma olması değerlendirme yapılırken dikkate alınmalıdır. Cumhuriyet rejimiyle sorunu olduğu muhalifler tarafından bir argüman olarak kullanılan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin liderinin, başbakan ve tek genel başkan adayı olarak, seçim öncesi büyük kongre konuşmasında Cumhuriyet rejiminin faziletlerine konuşması içerisinde on kere değinmesi ve sadece iki kere rejimin mevcut işleyişinin eksikliklerinden bahsetmesi, muhalefete karşı siyaseten bir ön alma girişimi olarak değerlendirilebilir. Rejim konusunda kafasında soru işaretleri olan seçmenleri ikna edebilmek adına bir hamle olarak da kabul edilebilecek olan, bu denli çok cumhuriyet atfının aynı zamanda muhalefetin tezlerine karşı bir savunma yönü de vardır. Konuşmasında Atatürk ismine yapılan dört atıf da onore edici, alıntı yapar nitelikte ve yüceltici niteliktedir.

Demokrasi, milli irade, adalet ve özgürlük kelimelerinin toplamda on iki kere kullanılmış olması, cumhuriyet kelimesinin kendi başına kullanımına göre bile sayıca az olarak kabul edilebilir. Dönemin şartları gereğince demokratik sistemin işleyişine dışarıdan bir müdahale söz konusu değildir ve konuşma içerisinde birbiriyle ilintili bu üç başlığa değinilme sayısı azdır. Bu konuşma yapıldıktan yaklaşık altı ay sonra e-muhtıra olarak anılan Genelkurmay Bildirisi yayınlandıktan sonra Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarında demokrasi, milli irade ve özgürlükler başlıklarına yapılan atıf sayısı bir hayli fazladır. Bir örnek olarak 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri öncesinde İstanbul mitinginde yaptığı ve incelediğimiz büyük kongre konuşmasından

çok daha kısa olan konuşmasında altı kere demokrasi, bir kere milli irade, yedi kere adalet ve üç kere özgürlük kelimelerini kullanmıştır.

Allah ve Türk kelimelerinin toplam dokuz kere kullanılmış olması ise milliyetçi ve muhafazakar siyasal tabana gönderilen mesajlar olarak kabul edilebilir. Dikkat çekici bir nokta ise "inşallah" ve "evvel Allah" gibi Türkçe'nin halk arasında kullanımında son derece yaygın bir şekilde kullanılan ve özü itibariyle dini inanç sisteminin kişisel ve sosyal yaşam alanına yansımalarından doğan kelimelerin çok sık kullanılıyor oluşudur. Konuşmada Allah kelimesinin kullanıldığı her cümlede, İslam dini gereğince en büyük irade sahibinin Allah olduğu anlayışından yola çıkan bir üslup söz konusudur. "Allah aşkına" "Allah göstermesin" gibi dilin genel kullanımında son derece yaygın olarak kullanıldığı gibi kullanılan Allah kelimesinin yanı sıra yine referansı inanç sistemi olan "inşallah" ve "evvel Allah" gibi dilin yaygın kullanımında sıkça görülen tabirlerin konuşmada bolca kullanılmasıdır. Bu kullanımın bir siyasi mesaj verme kaygısı olarak değerlendirilmesinden ziyade, toplumun muhafazakar kesiminde dilin gündelik pratiğinde kullanıldığı şekilde telaffuz edildikleri düşünülebilir. Recep Tayyip Erdoğan'ın muhafazakar bir çevrede doğup, büyüyüp, yetişmiş olması bu dil pratiğinin görülmesine yardımcı olabilir. Türk kelimesi ise konuşmada bir ırkı nitelemek için değil, anayasal tanım çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan tüm insanları nitelemek için kullanılmıştır. Bir ırka övgüden ziyade bir etnik olmayan bir kimlik nitelemesi için kullanılmış olması ve bu sayının da üç olması, konuşma metninde milliyetçilik üzerinden yapılan hamasi bir söylemin olmadığının göstergesi kabul edilebilir. Aynı dönemde milliyetçiliği siyasal doktrinin merkezine oturtan Milliyetçi Hareket Partisi'nin meclis dışında olması, Adalet ve Kalkınma Partisi'nden iktidarından bir önceki hükümet olan 57. hükümetin büyük bir ekonomik kriz ile görevden ayrılmasından dolayı halk nezdinde siyasal itibarının zedelenmiş olması da bir etken olarak görülebilir. Konuşmanın yapıldığı dönemde terör olaylarının geçmiş yıllara göre daha az yaşanması da milliyetçi siyasal damarın beslenme alanlarından birini kesmiştir ve Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından rakip olarak görülmediği şeklinde yorumlanabilir.

Kalkınma, istikrar ve yatırım kelimelerinin konuşma içerisinde on üç kere

kullanılmış olması, merkez sağ iktidarların tümünde olduğu gibi, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin de siyaset anlayışını ekonomi odaklı kurduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Tek başına iktidar olmanın verdiği, hızlı bir şekilde icraat yapabilme olanağının sağladığı avantajın seçim döneminde dikkat çekilen bir nokta olması doğaldır. Ekonomiye dair seçilmiş bu üç anahtar kelimeden, yatırım kelimesine yapılan atfın sayısının yedi olması önemlidir. Çalışmanın ikinci bölümünde incelediğimiz gibi Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde yapılan ekonomik yatırımlar çok ciddi boyutlardadır ve seçim döneminde buna dikkat çekilmesi, icraatları halka bir sonraki dönem elde edilecek olan başarının garantisi gibi sunmak mantıklı bir siyasal planlamadır.

	Süleyman Demirel	Recep Tayyip Erdoğan
Demokrsi	23	4
Adalet	12	4
Kalkınma	40	2
İstikrar	18	4
Allah	1	6
Türk	19	3
Cumhuriyet	6	18
Atatürk	6	4
Yatırım	49	7
Milli İrade	8	1
Özgürlük (Hürriyet)	52	3

Tablo 1: Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan'ın incelenen konuşmalarında seçilmiş anahtar kelimelerin kullanım sıklıkları

SONUÇ

Dönemleri birbirinden birçok açıdan farklı olan liderlerin söylemlerinin karşılaştırmalı analiz edilmesi sürecinde dikkat edilmesi gereken husus anakroni olasılığından kaçınabilmek adına, içinde bulundukları dönemleri dikkate almak olmalıdır. İki liderin konuşmalarını ayrı ayrı söylem analizine tabi tutarken bu konuya dikkat edildi.

İki liderin söylemleri karşılaştırıldığında ortaya çıkan üç önemli ortak nokta vardır ve yapılan karşılaştırmada bu hususlar ön plana çıkmıştır. Bunlar; dönemin şartlarına göre söylem geliştirmeleri, milliyetçi muhafazakar seçmenin seçici algılarına yönelik atıflar ve icraatları gelecek için birer teminat olarak sunmaktır.

Dönemin şartlarına göre söylem geliştirmeleri ve milliyetçi muhafazakar seçmenin seçici algılarına yönelik atıflar incelendiği zaman iç içe geçmiş durumdadırlar. Ülkenin o dönem yaşadığı konjonktürün, milliyetçi muhafazakar oy deposu kitlelerde yarattığı algıların siyaseten yönlendirilmeleri iki liderin söylemlerinden tespit edilebilen en önemli ortak yönlerden biridir.

Süleyman Demirel konuşmasında komünizm tehlikesinin varlığına dikkat çekmektedir ve ülkedeki sol rüzgarlar ve eylemler karşısında “milli şuur” olarak Türk milliyetçiliğine birçok vurgu yapmaktadır. Milli kimliğin güçlendirilmesi, 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca devlet politikası olarak benimsenmiş ve devletin dış tehditler sıralamasında başı çeken komünizme karşı sağ söylem milliyetçileşmiştir. Süleyman Demirel incelediğimiz konuşmasında bir yandan demokrasinin faziletlerine atıfta bulunarak, Türkiye'nin liberal demokrasiyi simgeleyen batı bloğunda olması gerekliliğine üstü kapalı bir atıf yaparken, öte yandan milliyetçi söylemi ile komünizm tehlikesi karşısında milletin şuurlanması çağrısını öne sürmektedir. Komünizm tehlikesine karşı Türkiye'nin batı bloğunda yer alarak kendisini koruyabileceği uluslar arası ilişkiler bakımından bir reel politik unsur olmakla beraber, bunun milliyetçileştirilmiş bir merkez sağ söylemle desteklenmesi, siyaseten oy kazanmak ve kitleleri “kutsal bir amaç” doğrultusunda mobilize etmek amaçlıdır.

Recep Tayyip Erdoğan'ın incelediğimiz konuşmasında öne çıkan unsur dine referans veren sözcüklerin sık kullanımıdır. 1990'lı yılların ikinci yarısında gerçekleşen 28 Şubat askeri müdahalesinin toplumun muhafazakar kesimi üzerine kurduğu baskılara bir tepki olarak meydana gelen Adalet ve Kalkınma Partisi süreci, ülkenin tehdit algısının üst sıralarına askeri müdahale ihtimalini koymaktadır. Devlet politikası ile hükümet politikalarının çeliştiği bir dönem yaşandığından ötürü, devletin karar alma mekanizmaları üzerinde etkisi bulunan 12 Eylül 1980 darbesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası ve 28 Şubat sürecinin izleriyle mücadele temel felsefeyi oluşturmaktadır. Muhafazakar kitlelerin 1980 sonrasında ekonomik olarak sınıf atlamaları ve daha fazla demokrasi talebinin de bu süreçle beraber gelişmesi sonrasında, Anadolu sermayesi ve ona bağlı dinamiklerin bir isyanı olarak nitelenebilecek Adalet ve Kalkınma Partisi'nin söyleminde dine referans veren vurgular sıkça görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın incelediğimiz konuşmasında dine yapılan vurgular, karşı cephenin tanımladığı gibi birer "şeriat alameti"nden ziyade, bu toplumun kendi burjuva devrimini yaşayış sürecine denk gelen bir "muhafazakar demokrat" kimlik inşa çabası olarak yorumlanabilir. Bu kimlik inşa edilirken 28 Şubat sürecinde yoğun baskılara maruz kalmış kitleler "devleti dönüştürmek" amacıyla yeni bir söylem inşasına katılmaktadırlar. Ekonomik olarak güç kazanan Anadolu sermayesinin temsilcileri ve bu temsilcilerin içinden çıktığı dindar muhafazakar halk kitleleri kendi burjuva devrimlerini parlamenter sistem içerisinde yaptıklarının farkında olmasalar da, Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemi bu yönde bir yürüyüşün işaretlerini barındırmaktadır.

İki siyasi liderin önemli ortak özelliklerinden bir diğeri de tek başlarına iktidar oldukları dönemlerde yaptıkları konuşmalarını incelediğimizden ötürü, gelecek için vaat verirken; başarılı icraatlarına atıf yapmalarıdır. İki liderin dönemleri arasındaki fark, ekonomiyle ilgili seçtiğimiz anahtar kelimelerin kullanım sıklıklarında gerçekleşmiş farkı ortaya çıkarmak konusunda yardımcı olacaktır. Süleyman Demirel'in konuşmasını yaptığı 1960'lı yılların sonunda sanayisi olmayan, hizmet sektörü kavramına uzak ve içe kapalı bir ekonomi, ulusal ekonomisini inşa etme sürecini yaşamaktadır ve ülkede yapılan yatırımların büyük kısmı devlet eliyle yapılmaktadır zira ülkede büyük çaplı yatırımlar yapacak bir sermaye birikimi henüz

oluşmamıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmasını yaptığı 2000'li yılların ortalarında ise Türkiye'de artık özel sektör güçlenmiş, ihracat rekorları kıran, devletin yıllar boyunca kısıtlı imkanlarla yaptığı kamu iktisadi teşekküllerinin özel sermayeye devredildiği bir süreç yaşanmaktadır. 2000'li yıllarda devletler artık maliye politikalarından ziyade, para politikaları ile serbest ekonomi piyasaları üzerinde denetmen rolünü benimseme yolunda ilerlemektedirler. Devlet eliyle yatırımlar bu yıllarda artık tercih edilen bir büyüme ve kalkınma yöntemi olarak benimsenmemektedir. Enflasyon oranı, büyüme rakamlarındaki istikrar ve dış ticaret rakamları; 1990'lardan sonra tüm dünyada iyi ekonomi yönetimi algısını oluşturan temel göstergeler konumuna gelmiştir.

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında, aralarında yaklaşık kırk yıl bulunan iki konuşmanın ortak temellerde buluştuğu net bir şekilde görüşülmektedir. İnsan ömür açısından bile çok uzun bir süre olmayan kırk yılın, Türkiye gibi siyasal birikimi binlerce yıla dayanan bir kültürün mirasçısı olan bir ülkedeki en güçlü iki siyasal damardan birinin incelenmesinde büyük bir zaman farkı olmadığı açıktır. Öte yandan dünyada değişim ve gelişimin tarih boyunca en hızlı şekilde yaşandığı dönem bu iki konuşma arasında geçen süreçtir. İktisat doktrinleri ve buna bağlı olarak ulusal ve uluslar arası ekonomi yönetimleri, insan hakları, temel hak ve özgürlükler, demokrasi, adalet, sosyal haklar gibi konularda yaşanan değişim; iki konuşma arasındaki kırk yılda insanlık tarihi boyunca yaşamadığı kadar hızlı ve köklü bir değişim yaşamıştır.

Ulusal ve uluslar arası kültürel ve entelektüel alanda yaşanan tüm bu köklü değişimlere rağmen, iki liderin konuşmalarında merkez sağ adına doktriner yaklaşımlarda, siyaset yapma anlayışında ve siyasal propaganda yapma tarzındaki ortaklıklar, merkez sağ siyasal kültürün Türkiye'de birçok kesimin iddia ettiğinin aksine köklü bir siyasal gelenek olduğunu ve zaman içerisinde kendisinden beslenerek evrildiğini kanıtlamaktadır. İki liderin konuşma yaptıkları dönemlerin konjonktürel farklarından kaynaklı siyaset yapma yöntemleri ve bunun söyleme yansıdığı noktalar bir kenara konduğu zaman karşımıza çıkan “salt siyasal söylemin” birbirinin devamı olduğu görülebilir.

Ekler

Süleyman Demirel'in 29 Kasım 1968 tarihinde yaptığı Adalet Partisi'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nin açılış konuşması ve Recep Tayyip Erdoğan'ın 11 Kasım 2006 tarihinde Adalet ve Kalınma Partisi'nin İkinci Olağan Büyük Kongresi'nin açılışında yaptığı ve çalışmada incelenen konuşma metinleri cd olarak çalışmaya eklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Adair, John, Bir Lider Nasıl Yetişir, BKY, İstanbul, 2009
- Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in 4. Büyük Kongreyi Açış Konuşması, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968
- Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in Kongre Konuşmaları, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1967
- Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in Kongre Konuşmaları, Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1969
- Akdoğan, Yalçın, Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004
- Akdoğan, Yalçın, Tarihe Düşülen Notlar 17 Aralık AB Zirvesinin Perde Arkası, İstanbul, 2010
- Akın, Fehmi, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2009
- Aktulum, Kubilay, Metinlerarası İlişkiler, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2007
- Althusser, Louis, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008
- Arcayürek, Cüneyt, Bekleyen Adamın Gerçekleşen Düşü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000
- Arcayürek, Cüneyt, Çankaya Muhalefeti, Bilgi Yayınevi, Ankara
- Aristoteles, Politika, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010
- Arzık, Nimet, Demirel'in İçi – Dışı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985
- Ayşegül Komsuoğlu, Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008
- Aziz, Aysel, Siyasal İletişim, Nobel Yayınları, Ankara, 2007
- Barthes, Roland, Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988
- Bayhan, Fatih, Recep Tayyip Erdoğan'ın Liderlik Şifreleri, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2007
- Berkes, Niyazi, Siyasi Partiler, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946
- Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, YKY, İstanbul, 2008
- Besli, Hüseyin, Özbay, Ömer, R. Tayyip Erdoğan Bir Liderin Doğuşu, Meydan

Yayıncılık, İstanbul, 2010

- Birand, Mehmet Ali, Yalçın, Soner, The Özal Bir Davanın Öyküsü, Doğan Kitap, İstanbul, 2009
- Bora, Tanıl, Türk Sağının Üç Hali, Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998
- Bouthoul, Gaston, Politika Sanatı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997
- Brown, J.A.C., Siyasal Propaganda, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992
- Bulut, Hayrettin, Demirel'in Hikayesi 32 Kısım Tekmili Birden, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1991
- Çağla, Cengiz, Siyaset Bilimi, Omnia, İstanbul, 2010
- Çam, Esat, Çağdaş Devlet Sistemleri, DER Yayınları, İstanbul, 2000
- Çamdereli, Mete, İletişime Giriş, DEM Yayınları, İstanbul, 2008
- Chomsky, Noam, İktidarı Anlamak, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2007
- Chomsky, Noam, Korsanlar ve İmparatorlar, YZY, İstanbul, 2004
- Chomsky, Noam, Rızanın İmalatı, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2006
- Cılızoğlu, Tanju, Zincirbozan'dan Bu Güne Demokrasi Mücadelesinde Demirel, 1998
- Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri, Derleyen: Mete Kaan Kaynar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007
- Dalay, İsmail, Yönetim ve Organizasyon: İlkeler, teoriler ve stratejiler, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2001, s 361
- Demirel, Süleyman, 14 Mayıs 1978 Samsun, Adalet Partisi Genel Merkezi, Ankara, 1978
- Demirel, Süleyman, 1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru, Doğuş Matbaası, Ankara, 1973
- Demirel, Süleyman, 1973'e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, 1972
- Demirel, Süleyman, Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan 1967 Bütçesi Münasebetiyle Bütçe ve Plan Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisindeki Konuşmaları, Adalet Partisi Genel Merkezi, Ankara, 1967
- Demirel, Süleyman, Anayasa ve Devlet İdaresi, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1977
- Demirel, Süleyman, Bayrağımın Altında, Göktürk Yayınları, İstanbul, 1979

- Demirel, Süleyman, Büyük Türkiye, Dergah Yayınları, İstanbul, 1977
- Demirel, Süleyman, Ekim 1974, Doğuş Matbaası, Ankara, 1974
- Demirel, Süleyman, Her Salı Saat 10.30 I, Doğru Yol Partisi Yayınları, Ankara 1990
- Demirel, Tanel, Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004
- Demirer, Mehmet Arif, 5 Mucizevi Rekor, Demokrat Parti Yayınları, Ankara, 2006
- Demirer, Mehmet Arif, Bir Dedikodu Kitabının Eleştirisi**,** basım yeri, tarihi ve yayınevi bilinmiyor
- Demirer, Mehmet Arif, Demokrat Parti'nin Yatırımları, Demokrat Parti Yayınları, Ankara, 2006
- Devran, Yusuf, Haber Söylem İdeoloji, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2010
- Donat, Yavuz, Cumhuriyetin Kara Kutusu Süleyman Demirel Anlatıyor, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2005
- Donat, Yavuz, Demirel'in Yokluk Yılları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993
- Donat, Yavuz, Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999
- Donat, Yavuz, Yavuz Donat'ın Vitrininden 1 Sandıktan İhtilale 1977 – 1980, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987
- Duverger, Maurice, Politikaya Giriş, Varlık Yayınları, İstanbul, 1984
- Duverger, Maurice, Seçimle Gelen Krallar, Kelebek Yayınları, İstanbul, 1975
- Duverger, Maurice, Siyaset Sosyolojisi, Varlık Yayınları, İstanbul, 2007
- Duverger, Maurice, Siyasi Partiler, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970
- Duverger, Maurice, Sosyal Bilimlere Giriş, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006
- Eco, Umberto, Açık Yapıt, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1992
- Eroğul, Cem, Çağdaş Devlet Düzenleri, Kırlangıç Kitabevi, Ankara, 2008
- Fay, Brian, Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005
- Fiske, John, İletişim Çalışmalarına Giriş, Bilim ve Sanat, Ankara, 1996
- Foucault, Michel, Chomsky, Noam, İnsan Doğası İktidara Karşı Adalet, BGST Yayınları, İstanbul, 2005

- Gül, Hasan, Çöl, Güner, Atıf Teorisinde Belirtilen Karizmatik Lider Özelliklerinin Üçlü Örgütsel Bağlılık Modeliyle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 3 – 4, Sayı 17, Ankara, 2003
- Harvard Business School Press, Liderlik, BZD, İstanbul, 2007
- Hoffer, Eric, Kesin İnançlılar, İm Kitapları, İstanbul, 2005
- Husserl, Edmund, çev: Lee Hardy, The Idea of Phenomenology, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht Hollanda, 1999
- İlhan, Attila, Hangi Sağ, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1980
- İpekçi, Abdi, Başbakanın Açıklamaları, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1976
- İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler, Orion Kitabevi, Ankara, 2010
- Kahraman, Hasan Bülent, Sağ Türkiye ve Partileri, İmge Kitabevi, Ankara, 1995
- Kapani, Münci, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010
- Kaynak, Mahir, Mete, Ömer Lütfi, Erdoğan Operasyonu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008
- Kongar, Emre, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006
- Küçükömer, İdris, Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009
- Küçükömer, İdris, Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009
- Küçükömer, İdris, Halk Demokrasi İstiyor mu?, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2010
- Küçükömer, İdris, Halk Demokrasi İstiyor Mu?, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2010
- Langer, Walter C., Hitler'in Psikopatolojisi, Don Kişot Güncel Yayınlar, İstanbul, 2006
- Lazar, Judith, İletişim Bilimi, Vadi Yayınları, Ankara, 2009
- Le Bon, Gustave, Kitleler Psikolojisi, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2005
- Lewis, Bernard, Demokrasinin Türkiye Serüveni, YKY, İstanbul, 2007
- Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008
- Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler, Derleyen: Kemali Saybaşılı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993
- Machiavelli, Niccolo, Prens, Can Yayınları, İstanbul, 2010

- Manent, Pierre, Tocqueville and the Nature of Democracy, e-kitap, 1996
- McLuhan, Marshall, Understanding Media: The Extensions of Man, Signet Books, New York, 1964
- Medya, İktidar, İdeoloji, derleyen: Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat, Ankara, 2005
- Megill, Allan, Aşırılığın Peygamberleri Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998
- Mert, Nuray, Merkez Sağın Kısa Tarihi, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007
- Mutlu, Erol, İletişim Sözlüğü, Ayraç Yayınları, Ankara, 2008
- Nizamü'l – Mülk, Siyasetname, Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010
- Nur, Rıza, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü, Kitabevi, İstanbul, 1996
- Ortaylı, İlber, Gelenekten Geleceğe, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010
- Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010
- Ortaylı, İlber, Türkiye'nin Yakın Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010
- Oskay, Ünsal, Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, DER Yayınevi, İstanbul, 2000
- Özal, Turgut, Tarih ve Miras, Yakın Plan Yayınları, İstanbul, 2010
- Özbudun, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1974
- Özgürel, Avni, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İktidar Oyunu, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2009
- Özkök, Ertuğrul, Sanat, İletişim ve İktidar, Tan Kitap, Ankara, 1982
- Özsoy, Osman, Seçim Kazandıran Siyasal İletişim, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009
- Pamuk, Muhammed, Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan AK Parti ve Kuruluş Felsefesi, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001
- Platon (Eflatun), Devlet, Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003
- Şahin, Haluk, Liberaller, Ulusalcılar, İslamcılar ve Ötekiler, Söyleşi: Devrim Sevimay, Say Yayınları, İstanbul, 2008
- Sampson, Eleri, İmaj Faktörü, Rota Yayın, İstanbul, 1995
- Sayarı, Sabri, Political Patronage In Turkey, makale
- Şerif, Muzaffer, Şerif, Carolyn W., Sosyal Psikolojiye Giriş I, Sosyal Yayınları,

İstanbul, 1996

- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti, Kadim Yayınları, Ankara, 2011
- Shakaian, William, Felsefe Tarihi, İdea Yayınları, İstanbul, 1990
- Shaw, Stanford J, Shaw, Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yayınları, İstanbul, 2000
- Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Editör: Dr. Kaan Böke, Alfa Yayınları, İstanbul, 2009
- Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Remzi Altunışık, Recai Coşkun, Serkan Bayraktaroğlu, Engin Yıldırım, Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2004
- Söylem ve İdeoloji, Derleyen: Çoban, Barış, Özarslan, Zeynep, Su Yayınları, İstanbul, 2003
- Sözen, Edibe, Söylem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999
- Süleyman Demirel AP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı, Yazdıkları ve Söyledikleri, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Ankara, 1965
- Süter, Şakir, Merkez Sağ'da Tapu Kabgası, Maviağaç Yayıncılık, İstanbul, 2004
- Tekil, Füruzan Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel, Göktürk Yayınları, İstanbul, 1978
- Temel Kavramlar I, Kim Yayınları, Ankara
- Tocqueville, Alexis de, Democracy in America vol I, Alfred A. Knopf, New York, 1948
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler 3 cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007
- Türkiye Tarihi 5 cilt, yayın yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997
- Türkoğlu, Nurçay, Toplumsal İletişim, Kalemus Yayınları, İstanbul, 2007
- Vergin, Nur, Siyasetin Sosyolojisi, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003
- Weber, Max, Bürokrasi ve Otorite, Adres Yayınları, Ankara, 2005
- Weber, Max, Sosyoloji Yazıları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Yalçın, A. Selçuk, Personel Yönetimi, Beta Yayınları, İstanbul, 1999
- Yalçın, A. Selçuk, Personel Yönetimi**,** İstanbul: Beta, 1999, s 200

- Yaylagül, Levent, Kitle İletişim Kuramları, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008
- Yılmaz, Ensar, Çankaya Savaşları, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2007
- Yücel, M. Serhan, Demokrat Parti, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001
- Yücel, M. Serhan, Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859 – 2005), Alfa Yayınları, İstanbul, 2006

Makaleler

- Gencer, Bedri, Türk Siyasal Kültürü ve Ahmed Cevdet Paşa, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXI Sayı 2, 2002, s 217 – 238
- Almand, Gabriel, Comparative Political Systems, Journal of Politics, Sayı 18, s 402, 1956
- Ferrero, Guglielmo, Machiavelli and Machiavellism, e-makale, 1938
- Gül, Hasan, Güner Çöl, Atıf Teorisinde Belirtilen Karizmatik Lider Özelliklerinin Üçlü Örgütsel Bağlılık Modeliyle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 3 – 4, Sayı 17, 2003
- Çavuşoğlu, Hüseyin, Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010 9 (1): 19 – 33
- Çavuşoğlu, Hüseyin, Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, s 265 – 278, 2009
- Yetiş, Mehmet, Eşitlik Koşullarında Merkezileşme, Özgürlük ve Despotizm: Tocqueville Üzerine Bir İnceleme, Mülkiye Dergisi, sayı 249, s 187
- Yetiş, Mehmet, Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri No 87, 2005
- Yetiş, Mehmet, Tocqueville ve Merkeziyetçilik Sorunu, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 61-3, s 279
- Bulut, Sedef, 27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 19, s 73 – 90, 2009

Diğer Kaynaklar

- Charles Antaki, Michael Billig, Derek Edwards & Jonathan Potter, Discourse and Rhetoric Group, Department of Social Sciences, Laughborough University, Discourse Analysis Means Doing Analysis: A Critique Of Six Analytic Shortcomings, ders notları
- Esma Karakurt Acar, Diyarbakır Örnekleminde Etnik Kimlik Tartışmaları: Bir Söylem Analizi Çalışması, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. Mazhar Bağlı, 2007
- Muhammed Mustafa Yüksel, Karizmatik Lider Örneği Olarak Hz. Ömer, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Mehmet Bayyiğit, 2006
- Oya Paker, Discourse Analysis, ders notları
- Sabri Sayarı, Political Patronage In Turkey, yazardan e-mail ile alınmıştır

İnternet Kaynakları

- Milliyet Gazetesi İnternet Arşivi
- TRT Cumhurbaşkanları Belgeselleri, www.cankaya.gov.tr
- Youtube video paylaşım sitesi
- www.akicraatlar.com
- www.akparti.org.tr
- www.aktifhaber.com
- www.belgenet.com
- www.radikal.com.tr